

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІУСНИК

IV

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 4 (206), April, 1965, Vol. XII (XVIII).

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORTH 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	3 ф. 10 ш.	2 фунти	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 ш.	80 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	450 пезів	250 пезів	125 пезів	45 пезів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 н. м.	15 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	30 фр.	16 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London N 1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (206)

КВІТЕНЬ, 1965

Річник XVIII (XII)

ЗМІСТ IV-ої КНИЖКИ

Проф. Володимир Шаян: «СОЦРЕАЛІЗМ» І СВОБОДА ТВОРЧОСТИ	363
І. К.: ХИЖАЦЬКИЙ ГРАБУНОК УКРАЇНИ	373
Проф. Григорій Ващенко: ОСНОВНІ ЛІНІЇ РОЗВИТКУ СОВЕТСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКОЛИ (продовження, 3)	379
Проф. Микола Величківський: СУМНІ ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У 1941-1944 РОКАХ (продовження, 4)	392
Проф. д-р Вадим Щербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (продовження, 3)	402
Софія Наумович: СФІНКС (оповідання)	414
Проф. Сергій Жук: ВІКТОРІЯ	433

Поезії:

Левко Ромен: ЛЕМКІВЩИНА (із циклу «Валка на Захід») — 436. *
Андрій Легіт: ПІСНІ КОВЗАРЯ, УКРАЇНИ — 437-439. * Лариса Мурович: ЯК ВІДАЄШ ПІДЗЕМНЕ ГАСЛО, ПІДПІЛЬНІ ЛАНКИ — 439. *
Онисько Терпуг: РАХМАНАМ — 440.

Д-р О. Воропай: ВЧЕННЯ ПРО ДОБРЕ НАРОДЖЕННЯ	441
Інж. Іван Бергун: ЛЮРДСЬКІ ЧУДА І НАУКА	447

Критичні відгуки:

Д-р Дмитро Куликовський: СОЦІОЛОГІЧНА СТУДІЯ НА ОСНОВІ ОДНІЄЇ ПОВІСТІ (продовження, 5)	450
Проф. Павло Савчук: НАУКОВА ВІБЛІОГРАФІЧНА РОЗВІДКА ...	463
Софія Наумович: МУХИ І ЩУРИ	465
— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ: Хроніка, Відійшли у Вічність, Конвенція Американських Приятелів АБН, Підсумки і плани діяльності Центральної Управи СУМ-у	467

В калейдоскопі світу:

— ЧИ МОЖНА НАРІКАТИ НА ПОШТУ?; ІДНІЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА «АМАЗОНОК»	472
— З ВІДГУКІВ ЧИТАЧІВ	462
— ВІБЛІОГРАФІЯ	466
— ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	476

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folksham Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

ВЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruzelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

H. Cebrij
303 E. 8th St.,
New York 9, N.Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 15, Pa.

ФРАНЦІЯ

Boris Witochynsky
15, Rue Guy Mōquet,
Paris 17.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 0.90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховатися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

Проф. Володимир ШАЯН

»СОЦРЕАЛІЗМ« І СВОБОДА ТВОРЧОСТИ

Нещодавно Бі-Бі-Сі (Британська Радіомовна Корпорація) подала вістку, взяту з московської «Правди», що т. зв. підсоветським письменникам і мистцям московський уряд дав «більшу свободу» у їхній творчості. Можна, нібито, свободніше дискутувати, критикувати, обмінюватися поглядами тощо, очевидно — в «межах діалектичного матеріалізму і соцреалізму». Як звичайно, Бі-Бі-Сі не подала до цієї вістки жодних своїх коментарів і в слухача може виникнути враження, начебто в СРСР справді настала більша свобода для письменників і мистців.

Проте для українців на еміграції чи в поневоленій Україні ця вістка не приносить нічого нового. Вона лише нагадує десятки різних «указів» як царської Росії, так і теперішньої, большевицької. Багато чого «дарували» московські можновладці українському народові. Наприклад, цариця Катерина «дарувала волю дворянству» закріпачувати вільного українського селянина. Московські большевики виспеціалізувалися в цих «даруваннях» ще більше. Різними «указами» вони «дарували» українському селянинові й робітникові не тільки «волю», а й землю та всі фабрики, всі простори від «молдаванина до фіна», і сказали: »і ви — наші, і все наше!»

Це загальне тло перфідії і гіпокризії кремлівських можновладців.

Коли ж ідеться про «дарування свободи» в літературі чи мистецтві, то це вже не перший такий «дарунок». Вони не раз запевняли, що письменники і мистці можуть свободно розвивати свою «соцреалістичну творчість». Отже, якщо вони вже мали волю, то навіщо знову давати їм те, що вони вже мають? Адже на всіх з'їздах і нарадах тільки те й говориться, що письменники, мовляв, пишуть усе з власної волі та з любови до «советського народу». Запевняли нас в цьому недавно й висланники з «родіни», що були приїхали до США і Канади для «культурного обміну».

Отже «дарувати» ще раз «волю» письменникам та мистцям, це значить підтверджувати факт, що волі в СРСР не було і нема. Коли ж московська «Правда» друкує тепер «укази» про «свободу творчости» письменників і мистців, то тим самим підтверджує, що все те, що вона дотепер писала про «свободу творчости» було грубою брехнею.

Пригадуємо, що таку саму «свободу творчости» вже був «подарував» підсоветським письменникам т. зв. «колективний провід» на чолі з Хрущовим. І цей період назвали тоді «відлигою», себто відлигою після повного замороження всякої вільної думки і творчости. Деякий час було багато шуму довкола «Доктора Жіваго» Пастернака, «Не хлібом единым» Дудінцева, а потім усе залишилося по-старому, себто «відлига» виявилася тою самою важкою, непорушною льодовою кригою, як була й перед тим.

Повторення цього самого маневру бачимо й тепер, коли на місце хрущовського прийшло нове «колективне керівництво» на чолі з Косигінім і

Брежнєвим, чи радше з Шелєпіним, бо цей досвідчений енкаведист мабуть вийде переможцем з цієї внутрішньопартійної боротьби, а його противники будуть засуджені як «антипартійна група».

В ситуації внутрішньої боротьби за владу в партії і в імперії, всілякі «пслєгші», «відлиги» чи «дарування свободи» є звичайним обманом, з допомогою якого нові московсько-большевицькі диктатори намагаються показати себе «ліпшими», ніж були попередні, усунені. Таким способом нове «колективне керівництво» хоче викликати нові ілюзії, мовляв, зміни в керівництві подиктовані потребами «вдосконалювання» комуністичної системи на користь дальшого розвитку економічного і громадського життя СССР. В теперішньому випадку усунення Хрущова було очевидним актом керівників і апаратчиків КГБ, на чолі з Шелєпіним, отже, тим більше, було необхідне якесь виправдання цього внутрішнього путчу.

Шелєпін, як відомо, весь час був зайнятий організуванням міжнародних злочинів, убивств, шпiонажу й інтриг, тому й не дивно, що він досі не зайнявся безпосередньо справами літератури й культури. Але він добре знає, що й літературу та культуру можна зробити своїм знаряддям для досягнення певної мети, так як робили і його попередники.

Потрібна була Шелєпіну і якась доза критики для компромітації усуненого попередника. Йому потрібний вентиль, яким можна б випустити або хоч розрядити нагромаджені гази, як загрозливі ферменти невдоволення, а то й обурення поневолених народів. Тому «вільно» дещо показати з «бюрократичного адміністрування», дещо з «хабарництва», а навіть і деяких людей, що не є «ангелами», щоб рятувати саму московсько-комуністичну систему, до якої недовір'я постійно зростає і згання сон з очей кремлівських злочинців.

Отже, значить, треба й «критики», треба дати «волю літераторам і мистцям». Але щоб випущений з пляшки чортик критицизму не розгулявся занадто, вся критика має відбуватися згідно з принципами «діалектичного матеріалізму», себто — в межах «соцреалізму». Очевидно, під керівництвом партії, бо це ж всна, «мудра партія», встановила такий «єдиноправильний літературний стиль», що відомий під гучною назвою «соцреалізм».

І саме «діалектичний матеріалізм» і «соцреалізм» диктують ті межі «свободи творчости» в т. зв. СССР. Коли ж ближче приглянемося «соцреалізмам», то побачимо, що в його рамках фактично нема й місця на будь-яку волю.

Західний світ, чи точніше західний пересічний читач, не може розібратися в догматиці т. зв. «діалектичного матеріалізму», а тим більше «соцреалізму», тому легко може помішати поняття справжньої свободи творчости на Заході зі «свободою творчости» в СССР. Бо питання самого «соцреалістичного стилю» може видаватися малоістотним. І саме це нерозуміння чи непорозуміння використовують московські большевики для своєї пропаганди.

Власне з тих причин постараємося внести тут деяку ясність.

Дуже тяжко дотримуватися наукового тону, коли говоримо або пишемо про т. зв. «діалектичний матеріалізм». Це саме і з його визначенням. Згадаймо хоч би примітивні дискусії Енгельса з Дюрінгом, Леніна з Берклезем чи статті Хрущова про користі з культивування кукурудзи. Ще

найясніше було за Сталіна, бо тоді було відомо, що «правильне» є те, що він написав у своїй останній статті. Коли, напр., Сталін був вирішив, що правильною є теорія Мара, тоді всі університети перемкнули своє навчання лінгвістики на теорію Мара. Коли ж той самий Сталін засудив теорію Мара, тоді всі визнавці «діалектичного матеріалізму» без жодного спротиву прийняли останнє вчення «геніяльного мовознавця Сталіна». Тому й сам «діалектичний матеріалізм» звався тоді вченням Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна.

Коли ж Хрущов викинув Сталіна з мавзолею як злочинця, тоді «діалектичний матеріалізм» скоротився до вчення Маркса-Енгельса-Леніна, а «збагатився» вченням... Хрущова. Тепер викинені на смітник і всі «вчення» Хрущова, отже буде «діалектичний матеріалізм» Маркса-Енгельса-Леніна-Шелєпіна, без «культу особи».

Як же ж тут говорити чи писати поважно про «діалектичний матеріалізм»?

Залишається, отже, лише економічно-політична доктрина нищення і ненависти, головним автором якої є Маркс, а яку Ленін використав як основу для диктатури партії московських більшовиків. Його наслідники цю доктрину використали для виправдування усіх своїх безчисленних злочинів. При цьому, в залежності від того, кого чи яку групу населення треба було знищити, підмінювалися марксистські догми. В тій стадії кожна тактична потреба чи зміна курсу партії стається короткотривалою догмою.

Справді, найбільше людських жертв коштував догматизм Сталіна, але було б помилкою тільки йому приписувати всі вчинені злочини. Якщо сьогодні його найближчі співробітники демаскують вчинки Сталіна як злочини, то вже на основі їх власних зізнань і свідчень бачимо, що саме вони були його найближчими співробітниками і виконавцями тих злочинів. Адже міжнародний суд судив за вчинені злочини не тільки Гітлера, а також і його найближчих співробітників. Із Сталіном вийшло навпаки — злочинці судили злочинця, рятуючи свою власну шкіру від пімсти народу. Сталін же сам не засуджував мільйонів людей на смерть чи на заслання, цю роль виконувала ціла комуністична партія. Щоправда, в більшості це не були судові вироки, а просто масові винищування людей на наказ НКВД. Це також сторінка «діалектичного матеріалізму», якою слід зайнятися окремо.

В широкому змислі той злославний «діалектичний матеріалізм» можна характеризувати як теоретичну основу, як світогляд, що зумовлює і виправдує всі злочини. В тому змислі найбільш «діалектичні» є всі рішення московсько-більшовицької партії.

В такій системі годі говорити про будь-яку «волю». Для історії потрібні перш за все дослідні над цим жахливим у світовій історії явищем, що породило стільки злочинів і нещасть.

«Свобода» в системі «діалектичного матеріалізму» це внутрішня суперечність сама в собі, «наукова» чи «історична» нісенітниця. Можна говорити лише про вужче або трохи ширше коло тих, що вирішують про змінливість догматизму «діалектичного матеріалізму».

А чи може бути мова про свободу в межах «соцреалізму»? Що ж таке отой «соцреалізм»?

Могло б здаватися, що тут мова про літературний стиль. Що ж нового в тому «соцреалізм»? Адже письменники «соцреалізму» за своїм «літературним стилем» не пишуть краще (часто навіть гірше!), як письменники-реалісти ХІХ-го століття. «Соцреалізм» прославився своїми заборонами і обмеженнями письменників. Напр., заборонено психологічне поглиблювання персонажів твору, заборонено індивідуалізацію характерів, обмежено тематику, натомість наказано подавати сильніші контрасти між «білим» і «чорним», себто — між «білим» і «червоним». Заборонена і проєкція індивідуального світогляду чи поглядів автора. Тут і приходимо до суті «соцреалізму».

«Соцреалізм» — уніформований і накинений світогляд, а не літературний стиль. Це ексклюзивний монополь того старого реалізму, що тепер звужений і обмежений партійним світоглядом і партійними вимогами.

«Літературна» характеристика цього явища виглядатиме для майбутніх істориків літератури ось так:

1) В літературі правильне те, що згідне з останніми директивами компартії і вказівками «літературних консультантів». Тільки це є «добре» й «пожиточне».

2) Особливе звеличування всього, що московське, як в історії, так і в сучасності.

3) Прославлювання «героїв» згідно з партійною легендою чи з партійними вказівками.

4) Таврування всього немосковського, зокрема національно-українського, як «буржуазного націоналізму», «бандитизму» тощо. Тут справді є «свобода вислову» і дозволено використовувати кожний словник, багатий на негативні прикметники й іменники.

Може здаватися, що ця характеристика «соцреалізму» вже надмірно фейлетонна. Але вона, без сумніву, таки «академічно» дійсна. Бо скільки ми не аналізували б «творчість соцреалізму», завжди приходимо лише до одного висновку — це творчість на вимогу партії, припасована безпосередньо до поглядів партійного критика.

Зілюструймо наші твердження прикладом. Ось пригляньмося до творчості прославленого Довженка, переслідуваного під час «культу особи». Його «звільнення» привітали по обидвох боках залізної заслони як наслідок «хрущовської деєсталінізації», яка дала йому «свободу творчості».

«Соцреалістична» критика аж захлинається від похвал Довженкових фільмів «Щорс» і «Аероград». В монографії Плачинди про Довженка читаємо ось таке:

«Щорс — комуніст, учень Леніна, живий носій ідей ленінізму. Саме в образі Щорса письменник показав керівну роль большевицької партії в роки громадянської війни... Щорс розкриває перед бійцями картину комуністичного майбутнього» (стор. 163).

І ось цю «картину комуністичного майбутнього» розкривають усім жертвам московсько-комуністичної революції вже 47 років. Хрущов із «великим письменницьким хистом» обіцяв народам в СРСР... одне яйце на особу в котромусь там році в майбутньому. Це також був «соцреалізм», але хрущовського типу. Довженко малює «картину комуністичного майбутнього»

з більшим хистом. Проте і Хрущов, і він, і всі інші показують тільки »соцреалістичні картини«.

»Характер[истич]ний для комуніста Щорса конфлікт з прихованим троцькізмом Вурмом та іншими »спецами«. Тут особливо проявилась большевицька гнучкість, далекоглядність Щорса, його розум і воля« (стор. 165).

Просто геніяльно! Щорс розпізнав »ворогів народу« в »прихованих троцькістах« вже під час революції в 1917 році, отже, значно раніше, ніж »геніяльний Сталін«. Зовсім зрозуміло, чому Сталін »викрив ворогів народів« і засудив їх, бо Щорс побачив їх ще в 1917 році. Зрозумілою мовою це виглядає так: Сталінові треба було показати »ворогів народу« на фільмі й доручив цю справу мистцеві Довженкові. І ось маємо »тріумф методи соцреалізму«.

Так пункти перший, другий і третій нашої характеристики »соцреалізму« показані зовсім академічно. А тепер порушимо найважливіше. Треба ж було показати »злочинність« українського »буржуазного націоналізму«. І ось маємо найвищу, кульмінаційну сцену фільму:

»І далі йде хвилюючий монолог Чижа, його неповторна, щира сповідь перед історією« (стор. 147).

Яка ж це »щира сповідь перед історією«?

»І нерідко, скажу, сини одержували батьківську кулю в голову і самі стріляли батьків...«

Ось маємо »соцреалізм«. Його напруження зростає. Чому ж це батьки стріляли синів, а сини батьків? І тут маємо »соцреалістичну« відповідь:

»Бідні були, скажу, і дуже сердиті, бо зла назбиралося на нашу голову сила-силенна за сотні літ... Один Петлюра, гад, чого вартий! А тут ще різні ці... гетьман та інші дрібні банди... Ух, гади!...« (стор. 148).

Це вже »справжній, геніальний апогей соцреалізму«.

»Соцреалістичні критики« так і пишуть: »...Як правдиво, натхненно!« Сипляться похвали: »...Один з найщасливіших злетів Довженківської творчости« і т. п.

А ми скажемо: справді »геніяльно!« Петлюра, »гад«, мав »велику банду«, але були ще й »дрібні банди«. І все зло, згідно з »соцреалізмом«, втілене в цих »бандах«. »Гади!« Як же ж не розстріляти Петлюру на бруку Парижу?! Чи, точніше, як же ж не виправдати вбивства Петлюри перед народом? Партія вимагає, партія наказує, партія замовляє »соцреалістичний твір«, а Довженко пише і фільмує. І є тут »банди«, є »гади«, є і голосне »ух!« Ось вам мистецтво, натхнення! Ось вам »соцреалізм!«

Ні, це ще не цілий »соцреалізм«. Ще будуть розстрілювати священика. Читач, може, подумає: а це вже діло енкаведиста. Знову ні, це було б надто просто. Довженко змальовує цю картину в плані поширеного »соцреалізму« ось як:

»Глухий звук покотився по порожній церкві і завмер.

— Батюшко!... Щоб не гнівить бога і людей не бентежить, знімайте духовне вбрання і виходьте на цвинтар.

В урочисто монументальному плані подається образ Прокопенка і під час страти зрадника« (стор. 133).

І «соцреалістичні критики» розхвалюють Довженка за його «злети творчості».

«Віруючий розстрілює священика! І в цьому епізоді Довженко підкреслив ту політичну класову зрілість, яку набуло українське селянство в роки революції» (стор. 133).

Масмо шедевр «соцреалізму». Звірства московських большевиків у винищуванні священиків відомі, отже їх треба якось виправдати перед народними масами. Священик, згідно з правилами «діалектичного матеріалізму», мусить, звичайно, бути «зрадником народу». І його стріляє не сикаведист, а таки свій, «християнин». Глядачеві фільму треба показати, що той же «християнин» випроваджує священика на цвинтар, бо не хоче розстрілювати його в церкві, щоб «не гнівити Бога». (Звичайно, Бог визнавці «діалектичного матеріалізму» пишуть із малої букви).

«Соцреалізм» дає письменникові безмежну волю в негативній характеристиці ворогів партії і Москви, тому «шедеврам» і «геніальності» Довженка ще не кінець.

«Звіряча злоба Шабанова до всього радянського розкривається і у поведженні з сім'єю. Він радить дружині вбити їхніх дітей — «вони вже не наші»... Довженко вміло показує безвихідь, безсилля ворогів» («Аероград», стор. 123).

Чи можна показати більший сервілізм у «соцреалістичній творчості»?

Довженко каже «християнинові» вбити священика. Він каже матері вбивати дітей. Довженко лає Петлюру «гадом», борців за волю України називає «бандами». І тому Довженко «геніальний, великий, неперевершений».

Отже Довженко заслужився. До цієї своєї ганебної творчості він використав свій найкращий хист, весь свій талант. І саме тут приходимо до самої суті питання «волі» в «соцреалізмі».

Свого хисту Довженко виявив забагато, більше, ніж було треба. Перестарався. Часом показував і вишиті сорочки, і шаравари, щоб його «соцреалізм» був «національний по формі». Але, я вже сказав, що одною з основних прикмет адоптування партією «соцреалістичного» твору є те, що даний твір має подобатися безпосереднім партійним зверхникам чи критикам.

Безсумнівний талант Довженка був навіть бурхливий, часом у його образах проривалося щось таке, що не подобалося московським можновладцям. Може, це були вишиті сорочки, може, це були картини з весілля надто традиційні, хоч Довженко показував їх у «загибаючому пляні». Словом, хоч це й був сервілізм, але в ньому було ще й таке, що мало бути знищене. До того ж сам же Довженко був «небезпечно» талановитим... українцем. І ось наближаємось до «соцреалістичної» картини самого життя Довженка і «свободи творчості» в «соцреалізмі».

В його автобіографії читаємо:

«Я був зарахований до табору біологістів, пантеїстів, переверзіянців, спінозистів, сумнівних попутників, яких можна лише терпіти» (стор. 117).

Та виявилось, що «сумнівних попутників» і терпіти не можна.

«Під виглядом зменшення навантажень він був звільнений від читання спецкурсу в Київському кіноінституті. Довженка потихеньку усунули

також від керівних посад на кіностудії... Більшість критиків, зокрема українські, беззастережно засудили фільм «Іван»... Весною 1933 року припинилося демонстрування фільму «Іван» на екранах республіки. Склалися умовини, коли Довженко не міг творчо працювати...» (там же).

»В скрутний момент Довженкові прийшли на допомогу московські колеги, впливові діячі російської культури. Вони порадили українському мистцеві негайно переїхати в Москву зі своєю дружиною Ю. Солнцевою» (там же).

Ось як делікатно пишеться «соцреалістична» біографія Довженка. «Демонстрування фільму припинилося!» Ось так просто само від себе «припинилося!» «Заїснювали умовини, коли Довженко не міг творчо працювати». А які та як «заїснювали ті умовини»? «Критикам» фільм «Іван» не подобався і він був «знятий з екранів республіки». Довженко був усунений від усякої роботи... І не відомо, що було б сталося з ним, якби не «допомога»... «старшого брата» — «впливових діячів російської культури». І ті «московські колеги» порадили Довженкові виїхати до Москви, а потім ще далі — на Сибір...

»Соцреалістичним критикам« не подобався не тільки Довженків фільм «Іван», їм не подобалися і його «герої»:

»Довженко щиро полюбив хороброго, кольоритного революційного командира в минулому, веселого й розумного співбесідника. Дубовий давав цінні консультації, поради. Злочинний, брутальний арешт та страшна розправа над відданим лєнінцем і воїном революції — цей випадок, що був наслідком культу особи Сталіна — підкосив Довженка. Він зробив кілька відчайдушних і ризиковних як на ті часи спроб врятувати Дубового, але нічого не допомогло. Довженко пролежав майже три місяці... (стор. 169).

Ось так прозирає жмуток правди про справжній «соцреалізм». Навіть «лєнінцем» і «героєм революції» не завжди безпечно бути. Що ж говорити про того, що «відчайдушно» пробував врятувати «кольоритного революційного командира в минулому», який «попав у несласку»? Всі ті злочини «соцреалізму» тепер закриваються серпанком «культу особи Сталіна».

Як бачимо, навіть найяскравіша відданість і сервілізм у «безсмертному» фільмі «ІЩорс» не врятували Довженка від Сибіру. Щоправда, це не був той самий Сибір, що поглинув мільйони засуджених на смерть українських політичних, культурних і громадських діячів. Довженко жив у кращих умовах.

Врешті для нього прийшла нова «свобода творчости».

»Аерсград« — чудовий приклад міцних, творчих взаємозв'язків між українськими і російськими митцями» (стор. 124).

Ось вам «нова доба». Настав час одвертого звеличування «старшого брата» і тут Довженко виявився майстром нової «соцреалістичної волі». Захищати себе і свою творчість можна тепер «чудовими прикладами міцних, творчих взаємозв'язків між українськими і російськими митцями».

Та годі. Такими прикладами й аналітичним розглядом поодиноких етапів «соцреалістичної свободи» можна втомити читачів і себе. Скажемо лише, що приклад із «соцреалістичною творчістю» Довженка ми подали чисто випадково, без спеціального вибору. Просто попала нам до рук нова книжка

про Довженка. Довженко реабілітований повністю, але читач бачить сам як і за що його реабілітували.

Прикладів «соцреалістичної творчості» є стільки, що треба б десятків томів, щоб усіх їх зібрати до купи. Вистачить знати з полиці першу з краю повість Собка, Панча, Івана Ле чи будь-котрого іншого т. зв. підсоветського письменника. З кожної сторінки їх творів пробивається «соцреалізм». Всюди те саме. Партія веде, партія «мудра, рідна», прославлювання партійних «героїв» тощо. Син убиває матір, батька, розправляється з «ворогами народу» в ім'я «комуністичного майбутнього». «Будівництву комунізму» перешкоджають найзапекліші «вороги народу» — «українські буржуазні націоналісти». Такий загальний штамп «соцреалістичної творчості», в межах якої дається письменникам «свободу вислову». Перейти ці межі — дуже небезпечно. Дехто пробував і вже має сумний досвід.

Найбезпечніше є наслідувати «старшого брата». Щоправда, «старший брат» вільний від «буржуазного націоналізму». «Буржуазний націоналізм» є тільки в Україні й тут рамки «соцреалізму» поширені, яничари й вислужники Москви мають окремі «привілеї» — боротися з українським «буржуазним націоналізмом», таврувати все, що українське, національне. Це є ця відміна, ця «національна» прикмета «соцреалізму» в поневоленій Україні. Безперестанне звеличування вождів партії, московської культури, завоювань «старшого брата» і його винищування поневолених народів. Натомість, напр., Мазепа — «зрадник над зрадниками», він зрадив не тільки Москву, а й Україну. Петлюра — «гад», Українська Центральна Рада і Директорія — «буржуазний оплот ворогів народу», українські визвольні армії — «банди». Бандерівці — «імперіялістичні запроданці», упівці — «націоналістичні головорізи» і так у безконечність. Лаяти все своє, національне, і прославляти «добровільне» відречення від усього українського — ось «українська відміна» московсько-большевицького «соцреалізму». З питомим москалям цинізмом, висилається за кордон «бригади культурників», щоб переконати нас, що української мови не чути в Україні тому, що українці «не хочуть» нею говорити. А ті, що боролися і боряться за українську культуру, літературу, мову, ті що мільйонами гинуть у боротьбі за суверенну Українську державу — це «бандити», «злочинці».

Кожний новий етап «дарування свободи творчості» спихає українську літературу й мову все нижче й нижче, в ганебну пропасть. А тим часом Москва дозволить чи накаже якомусь своєму Дудінцеву трошки відслонити вентиль «соцреалізму», написати «Не хлібом єдиним», мовляв, дивіться, яка в нас «свобода соцреалістичної творчості». Але український колгоспник чи робітник і так добре знає, що його московські наставники-рабовласники живуть «не хлібом єдиним». Їдять сало, ковбасу, запиваються водкою, «катаються» на «Волзі» чи «Победі». Ось яка «соцреалістична воля!» А для обманювання народних мас «мудра партія» час від часу викриє якусь групу «хабарників», засудить і накаже написати на цю тему новий «соцреалістичний твір».

Вся «воля» йде з Москви. Ось тому М. Рильський писав:

»Просто скажу вам, брати бойові:
В Києві дома ви, ми у Москві!»

Це «соцреалістична» частина правди Рильського. Хоч у Києві ніби дома ми, проте в Києві панує Москва. А українці «дома» в Москві, якщо втечу з України врятували себе від переслідувань, як це було, напр., з Довженком.

Цю ганебну неволю в Україні й утечу до Москви яничари величають як «допомогу старшого брата»...

Навіть т. зв. підсовєтські письменники знають, що в їхній «соцреалістичній творчості» не відображена жодна «дійсність». Вони крутяться у якомусь умовному, уявному світі, в якому їхня фантазія має допомогти партії створити ілюзію «комуністичного майбутнього», що не має нічого спільного з дійсністю. Між собою вони виразно говорять про те, що їхня творчість є «абстракційна». Та абстракція це сума прикмет чи явищ, що існують у дійсності, але зображені поверхово, загально. Тим часом «творчість соцреалізму» зовсім відірвана від дійсності. Це суцільна фікція. Напр., таких доярок чи колгоспників, які любили б свою неволю і рабство та прославляли б їх — зовсім немає. Партія вимагає від письменників і мистців такого «творчого уявлення», що дає можливість творити образи і ситуації, які ввижаються людині тільки в сні. Ось тому в «соцреалістичній літературі» закріпачені колгоспники «люблять» своє кріпацтво і «прославляють» своїх рабовласників. На мітингах та інших циркових партійних видовищах, що їх аранжують московські яничари і вислужники, виснажені голодом і важкою рабською працею колгоспники і робітники примушені виступати в ролі кльовнів — «щасливих громадян Радянського Союзу». «Гнані й голодні», зацьковані люди мусять ще й оплескувати всіх партійних «босів» — Сталіна, Хрущова чи Шелєпіна, відповідно до руху палички партійного диригента. Такі «соцреалістичні образи» це ще більша зневага ніж фізичний терор, бо це моральне знуцання над усякою волею і гідністю людини.

Отже, найгірше лихо в питанні «соцреалізму» це самий «соцреалізм». В його межах нема і не може бути будь-якої свободи творчости. Єдина «свобода» в межах «соціалістичної творчости» виявляється у питанні, чи звеличувати партію штампованими методами, а чи дозволити письменникам користуватися для тої ж самої мети своїм оригінальним хистом і деякою мішаниною стилів, як це було у випадку талановитого Довженка.

Що повинен зробити в таких випадках письменник, який шанує бодай свою людську гідність, свій талант? — На це питання виразно відповіла Леся Українка у своїй «Оргії».

Кожна нація дивиться на своїх талановитих, обдарованих великим розумом людей як на зразок для своєї поведінки. Це добре знають московські большевики і тому часто для них важливе не те, що письменник нишком думає, а те, що він пише й говорить на прилюдних виступах. Їм потрібні вірні яничари, що взагалі не мають власної думки, але їм придаються і принагідні «попутники».

Спротив письменника ворогові, зміцнює спротив нації. Яничарство письменника заломлює або придушує спротив нації. Саме тому відповідальність письменника така велика і особливо загострена, коли нація в неволі. Прикладом може нам служити невгнутість Шевченка і його послідовників. Вони не прославляли своїх гнобителів. А коли, як війнятки, деякі з них заломлювалися (напр., Куліш), їх зустрічало рішуче засудження з боку нації, до якої вони належали.

Частина українських т. зв. підсовєтських письменників заслонюється «діалектичною» ширмою, мовляв, коли перестанемо писати оди на честь своїх гнобителів українською мовою, то українська мова «пропаде». Але насправді ж українська мова встоїться і буде розвиватися тільки в спротиві русифікації України, в боротьбі з гнобителями, а пропаде за ширмою яничарського вислугування, яке дехто намагається виправдати «умовинами», що існують в Україні.

Перебування письменника на еміграції не принижує ні його гідности, ні його вартости, якщо він у своїй творчості керується добром нації. Це традиційний спосіб спротиву тиранам в усі часи. Воля творчости і голос сумління, саме національного сумління, є найвищим стимулом для творчости письменника, нація якого поневолена.

Очевидно, для цього треба мати ідеалістичний, героїчний світогляд, а не «реалістичний», що штовхає до примирення з усяким злом, з усяким ворогом і гнобителем, аби тільки, хоч на короткий час, зберегти своє рабське життя. Знаємо, що й не кожний раб дозволяв рабовласникові плювати в його душу. А в «соцреалістичних картинах» деяких наших підсовєтських письменників зустрічаємо навіть таких рабів, що самі плюють собі в душу. Їх, цих рабів, плодить уява письменника, зроджена його рабською яничарською психікою. Напр., такі письменники також знають, що в наслідок програної Мазепою битви під Полтавою Україна попала в довголітню московську неволю, і чи не є образою національної чести називати Мазепу «зрадником України» тільки тому, що він виступив в обороні прав України проти московського царя? Адже московські більшовики ганьбили у свій час царський режим і царів, а їх яничари українського походження ганьблять Мазепу за те, що він виступив проти московського царя. Це ж ганебна зневага і пам'яті Шевченка, всього того, чим Шевченко був Шевченком. Це жорстокий глум над його основним прагненням до волі, над його високими ідеалами.

Але такі яничари вихолощені з усякого почуття чести і сорому. Це гоголівські «мертві душі». Їх пан-рабовласник може щохвилини плювати їм у лице, топтати своїми брудними чобітьми їх душу, бо вони вже звикли до цього. Але вони хочуть, щоб і цілий український народ став яничарським, щоб і вільна політична українська еміграція звикла до такої «соцреалістичної літератури» і визнала її творців за «представників українського народу». Мовляв, така тепер держава українського народу і такі реалітети. Тож відрікаймося якнайшвидше українства, поки наш пан ще добрий і дає нам можливість добровільно перетворитися на «грязь Москви». Це зветься тепер «еволюцією національного характеру», яка провадить до повної свідомости... московського яничарства.

А все ж таки правдива українська література існує і в Україні, але в підпіллі. Хай лише у відписах, у «захалавних» зшитках, у вивченні напам'ять і передаванні з уст до уст. Але вона розвивається, поширюється і буде розвиватися в катакомбах поневоленої України, в підземеллях якої наростає вулканічна хвиля Української Національної Революції. Тоді ця звільнена правдива, підпільна українська література загорить повним блиском своєї сили і слави.

ХИЖАЦЬКИЙ ГРАБУНОК УКРАЇНИ

Большевицька преса в поневоленій Україні 2-го лютого опублікувала повідомлення «Центрального статистичного управління при Раді Міністрів Української ССР» про т. зв. підсумки виконання «державного плану розвитку народного господарства Української ССР за 1964 р.». Хто вивчає горезвісну підсовєтську дійсність, той знає, що такі повідомлення оприлюднюються кожного року, щоб показати «розвиток господарства, ріст матеріального добробуту та культурного рівня народу». Різні числові дані в таких повідомленнях викладені по-злочинському, переважно у відсотках, щоб ніхто зі сторонніх спостерігачів не міг уявити собі справжнього образу «росту» і «розвитку». Коли ж подаються деякі дані в абсолютних числах, то з досвіду минулого (до речі, офіційно підтвердженого Кремлем за царювання там дурнуватою Хрущова) знаємо, що такі числові дані «підварені», фальшиві, підготовані з метою славнозвісного московського «око-замилування».

Тому до всіх чисел і фактів у цьому московському повідомленні треба ставитися критично, з великою обережністю. Розгляньмо деякі з них.

Населення і освіта

Повідомлення говорить, що на 1 січня 1965 р. населення УССР — себто України в по-злочинному обрізаних москалями та їх комуністичними союзниками межах — становило 45,100.000 осіб.

Середньорічна кількість робітників і службовців у «народному» господарстві УССР становила 12,650.000 осіб; збільшення на 500.000 осіб.

Понад 13,300.000 населення охоплені різними родами навчання. В загальноосвітніх школах навчається 8,500.000 учнів. У 1964 р. восьмирітню школу закінчило 737.000, а середню загальноосвітню школу — 169.000 осіб. У вищих і середніх спеціальних навчальних установах УССР навчається понад 1,200.000 студентів, при цьому без відриву від виробництва навчається у вищих навчальних закладах (вузи) понад 386.000, а в технічних школах (технікуми) — 299.000 студентів.

У 1964 р. «народне» господарство отримало 66.000 спеціалістів з вищою освітою, в тому числі 25.000 інженерів та біля 121.000 спеціалістів із середньою спеціальною освітою. До вищих і середніх спеціальних навчальних закладів було прийнято 330.000 осіб, з того 145.000 до вузів і 185.000 до технікумів.

На кінець 1964 року в УССР було біля 85.000 робітників науки.

З усіх числових даних, повідомлення, що стосуються до освіти, вселяють нам найбільше оптимізму. З них видно, що молоде покоління на нашій батьківщині мислить здорово і, поборюючи різні офіційні перешкоди та обмеження, змагає до здобуття освіти, до інтелектуального озброєння себе, щоб у відповідний час стати якнайбільш корисним для України. Проте ті числа не віддзеркалюють всього того, що відбувається за лаштунками

московсько-большевицької виховно-освітньої системи в УССР, метою якої було і є духово-моральне звихнення і повна русифікація молодого покоління нашої нації.

Промисловість

Повідомлення подає 72 позиції для характеристики випуску окремих родів виробів. Звичайного читача ці дані мають увести в блуд, як облудною є й ціла московська комедія з «державним суверенітетом» УССР. Деякі абсолютні числа дуже імпозантні, але, читаючи їх, не слід забувати факту: повідомлення не говорить про те, скільки з виробленого в УССР відразу забирає за безцінь «родина», себто метрополія імперії, а скільки дозволяється залишити, та з якою метою, в межах колонії. Характеристичним до цього є заголовок одного офіційного повідомлення, вміщеного на першій сторінці московськомовної газети «Правда України» з 4-го лютого 1964 р. Знахабнілий до крайніх меж москаль з радістю вигукує: «Тебе, родина, багатства української землі!» (Тобі, батьківщино, скарби української землі!) — розкриваючи цим одним реченням усю суть московської політики супроти України.

Для вигоди тих, що вивчають підмосковську дійсність подаємо ці дані:

Вироби:	Вироблено в 1964 р.	% до 1963 р.
Вугілля	187.000.000 тонн	104
з того коксівного	74.500.000 "	104
Нафта	5.600.000 "	120
Газ	35.600.000.000 куб. метрів	113
Залізна руда	80.300.000 тонн	107

Не потрібно бути вченим економістом, щоб відчувати, що це — величезне багатство землі української, якого може позавидувати не одна з високо-розвинених країн світу. Але також не треба бути вченим спеціалістом, щоб доглянути в поданих даних ознаки хижацького грабунку України її московським окупантом. Бо, враховуючи теперішню колоніальну залежність України, якими економічними критеріями та національним інтересом можна виправдати таке приспіване, інтенсивне розривання надр української землі та видобування з них наших природних скарбів? Інша справа, якби всіма тими скарбами розпоряджався суверенно сам український народ.

Але продовжимо список, як він поданий в повідомленні:

	Вироблено в 1964 р.	% до 1963 р.
Електроенергія	87.300.000.000 кв/годин	111
Чавун	31.300.000 тонн	105
Сталь	34.600.000 "	106
Прокат (рольований метал)	23.800.000 "	107
Труби сталеві	292.000.000 метрів	106
Кокс	34.600.000 тонн	103
Мінеральні добрива	5.800.000 "	108
Хемічні засоби охорони рослин	22.400 "	178
Хемічні волокна	38.600 "	139
Сода каустична	150.000 "	103

Сода кальцинована	843.000	"	100,4
Сірчана кислота	1.778.000	"	104
Автомобільні покришки (опони)	2.200.000	штук	123
Турбіни	4.200.000	кіловат	123
Електричні машини, великі	5.400.000	штук	114
Електромотори змінного струму	4.900.000	кіловат	102
Трансформатори силові	43.900.000	кіловат/ампер	101
Станки металорізні	23.500	штук	103
Автоматичні і півавтом. лінії для машинобудуван. і метал. обрібки	27	комплетів	159
Ковальсько-пресові машини	5.900	штук	95
Приладдя (вартість)	272.000.000	карбованців	105
Металургійне обладнання	111.700	тонн	99,9
Хемічне обладнання (вартість)	106.000.000	карбованців	113
Нафтоприладдя	15.000	тонн	106
Моторові локомотиви (тепловози)	1.410	секцій	99,4
Вагони вантажні далекобіжні	18.000	штук	119
Автомашини	45.800	штук	123
Трактори	115.000	штук	101
Плуги тракторні	85.900	штук	90
Сіялки тракторні	79.000	штук	82
Комбайни бурякозбиральні	12.200	штук	101
Екскаватори	6.000	штук	116
Папір	175.000	тонн	107
Цемент	10.900.000	"	106
Залізобетон префабрикований	7.700.000	куб. м.	106
Цегла (без колгоспного виробу)	6.500.000.000	штук	101
Черепиця	487.000.000	умовних плит.	115
М'ягка покрівля	309.000.000	кв. метрів	110
Скло віконне	44.600.000	кв. м.	102
Тканини, бавовняні	169.000.000	кв. м.	111
вовняні	29.800.000	кв. м.	99
льняні	23.700.000	кв. м.	181
шовкові	47.500.000	кв. м.	107
Кравецькі вироби (варт.)	1.700.000.000	карб.	96
Панчохи і шкарпетки	260.000.000	пар	107
Білизна	136.000.000	штук	115
Верхній трикотаж	27.300.000	"	110
Взуття шкіряне	92.600.000	пар	106
Телевізори	463.000	штук	141
Радіоприймачі і радіограмофони	373.000	"	104
Холодильники (домашній вжиток)	200.000	"	122
Пральні машини (домашні)	274.000	"	134
Пиловтягачі	180.000	"	108
Мотоциклі	23.100	"	107
Вело- і мото-велосипеди (ровери)	752.000	"	104
Меблів (вартість)	361.000.000	карб.	111
Піянін і фортепіанів	26.000	штук	110

М'ясо (без колгосп. і населення)	900.000 тонн	70
Ковбасні вироби	271.000 "	99
Товщ тваринний (без колгосп. і інш.)	202.000 "	111
Повномолочні вироби	1.900.000 "	116
Цукор загально	4.700.000 "	136
з того з цукрових буряків	4.300.000 "	131
Солодощі	448.000 "	115
Товщ рослинний	630.000 "	98
Консерви	1.800.000.000 банок	121
Мило	291.000 тонн	102

Читаючи ці показники, наші досвідчені економісти можуть зробити докладну аналізу їх вартости і всього того, що маскується за ними. На підставі різних порівнянь вони, без сумніву, прийдуть до одного можливого висновку, а саме, що промисловість УССР підпорядкована не найкращим вимогам і рації українського народу, а запряжена до колоніально-експлуаторського московського воза.

Якщо мова про порівняння, то варто згадати тут, що супроти 45.800 автомашин вироблених в УССР за 1964 р., Британія, з майже однаковою кількістю населення, за той самий період випродукувала 2.300.000 різних автомашин!

Статистичне повідомлення коментує ляконічно, що «При рості виробництва недовиконано плян виробництва автоматичних і півавтоматичних ліній для машинобудівництва і металообробітку, клеєної фанери, целюлози, тваринного товщу. Не виконано плян виробу м'яса».

Сільське господарство

Ця галузь «народного» господарства, основи якої знищено злочинною колективізацією і новітньою панщиною, завдає московським «гауляйтерам» в УССР найбільше мороки і болю голови. І не було б з того нам жалю, якби в процесі і в кінцевому розрахунку не терпіла наша нація.

Москва радіє тим, що «колгоспники і робітники совгоспів добилися у 1964 р. збільшення виробітку продуктів землеробства», бо буде їй що грабувати. На московській злодійській мові — це «дозволило виконати пляни заготівлі зерна, цукрових буряків, сонячника, картоплі, ярини та інших сільсько-господарських культур». В перекладі на звичайну людську мову це означає, що більшість виробленого руками трудолюбного хлібороба України підібрала окупаційна влада.

Особливо знаменним є таке ствердження в повідомленні: «На стан тваринництва в минулому році і особливо в першому півріччі несприятливо вплинув неврожай 1963 року, наслідком чого пляни закупу (читай — грабунку!) м'яса, молока, вовни та яєць по республіці недовиконано». Коментарі до цього зайві.

Якими «швидкими темпами» московські сатрапи ведуть УССР до комунізму, чи пак — як на практиці виглядає відоме галасування «догнать і перегнать Америку!» — яскраво показує наступна таблиця:

«Поголів'я» продуктивних тварин на кінець 1964 р. становило:

	(мільйони голів)		
Всі роди господарств	1962 р.	1963 р.	1964 р.
Велика рогата худоба	20,5	19,8	19,8
в тому числі корови	8,6	8,6	8,5
Свині (не враховуючи москалів)	21,6	12,3	16,2
Вівці і кози	10,7	9,2	8,8
<i>В особистому посіданні колгоспників, совгоспників і службовців*:</i>			
Велика рогата худоба	4,7	4,7	4,6
з того корови	3,3	3,3	3,2
Свині	5,1	4,3	4,6
Вівці і кози	1,4	1,3	1,3

«Стрімко зменшене в 1963 р. поголів'я свиней не досягло рівня 1962 року. Поголів'я овець і кіз в господарствах усіх родів зменшилося».

Зменшення поголів'я продуктивних тварин, неврожай і інші невдачі означають одно — голод для українського народу, бож люмпенпролетаріят Москви, Ленінграду та інших міст Московщини не відмовиться від свого пайка українського хліба, м'яса, молока і т. д. на користь їх правного власника — українського народу. Та й їхня влада в Кремлі не заступиться за покривдженням.

В одному розділі повідомлення читаємо: «При збільшенні загального об'єму товарообороту, запотребування населення на деякі (бач як, тільки на «деякі»!) споживчі та промислові товари задовільнялося не повністю, а особливо на продукти тваринництва, холодильники, трикотажні вироби, скремі види тканин, одягу та взуття». Повідомлення скаржиться на низьку якість виробів і стверджує, що багато товарів накопичується у крамницях, бо, очевидно, ніхто не хоче купувати московського барахла. Наприклад, взуття, що розлізається на ногах, або одягу, в якому відлітають рукави і поли під час першого одягання. Ці приклади не є вигадкою автора, а взяті з офіційних звітів партійців.

З властивого досвіду знаємо, що Москва сама промовчує і іншим забороняє публікувати будь-які невдачі в різних галузях «будівництва комунізму». І тому факт, що вона мусить в офіційному повідомленні згадувати свої провали в промисловості, сільському господарстві й тваринництві, як також «неповне задоволення запотребувань населення», свідчить про те, що все це відбувається в такому катастрофічно великому розмірі і вже так багато років після «перемоги соціалізму», що далі вже не можна обдурювати «грушками на вербі» голодуючого і ожебраченого населення т. зв. УССР під московською окупацією.

Не «ріст матеріального добробуту» показує обговорюване нами статистичне повідомлення, яке, крім усього, спеціально підроблене до смаку Москви, — а поступову, чи пак по-советському, прогресивну *матеріальну руїну народу*, що заселює одну з найбагатіших частин земної кулі — в минулому медом і молоком текучу Україну!

I. K.

*) Читаючи ці всі числові дані, не можна забувати, що все це належить поділити на 45.100.000 населення, бо тільки тоді усвідомимо собі жалюгідність цих даних.

Проф. Г. ВАЩЕНКО

ОСНОВНІ ЛІНІЇ РОЗВИТКУ СОВЕТСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКОЛИ

(Продовження, 3)

Проблема родини і статевої моралі

Ці дві проблеми міцно зв'язані між собою, бо без здорової статевої моралі не може бути й здорової родини. На засадах марксизму, на послідовно матеріялістичній системі, не можна побудувати статевої моралі в справжньому її розумінні. В основі статевої моралі лежить ідея переваги духу над тілом, володіння тваринними інстинктами. В такому напрямі й ішов розвиток людської культури в галузі відношень між статями. Вже примітивна людина дивилась на статевий акт, як на щось інтимне, і тому навіть закривала статеві органи. Цим вона відрізнялась від тварини, що відверто доконує статевий акт. З розвитком культури статеві відношення стають все більше упорядкованими, утворюються певні звичаї і моральні норми, на сторожі яких стоїть суспільство, релігія і держава. У передових народів формою родинного життя стає одностатевість.

Разом із тим міняється самий характер відношень між статями. В них все далі й далі відступають на задній план моменти фізіологічні, зате на першому плані стають моменти духовні. Любов набирає характеру піднесеного почуття, стає джерелом високої радості й творчого надхнення. Большевицьке розуміння статевих відношень має скрайньо реакційний характер.

Ще з самого початку большевицької революції серед суспільства ширилась т. зв. «теорія склянки води». За цією «теорією» в статевих відношеннях нема нічого не матеріяльного. Це просто фізіологічний процес, задоволення статевого інстинкту. Подібно до того, як людина, відчуваючи спрагу, задовольняє її склянкою води, так само вона задовольняє свої статеві потреби, вступаючи в стосунки з особою іншої статі. Звідси гасло: «Геть сором!» В перші роки революції були випадки, що мужчини і жінки, агітуючи за новий побут, виходили голі на вулицю. За новий побут агітувала й преса такими творами як «Любов без черьомухи». Все це розкладало суспільство, особливо молодь. Людина позбавлялась того, що дали їй тисячоліття культурного розвитку, і поверталась до стану тварини. Любов із її тонкими духовними переживаннями розглядалась як буржуазні забобони, а її місце займала брудна розпуста.

Щоправда Ленін виступав проти «теорії склянки води», але які мотиви його виступу? Він засуджує її з чисто утилітарних мотивів. Нестримане

задоволення статевого інстинкту, мовляв, виснажує сили, і їх залишається мало для громадської роботи. Інших мотивів послідовний матеріаліст не міг подати.

Поданий вище погляд на статеві відношення, як на суто фізіологічний процес, приводив також до розкладу родини. Комуністичний маніфест дуже різко критикує сучасну родину, узагальнюючи деякі ненормальності в родинному житті європейського суспільства, як наявність проституції та інше. Особливо підкреслюють автори маніфесту рабське становище жінки і експлуатацію її чоловіком. Не заперечуючи цих ненормальностей, мусимо сказати, що вони не є загальним явищем: у більшості родин в Європі, а особливо в дореволюційній Україні, де статеві й родинні мораль стояли на дуже високому рівні, родинне життя мало цілком нормальний характер. А головне те, що всі ці ненормальності засуджувались суспільством, як порушення вимог існуючої родинної моралі. У всіх християнських народів одруження є акт, що освячується церквою, при чому молоде подружжя дає клятву взаємної вірності, порушення якої розглядається, як тяжкий гріх. За большевиків церковне одруження розглядалося як шкідливий забобон і залишок буржуазного побуту і тому стало рідким винятком. Його замінив акт запису в урядовій установі ЗАГС, що фактично ні до чого не зобов'язував. Тому чоловіки й жінки в СРСР легко сходились і так же легко розходились. Бували випадки, що якась пара «розписавшись», через якийсь час знову «записувалась».

Зрозуміло, що при таких формах родинного життя дуже терпіли діти, бо нормальний догляд за ними і нормальне виховання їх можливі лише в умовах нормального родинного життя.

До цього ще треба додати, що большевики під виглядом боротьби за права жінки, за її рівноправність із чоловіком, навантажили її тяжкою, часто непосильною й виснажуючою працею. Підсоветська жінка працює нарівні з чоловіком не тільки в колгоспі, а й у шахті, на ремонті залізничних шляхів тощо. Крім того, вона навантажена ще всякою громадською роботою. В наслідок цього на советську жінку часто лягає подвійний тягар. Вона мусить працювати 10-12 годин у колгоспі або на виробництві, а потім, повернувшись додому, мусить зготувати їжу, випрати білизну, дати раду дітям. Сил і часу на це не вистачає, і тому жінка губить здоров'я, а діти залишаються без належного догляду. Тому в СРСР така велика кількість безпритульних дітей.

Вже такого стану родинного життя, що змальований вище, досить для того, щоб діти перестали поважати батьків. Але большевики вживали спеціальних заходів, щоб підірвати батьківський авторитет і взагалі авторитет старших. Ще в перші роки революції большевицькі керівники заявляли, що «новий світ» вирощує молоде покоління, що прийшла пора зруйнувати старий світ. Крім того, большевики вбивали в голови молоді, що старше покоління віджило свій вік, що воно затруєне всілякими буржуазними забобонами і тому до нього треба ставитись з недовірою і ні в якому разі не піддаватися його впливам. Тому не дивно, що пошана до старших, особливо безпартійних, стала винятковим явищем у СРСР.

Але кінець-кінцем самі більшовики зрозуміли, що перегнули палицю на один бік. Розпад родини, повне падіння авторитету батьків і старших повів за собою занепад морального і фізичного розвитку, навчання і виховання молоді. Відсутність дисципліни в родині веде за собою порушення дисципліни і в школі. А без дисципліни, заснованої на пошані до старших, не можна добре організувати навчання і виховання. Страхом тут нічого не зробиш. Тому, приблизно, в 1939 році більшовики роблять заходи, щоб піднести авторитет батьків і педагогів, поліпшити стан родинного виховання і шкільної дисципліни. Ці заходи посилились після останньої світової війни. Із советської преси довідуємося, що розводи в СРСР тепер можливі лише за дозволом центральних органів влади, що закон карає розпуство одружених людей. Мало того, більшовики, намагаючись піднести статеву мораль, а разом із тим і дисципліну в школі, порушили навіть систему освіти, запроваджену на початку революції, і навіть відступили при цьому від уставу ВКП(б). Уставі сказано, що в советській школі мають спільно навчатися хлопці й дівчата. Тепер у СРСР досить швидкими темпами організуються школи з роздільним навчанням. Повна реалізація цієї реформи затримується лише через недостачу приміщень.

Але все це — лише зовнішні заходи до оздоровлення родини і піднесення рівня статевої моралі. Без відповідних внутрішніх заходів не можна досягти великого ефекту. А ці внутрішні заходи неможливо побудувати на засадах марксистського матеріалізму.

Диктатура пролетаріату

Нарешті спинимось на марксо-ленінському вченні про диктатуру пролетаріату. Остання міцно зв'язана з ученням про класову боротьбу і разом з тим цілком логічно випливає з більшовицького вчення про мораль. Боротьба класів, як учать марксисты, мусить закінчитися перемогою пролетаріату, а для цього пролетаріат мусить взяти в свої руки диктатуру в державі, зокрема диктатуру над буржуазією та її прихильниками. В цій боротьбі пролетаріат може користуватися найжорстокішими засобами, щоб здушити спротив ворогів комунізму. Відповідно до змісту комуністичної моралі всякі засоби є добрі, коли вони йдуть на користь пролетаріатові.

Ленін розгорнув до подробиць теорію диктатури пролетаріату з її жахливим терором. Зрозуміло, що диктатура виключає всяку свободу. Про це з цілковитою відвертістю пише Ленін у своєму зверненні до мадярських робітників. «Щоб знищити класи, потрібен період диктатури однієї класи, а саме тієї із пригнічених клас, яка здібна не тільки скинути експлуататорів, не тільки здушити нещадно (сік!) її спротив, а й порвати ідейно з усією буржуазно-демократичною ідеологією, з усім міщанським фразерством щодо свободи (підкреслення наше) і рівності взагалі» («Збір. творів», т. XXIV, стор. 315).

Крім цього, Ленін розробив програму повного поневолення суспільства, в тому числі не тільки «буржуазії», а й самих робітників. З цього погляду дуже промовиста стаття Леніна «Як організувати соцзмагання», написана

1918 року (т. XXII, стор. 158-167). В ній Ленін писав: «Тисячі форм і засобів практичного обліку і контролі за багатими шахраями (жуліками) і дармоїдами повинні бути вироблені самими комунами, дрібними осередками (ячейками) в селі і в місті. Різноманітність тут є запорукою життєвості, запорукою в досягненні загальної єдиної мети: очищення землі російської від всіляких шкідливих комах, від блох-жуліків, від блощиць багатих і т. ін. В одному місці посаджать до тюрми десятків багатих, дюжину жуліків, півдюжини робітників, що уникають праці. В другому поставлять їх чистити клізети. В третьому видадуть їм після відбуття карцеру жовті пашпорти, щоб увесь нарід до їх виправлення стежив за ними, як за шкідливими людьми. В четвертому розстріляють одного з десяти винних у дармоїдстві...»

Кидається у вічі безмежна жорстокість усіх цих засобів поневолення суспільства, що їх радить Ленін. Ті, що не можуть бути визнаними, на його погляд, за справжніх пролетарів — це не люди, а блохи, блощиці, взагалі комахи, яких без жалю слід нищити.

Але винищити всіх «буржуїв», а особливо інтелігенцію, не то що було неможливо, а й не вигідно для самих большевиків, бо без неї не було можливості розбудувати державне життя. Це добре усвідомлював Ленін. Тому він радить ставити буржуазних фахівців у такі умови, щоб вони, хочеш-не-хочеш, працювали для большевиків. Він вимагає створення таких масових обставин, «при яких буржуазний фахівець бачить, що йому нема виходу (підкреслення наше), що до старого суспільства вернутись не можна, а що він своє діло може робити тільки з комуністами...» («Успіхи і труднощі советської влади», т. XXIV, стор. 67).

«Організаційна творча, дружня праця повинна стиснути буржуазних фахівців так, щоб вони були примушені йти в рядах пролетаріату, як би вони не опирались і боролись на кожному кроці» («Промова на VIII з'їзді РКП(б) 1919 р.», т. XXIV, стор. 124).

Інакше кажучи. Ленін радить організувати масове стеження за фахівцями і доносити на них. Але крім того, він радить діяти на них «рубльом»... На його думку, притягнення буржуазних фахівців на службу до большевиків — така сама важлива справа, що «для цього необхідно йти на жертви. Для цього заплатити хоч і два мільярди — дурниця. Воятися цієї жертви було б дивацтвом, бо це означало б не розуміти тих завдань, що стоять перед нами» (т. XXIV, стор. 143). Всі ці засоби тиснення на суспільство, розстріли, ув'язнення, примусова праця, доноси, моральний тиск, переманювання на свій бік обіцянками всяких благ, — застосовували большевики в СРСР, а особливо в Україні, ще з того часу, як вони захопили в свої руки владу.

Погляди Леніна на диктатуру пролетаріату були повністю реалізовані в діяльності большевицьких органів безпеки ЧК, ГПУ, НКВД, МГБ.

«Диктатура пролетаріату» тяжіла і тяжить над усім населенням СРСР і відбивається на всіх галузях політичної і господарської діяльності країни «перемішного соціалізму». Відбивається вона і на справі освіти та виховання. Перебуваючи під вічним страхом бути обвинуваченим у «буржуазних ухилах» і через це опинитись у стані «ворогів народу», педагоги всіх типів шкіл і виховних закладів, починаючи з вихователок дитячих садків і

кінчаючи професорами високих шкіл, мусять ні на крок не відступати від марксо-ленінського вчення і вказівок ВКП(б).

В такому ж стані перебували й перебувають у ССРСР і науковці-педагоги, що працюють над теоретичними питаннями педагогіки. Вони знаходяться під ще більшим контролем комуністичної партії і органів безпеки, ніж педагоги-практики. Всяке найменше ухилення від марксо-ленінської теорії, всякий недогляд у формулюваннях, всяке найменше наближення до поглядів європейських або американських педагогів можуть довести до арешту, до заслання і навіть до розстрілу.

Це добре усвідомлювали й усвідомлюють самі підсоветські педагоги-теоретики. Педагогіку вони називають наукою партійною і політичною. В курсі педагогіки, виданому за редакцією Каірова, між іншим, сказано: «Советська педагогіка, як марксистська наука про дітей і їхнє виховання, називається партійною наукою, бо вона засновується на вченні Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна. Вона виконує завдання, що його поставила Всесоюзна Комуністична партія (большевиків), виховати покоління, здібне остаточно встановити комунізм» (Москва, 1940 р., стор. 40-41).

Ще чіткіше про суто політичний характер советської педагогіки висловлюється Свадковський: «Марксистська педагогіка в період класової боротьби пролетаріату, — пише він, — є теорією класової боротьби на культурному фронті. Всяка теорія, яка не хоче розглядати педагогіку як науку, що вивчає закони класової боротьби в галузі виховання, за якими б революційними фразами вона не приховувалась, послаблює пролетаріат і його авангард — комуністичну партію, в боротьбі у вихованні мас для комуністичного будівництва» («Методические основы марксо-ленинской педагогики», стор. 17).

Періоди розвитку советської педагогіки і школи

Маркс, Енгельс, Ленін і Сталін, творці марксистської системи, на засадах якої будується політичне, культурне й господарське життя в ССРСР, не були педагогами. Вони дали лише загальні теоретичні основи советської педагогіки, яка після жовтневої революції розвивалась на цих засадах. В цьому розвитку можна відзначити чотири періоди: 1-й період від початку большевицької революції до 1928-1924 років, коли були вироблені і ввійшли в силу програми ГУС-а (Государственный ученый совет); 2-й період від 1924 р. до 5-го вересня 1931 р., коли вийшов наказ ВКП(б) про заборону комплексно-просектної системи навчання; 3-й період від 1931 до 1943 р., коли були запроваджені деякі реформи в галузі системи освіти в ССРСР; і 4-й, останній період після другої світової війни.

Протягом всіх цих періодів основи, на яких побудоване навчання і виховання молоді в ССРСР, фактично залишались незмінними. В першу чергу залишалось незмінним основне завдання советської освіти і виховання — виховати людей з марксо-ленінським світоглядом, беззастережно відданих комуністичній партії у її боротьбі за опанування світу. Мінялись головним чином методи і форми навчання, відбувались зміни в системі освіти, в розумінні ролі батьків і старших у вихованні молоді і т. п.

Перший період розвитку советської педагогіки і школи

Як зазначено вище, більшовики на початку революції не мали чітко визначеної системи освіти і виховання. Крім того, серед учительства дуже мало було прибічників комунізму. І все ж таки більшовики з перших років революції вживають енергійних заходів, щоб цілком взяти в свої руки справи освіти.

Завдання, що його ставила перед собою советська наука в галузі народної освіти на початку революції, — ті ж самі, що ставив Ленін до революції, тільки аспект їх інший. Завдання такі:

- 1) Ліквідація старої системи освіти і відділення школи від церкви.
- 2) Розбудова нової системи відповідно до завдань більшовицької революції.
- 3) Втягнення у революцію широких мас населення, в тому числі й молоді через школу, пресу і т. п.

Ці завдання відбиті в декретах більшовицького уряду, що були видані зараз по захопленні влади в Росії.

Першою щодо часу постановою більшовицького уряду була постанова про передачу виховання й освіти з духовного відомства до відомства народного комісаріату освіти (15 грудня 1917 р.).

Ось текст цієї постанови:

«Маючи на увазі неясність постанов попередніх міністерств про перехід церковно-приходських шкіл у відомство міністерства народної освіти, про що свідчать численні заяви з місць про роз'яснення, народний комісаріат освіти (бувш. Н.М.П.), переглянувши питання постановив: передати з духовного відомства справи виховання і освіти комісаріатові народної освіти. Передаючи всі церковно-приходські школи (початкові, однокласові, двокласові), учительські семінарії, духовні школи і семінарії, жіночі епархіальні школи, місіонерські школи, академії і всі інші, що мають різні назви, нижчі, середні і вищі школи та всі установи духовного відомства з штатами, асигновками, рухомим і нерухомим майном, себто будинками, надвірними будівлями, з земельними участками під будівлями і необхідними для шкіл землями й садибами, коли такі виявляться, бібліотеками і всякого роду підсобниками, цінностями, капіталами і цінними паперами та процентами з них і з усім тим, що призначалось для вищезазначених шкіл і установ» («Постановление Народного Комиссариата по Просвещению от 15 декабря 1917 г.», стор. 126, Соб. Узак. и Распор. Прав., н. 9, 1937 г.).

Зараз же після цього, 23 січня 1918 р., вийшов декрет народних комісарів про відділення церкви від держави і школи від церкви.

В декреті, між іншим, сказано:

- »1) Церква відділяється від держави.
- 2) Школа відділяється від церкви.

Викладання релігії у всіх державних і громадських, а також у приватних навчальних закладах, де викладаються загальноосвітні дисципліни, не допускається».

Той факт, що більшовицька влада з такою послідовністю ліквідувала духовну освіту і відділила школу від церкви, пояснюється виключно нена-

вистю і ворожнечою большевиків до релігії і церкви. В них вона бачила всликий опір революції.

26-го червня 1918 року виходить декретована радою народних комісарів постанова про організацію справи народної освіти в большевицькій Росії.

Ця постанова визначає систему керівництва справою народної освіти в країні і структуру її органів.

Подано найважливіші факти з цієї постанови:

»1) Загальне керівництво справою народної освіти в Російській Соціалістичній Федеративній Советській Республіці належить державній освітній комісії, головою якої є народний комісар освіти.

2) Державна комісія складається із таких членів:

а) Призначені: члени колегії народного комісаріату освіти, всі завідувачі відділами народного комісаріату освіти і секретар державної комісії.

б) Вибрані: три представники від Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету, три представники від професійних об'єднань учителів, що стоять на платформі советської влади, два представники від Центрального бюро і професійних союзів, один представник від Центральної ради залізничних культурно-освітніх організацій (Цекультя)...

3) Керівництво Народним Комісаріатом Освіти покладається на колегію в складі народного комісара, його заступника і п'яти членів.

4) Народний комісар вибирається Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом робітничих, солдатських, селянських і козачих депутатів, заступник народного комісара і члени колегії вибираються Радою Народних Комісарів на пропозицію народного комісара освіти.

5) Колегія визначає керівників відділів Народного Комісаріату, керуючого справами Народного Комісаріату і секретаря державної освітньої комісії.

6) Окрім справ, зазначених в інших статтях постанови, до державної комісії належать: вироблення спільного для Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки плану організації народної освіти і встановлення загальних принципів останньої, а також основ шкільної організації, об'єднання освітньої роботи на місцях, складання загальнодержавного кошторису і розподіл коштів, призначених на загальнофедеральні освітні потреби, а також всілякі інші питання, що мають принципове значення, а які колегія народного комісаріату передає державній комісії на розгляд.

10) Керівництво справою народної освіти, а саме: дошкільної, шкільної і позашкільної на місцях, за винятком вищої, провадять відділи народної освіти, що відповідно утворюються при виконавчих комітетах обласних, губерніяльних, повітових і волосних рад робітничих і селянських депутатів («Сборник материалов по педагогическим вопросам. Постановление ЦК ВКП(б), СНК, ЦКК ВЛКСМ». Московский Государственный Университет им. Покровского, 1938 г., выпуск второй, стор. 34-36).

Нарешті, 16 грудня 1918 р., вийшли «Деклярація і положення про єдину трудову школу».

На підставі їх були ліквідовані різні типи загальноосвітніх шкіл і була запроваджена, як єдиний тип — єдина трудова школа. Крім того, встановлено обов'язковість навчання дітей шкільного віку, запроваджено

спільне навчання дітей обидвох статей, відмінено платню за навчання, заборонено викладати в школах релігію.

Згідно з »положенням«, єдина трудова школа має дев'ятирічний курс навчання й поділяється на два ступені: перший із п'ятирічним курсом навчання для дітей від восьми до тринадцяти років, другий — від тринадцяти до сімнадцяти років.

З метою набирання до вищої школи таких робітників, на яких большевицька влада дивилась як на авангард у революційній боротьбі, були утворені робітничі факультети, як підготовчий ступень до вищих учбових закладів.

В перші ж роки революції була складена програма комуністичної партії, в чому велику участь брав Ленін. Дванадцятий параграф цієї програми присвячений питанню освіти.

Подаємо цей документ:

»12) В галузі народної освіти ВКП(б) має за завдання довести до кінця почату Жовтневою революцією справу перетворення школи із знаряддя панування буржуазії на знаряддя повного знищення поділу суспільства на класи, на знаряддя комуністичного переродження суспільства.

В період диктатури пролетаріату, що робить можливим повне здійснення комунізму, школа повинна бути не тільки провідником принципів комунізму взагалі, а й провідником ідейного організаційного виховного впливу пролетаріату на півпролетарський і непролетарський шари населення працюючих мас, щоб виховати покоління, здібне остаточно встановити комунізм. Найближчим завданням на цьому шляху є в сучасний момент дальший розвиток встановлених уже советською владою наступних основ шкільної і освітньої справи:

1) Запровадження безплатної, обов'язкової і політехнічної (що знайомить на практиці і в теорії з усіма галузями виробництва) освіти для дітей обох статей до сімнадцяти років.

2) Організація сітки дошкільних установ: ясел, садків, очагів і т. д., щоб поліпшити суспільне виховання і розкряпачити жінку.

3) Повне здійснення принципів єдиної трудової школи, з викладанням рідною мовою, із спільним навчанням для дітей обох статей, безумовно світської школи, себто вільної від будь-якого релігійного впливу, що втримує тісний зв'язок навчання з громадсько-виробничою працею, готує всебічно розвинених членів комуністичного суспільства.

4) Постачання всім учням одяжі, взуття, навчальних підсобників за рахунок держави.

5) Підготовка нових кадрів робітників освіти, пройнятих ідеєю комунізму.

6) Притягнення трудящого населення до активної участі в справі освіти (розвиток »рад народної освіти«, мобілізація грамотних і т. п.).

7) Всебічна державна допомога самоосвіті і саморозвиткові робітників та селян (утворення сітки установ позашкільної освіти: бібліотек, шкіл для дорослих, народних домів і університетів, курсів, лекцій, кінематографів, студій і т. д.).

8) Широкий розвиток професійної освіти для осіб від 17 років у зв'язку з загальними політехнічними знаннями.

9) Відкриття широкого доступу в аудиторії вищої школи для всіх, що бажають учитись, насамперед для робітників, притягнення до викладання у висшій школі всіх, хто може там учить, усунення всіх штучних перегородок між свіжими науковими силами й катедрою, матеріальне забезпечення учнів, щоб дати фактичну можливість пролетарям і селянам користуватися вищою школою» («Программа и устав Всесоюзной коммунистической партии (большевиков)», Партиздат ЦК ВКП(б), 1937 г., стор. 18-20).

Аналізуючи цей документ, треба сказати, що першою і найбільш характеристичною рисою советської педагогіки і школи, принаймні до виходу Сталінської конституції, є класовість. Вона повністю виникає із самої суті вчення про класову боротьбу і революцію. Всяка наука, як форма ідеології, є надбудовою над виробничими відношеннями і служить інтересам тієї класи, що її створила, будучи знаряддям в її класовій боротьбі. Такою є одна із основних тез марксизму-ленінізму. Тому педагогіка і школа, згідно з ученням марксистів, завжди служить інтересам панівної класи. Ленін пише: «Стара школа заявляла, що вона хоче створити всебічно освічену людину, що вона учить наук взагалі. Ми знаємо, що це було наскрізь брехнею, бо ціле суспільство було побудоване і трималось на розподілі людей на класи, на експлуататорів і пригноблених. Природно, що вся стара школа, будучи цілком пройнятою класовим духом, давала знання тільки дітям буржуазії. Кожне її слово було підроблене в інтересах буржуазії».

В цих школах молоде покоління робітників і селян не стільки виховували, скільки муштрували в інтересах тієї ж буржуазії. Виховували їх так, щоб створити для себе природних слуг, які були б здібні давати їй прибуток, а разом із тим не порушували б її спокою» («Ленін і Сталін про молодь», стор. 191).

Оскільки ж панівною класою, згідно з ученням марксистів, є пролетаріят, то саме його інтересам і повинна служити советська педагогіка і школа.

Відповідно до цього розв'язувалось і питання про склад учнів у школі. В першу чергу школа повинна була обслуговувати дітей робітників і селян. В постанові ЦК ВКП(б) від 5-го вересня 1931 р. про школу, підкреслюється, як велике досягнення советської влади, саме те, що «радикально змінився соціальний склад школи, діти робітників і широких мас трудящих на селі є тепер основним контингентом школи».

Коли ж мова про «непролетарських» дітей, то їх становище відносно освіти було тяжким. В загальноосвітню школу їх приймали в другу чергу, а в технікуми і ВУЗ-и не приймали зовсім. Щоб потрапити туди, непролетарська молодь примушена була пускатися на обман: приховувати своє дійсне соціальне походження, називати себе в анкетах дітьми робітників і селян. Часто обман цей виявлявся, бо в школах дуже розвинулися шпionаж і донощиттво, і тоді нещасних із ганьбою викидали зі школи.

Особливо тяжко доводилось дітям духівництва, до якого більшовики ставились із незвичайним презирством і жорстокою ненавистю.

Класовість школи виявлялась також у тому, що вона повинна була виховувати зі своїх учнів борців за пролетаріят, озброювати їх знанням

і виробляти в них риси характеру, потрібні, на думку большевиків, для успішної боротьби пролетаріату з ворожими йому класами. Одною з таких рис, що їх виробляла советська школа в молоді, є безоглядно жорстока ненависть до інших клас суспільства.

Крім цього, школа, як «провідник ідейного організованого впливу пролетаріату на півпролетарські і непролетарські шари трудящих мас», є також ареною класової боротьби і в такому дусі виховувала маси молоді.

«Виховання у процесі розвитку класової боротьби буржуазії і пролетаріату, — читаємо у Свадковського, — перетворилось на могутню зброю класової боротьби, за допомогою якої класа не тільки консолідує свої власні ряди, а й дезорганізує ряди свого класового ворога, вербуючи рекрутів своєї армії із табору класового противника, і призводить до його деморалізації, до нездібності боротися» (Свадковський: «Методические основы марксо-ленинской педагогики», стор. 19).

Із класовості, як основної риси советської педагогіки і школи, виникають дві інші риси: виключно державний характер школи в СРСР і єдність у системі освіти.

Большевики всі галузі життя народу, в тому числі й підготовку народних мас до світової комуністичної революції, намагались і намагаються тримати виключно в своїх руках, тому рішуче забороняють відкриття приватних шкіл.

З другого боку, намагаючись підготувати для себе кадри переважно із пролетарських шарів населення, вони створили таку систему освіти, яка давала б можливість цим шарам одержати не тільки середню, а й вищу освіту. Щоправда, 1940 року большевики дещо відступили від цієї системи в організації ремісничих шкіл (докладніше про це далі).

Друга характеристична риса советської педагогіки і школи — це інтернаціоналізм. Вона, як і класовість, виникає із самої суті комуністичної системи.

«Робітники не мають батьківщини. В них не можна відняти того, чого в них нема. Через те, що пролетаріат перш за все мусить завоювати своє політичне панування, підвестись до становища національної класи, встановитись як нація, він сам до якогось часу безнаціональний» (Маркс и Енгельс: «Манифест коммунистической партии», Партиздат, 1938 г., стор. 109).

Ітернаціоналізм у вихованні марксистів тісно зв'язують із класовою боротьбою. Сутність ітернаціоналізму, за Леніним, є в тому, щоб «мислити і діяти з погляду моєї участі в підготовці, в пропаганді наближення світової пролетарської революції» (Т. XXIII, стор. 381).

Хоч ітернаціоналізм і патріотизм по своїй суті виключають один одного, Ленін і Сталін намагались об'єднати ітернаціоналізм і «советський патріотизм».

«Ми оборонці з 7-го листопада (25 жовтня) 1917 р., — сказав Ленін, — ми за «захист батьківщини», але та вітчизняна війна, до якої ми йдемо, є війна за соціалістичну батьківщину, за соціалізм, як батьківщину, за советські республіки, як авангард світової армії соціалізму» (т. XXII, стор. 378).

На нараді господарників у 1931 р. Сталін сказав: «В минулому в нас не було і не могло б бути батьківщини, але тепер, коли ми скинули капіталістів, а влада в нас робітничача, — в нас є батьківщина, і ми будемо боротись за її незалежність» (Сталін: «Вопросы ленинизма», стор. 445).

Не менш характеристичною рисою советської педагогіки є її особливий антирелігійний характер. Всі вожді комунізму з безприкладною в історії ненавистю ставились і ставляться до релігії і її служителів. Маркс називав релігію «опіумом для народу». Ленін називав її «сивухою» і закликав робітничу класу нещадно боротися з нею («Собр. соч.», т. VIII, стор. 419).

Лицемірний Сталін, рахуючись із думкою європейської і американської робітничої класи, неоднократно заявляв, що в СРСР існує свобода сумління, значить, і свобода релігії, але при цьому підкреслював, що оскільки релігія шкодить справі пролетаріату, робітничача клас мусить боротися з нею і тому в СРСР існує свобода антирелігійної пропаганди. Насправді, цей вдаваний лібералізм Сталіна мав зовсім інший характер. Релігія в СРСР переслідувалась із неймовірною жорстокістю і наполегливістю. Церкви руйнували, перетворювали на зернові комори, большевицькі клуби або антирелігійні музеї. Духівництво майже поголовно засиляли в концентраційні табори або розстрілювали. Зрозуміло, що і шкільне виховання в СРСР мало антирелігійний характер.

Щоправда, до 1929 р. народний комісаріят освіти РСФСР обмежувався у школах лише безрелігійним вихованням, сподіваючись, що релігія в умовах СРСР повинна сама собою відмерти, а тому школа мусить обходити релігію мовчанкою. Цей напрямок викликав великі протести в пресі, що відбилися потім і в педагогічних підручниках. Народний комісаріят освіти РСФСР був обвинувачений у лібералізмі. Спираючись на висловлювання про релігію комуністичних вождів, автори газетних статей і педагогічних підручників вимагали не безрелігійного, а антирелігійного виховання молоді. Школа повинна була виховувати «войовничих атеїстів». Цій меті служили і служать у першу чергу шкільні лекції. Учителям наказано обов'язково використовувати всі антирелігійні засоби, щоб сіяти серед учнів ненависть до релігії і бажання всіма засобами боротися з нею.

Цій же меті служили позакласові і позашкільні організації учнів. В кожній школі існували гуртки войовничих безбожників, які виписували антирелігійні журнали, організували антирелігійні вистави і вечірки, боролись із релігією в родинях. Члени гуртків войовничих безбожників настирливо слідкували за виявленням релігійних вірувань у товаришів або членів їх родин і доносили про це кому слід.

Чергова риса советської педагогіки і школи — це спільне навчання молоді обох статей. В «Комуністичному маніфесті» багато мовиться про безправне становище жінки, про розпад родини, про проституцію, про те, що жінка в буржуазному суспільстві є власністю чоловіка і знаряддям насолоди для нього. Маніфест обіцяє жінці повну рівноправність з чоловіком.

В програмі комуністичної партії зазначено, що жінка на рівні з чоловіком повинна брати участь у громадському і державному житті. Щоб

зробити це можливим і звільнити жінку від тягару родини, програма проектує достатню кількість дитячих ясел і садків. Однакові права з мужчиною і обов'язки вимагають від жінки і однакової підготовки, яку дає школа. Так большевики обґрунтовують принцип спільного навчання учнів обох статей, зовсім ігноруючи анатомо-фізіологічні особливості жінки і її призначення перш за все бути матір'ю і вихователькою своїх дітей.

Коли всі вказані вище риси советської педагогіки і школи мають визначений характер, то наступна риса — політехнізм, ніколи не відзначався чіткістю, а з 1937 р. фактично зовсім відпадає, як риса советської загальноосвітньої школи.

Ідею політехнічної освіти пролетарської молоді висунув Маркс. В первісному своєму вигляді це було поєднання фізичної праці з розумовою освітою. В розділі XIII «Капіталу» Маркс пише, що капіталізм, втягаючи дітей і підлітків до фабрично-заводської праці та позбавляючи їх освіти, спотворює їх фізично і духово. Але разом із тим, спираючись на досвід деяких фабрик, що організували школи для працюючих дітей і підлітків, а особливо спираючись на Роберта Оуена, він настоює на тому, що поєднання розумової і фізичної праці дає позитивні наслідки.

«Із фабричної системи, — пише Маркс, — як це можна прослідкувати в подробицях у Роберта Оуена, виріс зародок виховання епохи майбутнього, коли для всіх дітей відповідного віку виробнича праця буде сполучуватись із навчанням та гімнастикою не тільки як один із засобів збільшення шкільного виробництва, а й як єдиний засіб для виховання всебічно розвинутих людей» (Маркс: «Капітал», т. I, стор. 455).

Як видно з поданої цитати, політехнічна освіта, крім поєднання розумової і фізичної праці, характеризується за Марксом всебічністю підготовки. Останню Маркс виводить із самої природи розвитку капіталізму і капіталістичного суспільства. Капіталізм характеризується швидким розвитком техніки, швидкою зміною в структурі машин і засобів виробництва, а також частою перекидкою робітників з одного виробництва на інше. Все це вимагає від робітника всебічного розвитку й уміння швидко опанувати будь-яке виробництво. Але такий розвиток робітника, на думку Маркса, можливий тільки після повалення капіталізму.

Енгельс виводить ідею політехнічного навчання із самої природи комуністичного суспільства. В цьому суспільстві, — міркує він, — не буде розподілу людей на класи, всі будуть працювати розумово і фізично, всі будуть брати участь в організації і керівництві громадським життям. А для цього кожний член комуністичного суспільства повинен бути всебічно розвиненим.

«Керувати суспільним виробництвом не можуть люди такі, як теперішні, бо кожний із них підлягає якійсь галузі виробництва, прикований до неї, експлуатується нею, кожний із них розвиває лише один бік своїх здібностей за рахунок всіх інших...

Промисловість, що керується всім суспільством планово і в суспільному інтересі, потребує людей із всебічно-розвиненими здібностями, людей

здібних орієнтуватись у всій системі виробництва... Суспільство, організоване на комуністичних засадах, дає можливість своїм членам повністю застосовувати їхні всебічно розвинені здібності» («Маркс і Енгельс», т. V, стор. 478).

»Виховання дозволить молодим людям швидко знайомитись з усією системою виробництва, воно дозволить їм по черзі переходити від одної галузі виробництва до іншої, в залежності від потреб суспільства або їхніх власних нахилів. Таким чином виховання визволить їх від тієї однобічності, до якої примушує тепер кожного сучасний розподіл праці» («Маркс і Енгельс», т. V., стор. 478).

Визначення поняття політехнічної праці можна знайти в «Інструкції делегатам тимчасової центральної ради».

В цій інструкції Маркс розкриває те, що він розуміє під вихованням:

»Під вихованням ми розуміємо три речі:

Поперше: розумове виховання.

Подруге: фізичне виховання, таке, яке дається в гімнастичних школах і військовими вправами.

Потрете: технічне виховання, що знайомить з основними принципами всіх процесів виробництва, і в той же час дає дитині чи підліткові навички поводитись із найпростішими знаряддями всіх виробництв» («Маркс і Енгельс», т. XIII, стор. 199).

Але все це має досить невизначений і неясний характер. Люди, що склали всі ці резолюції, погано знали школу в конкретних умовах її роботи.

В «Заметках на тезиси Н. К. Крупской» Ленін подає ті конкретні кроки, за допомогою яких можна негайно здійснювати політехнічне навчання. Це є:

а) Відвідування найближчої електричної станції, ряд лекцій із дослідями, ряд практичних робіт, які тільки можливі з електрикою.

б) Теж — порядно поставлений радгосп.

в) Теж — кожний пристойно поставлений завод.

г) Мобілізація (для лекцій з електрики і політехнічної освіти, керівництва практичними заняттями, поїздок і т. п.) всіх інженерів, агрономів, всіх, що скінчили університет фізико-математичного факультету.

д) Організація маленьких музеїв політехнічної освіти, поїздів, пароходів і т. д.» («Ленін», т. XXX, стор. 419).

Але й «Заметки» Леніна не внесли повної визначеності й чіткості в розуміння політехнічного навчання. Ленін пише про такі його елементи:

1) Ознайомлення з виробництвом через вивчення фізики, хемії, природознавства.

2) Відвідування фабрик, заводів, радгоспів, особливо електричних станцій, а також ряд лекцій з дослідями на них.

3) Практичні роботи з електрикою.

4) Організація музеїв політехнічної освіти.

Але те, про що пише Ленін щодо політехнічної освіти, фактично здійснювалось у деяких добре поставлених середніх школах дореволю-

ційної Росії, особливо в реальних школах. Вивчаючи фізику і хімію, учні одержували деякі знання із агрономії. Так само в усіх середніх школах були досліди із фізики та хімії, як демонстрація тих чи інших фізичних і хімічних законів. В багатьох навчальних закладах відбувались практичні заняття з фізики і хімії, ботаніки і зоології. Можна з повним правом сказати, що загалом вони були поставлені краще, ніж у советській школі, бо дореволюційні середні навчальні заклади мали краще обладнані кабінети і лабораторії, ніж більшість советських шкіл.

Нарешті, перед революцією деякі школи організували, як методу навчання, т. зв. виробничі екскурсії, а методисти приділяли їм дуже велику увагу.

А головне те, що «Заметки» Леніна розходяться з тим, що писав про політехнічну освіту Маркс. Останній особливо настоював на сполученні розумової і фізичної праці, що уважав за передумову всебічного розвитку. Ленін же про фізичну працю нічого в своїх зауваженнях не згадує.

Тому не дивно, що советські педагоги і вчителі-практики, для яких вказівки комуністичних вождів були непорушним законом, при всьому їхньому бажанні не могли триматись однієї лінії в розумінні політехнічної освіти. Звідси всілякі «ухили» в цій галузі, що розглядались більшовиками, як контрреволюція, і з якими вони провадили жорстоку боротьбу. Так справа тягнулась до 1937 р., коли вийшов наказ народного комісаріату освіти РСФСР про закриття пришкільних майстерень і виключення ручної праці з навчального плану загальноосвітньої школи. Це, як побачимо далі, фактично було ліквідацією будь-якої технічної освіти в школі і перетворенням останньої на школу чисто словесного навчання.

В програмі ВКП(б) вказані ще дві риси советської школи: це — навчання рідною мовою і безплатність навчання.

Перша риса не є характеристична, оскільки в багатьох багатонаціональних державах існували і існують школи з викладанням рідною мовою.

Щодо безплатности навчання, то для ССРСР характеристичним є безплатність у високих школах. Але в 1940 р. большевицький уряд визначив платню за навчання у ВУЗ-ах і в старших класах середньої школи, лице-мірно мотивуючи це завданням піднести в них якість навчання.

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
» ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ «

Проф. Микола ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ

СУМНІ ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

(1941—1944 роки)

(Продовження, 4)

34. Я ЗААРЕШТОВАНИЙ...

Вранці 6-го лютого 1942 року я прийшов до Інституту. Ще в садибі, біля вхідних дверей до головного будинку Інституту, мене зустрів завхоз Гаврилко, що був тут з одним інститутським технічним робітником. Гаврилко повідомив мене, що в моєму кабінеті німці роблять докладний обшук. Усіх службовців поставили рядом під стіну й питають за мною. Я не хотів відразу йти до рук німців і спитав його, куди він вибирається їхати, бо він був з підводою. Гаврилко відповів, що їде по сіль, яку мав на моє доручення продати і принести для Інституту гроші.

— Гроші передайте головному бухгалтерові, щоб роздав всім службовцям, а я також піду з вами, бо не маю про що говорити з німцями, — сказав я Гаврилкові.

Отже ми втрьох, себто — я, Гаврилко й робітник, вийшли з садиби Інституту. Але під час нашої розмови біля нас стояв двірник, що підмітав сніг, і чув усе, що ми говорили. Коли ми пішли з садиби Інституту (я думав зайти додому і сховати деяке листування, бо передчував, що німці можуть заарештувати мене), то двірник, що мав рабську натуру і бажав чимсь прислужитися німецькому панові, як і раніш служив московському, побіг до мого кабінету, де німці робили обшук. Він сказав німцям, що бачив ректора Величківського, за яким вони шукають. У цього представника пролетаріату виявилася справжня большевицька натура мерзенного раба. Так виховала його комуністична партія. Нещодавно він служив московсько-большевицькому панові, а тепер з'явився інший пан і він так само охоче служив йому, бо раб є завжди рабом і потребує над собою пана. Цей же двірник завдяки тому, що я організував для службовців засоби на прожиток, також одержував хоч деяку платню. Отже, так віддячився мені той мерзенний раб — советський пролетар.

Німці, довідавшись, що я був біля дверей Інституту й пішов із садиби, посадили двірника в своє авто і поїхали здоганяти мене. Тим часом я ішов дорогою з Гаврилком, не передбачаючи чорної зради двірника. Але нас обігнало авто, в якому сиділо три німецькі офіцери і двірник Інституту. Я здогадався, що вони їдуть по мене і швидко, поза вантажним авто, що стояло на дорозі, попрямував до української поліційної станиці Лук'янівського району, що якраз була близько. Я думав там переховатися, але

двірник показав на мене пальцем німецькому офіцерові. Той з револьвером у руці вискочив з авта, побіг за мною і затримав.

Ось так заарештував мене офіцер Гестапо о 10-ій год. вранці 6-го лютого 1942 року.

35. В ГЕСТАПІВСЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ

Два німецькі офіцери привезли мене в авті до Гестапо, що приміщувалось на Великій Володимирській вулиці. За большевиків у цьому самому будинку була станиця НКВД, а за царських часів тут приміщувалось Губерніяльне земство. Большевики побудували ще й внутрішню тюрму НКВД, де в камерах-одиначках тримали особливо важливих «злочинців». В тій тюрмі я вже сидів за большевиків у 1939-1940 роках, отже німці привезли мене в добре відоме мені місце. Посадили до камери-одиначки на тому самому третьому поверсі, де я сидів за большевиків, але тепер моя камера була напроти моєї попередньої, трохи навскіс.

Яке ж враження викликала на мене ця теперішня німецька тюрма? Німці, на диво, не вміли господарювати в тюрмі. На коридорі та в камері було брудно, всюди було повно сміття. Ліжка поламані, табуретки розбиті, вікна переважно побиті. Німці дістали від большевиків у спадщину готову тюрму, але не вміли запровадити в ній порядку. По всьому було видно, що німці учні московських большевиків, що не встигли ще вдосконалити себе. В'язничний сторож-німець був один на всі три поверхи. Отже, коли він виходив з нашого поверху на другий або перший поверх, то ми, заарештовані, що переважно сиділи в камерах по одному, крізь «очко» в дверях камер розмовляли між собою. Від в'язнів я довідався, що того самого дня, 6-го лютого, німці заарештували багато наших людей. Були тут: лікар-окуліст д-р Орест Левитський, що на мій виклик зараз відгукнувся, бургомістр Києва Базій зі сином, проф. Чудінов, учений секретар Української Академії Наук, але він ані на мій, ані на інших заарештованих виклик не відзивався. В тій же тюрмі були заарештовані також жінки — Ізидора Борисова-Косач і Олена Теліга зі своїм чоловіком та багато інших в'язнів.

Перших два дні нам, заарештованим, давали раз на день ложку юшки з брукви, а потім і цієї юшки вже не давали. Шостого чи сьомого дня до моєї камери прийшла німецька комісія на чолі з генералом. Оглянула брудну камеру, а генерал запитав мене, чого я бажаю. Я показав рукою на брудну, невідпорядковану камеру, а він покивав головою. На цьому вся справа закінчилася. Як потім виявилось, ця комісія була з Берліну.

Вранці кожного дня арештованого випускали до вбиральні. Коли я, ідучи до вбиральні, хотів забрати з собою славнозвісну тюремну «парашу», то сторож накинувся на мене з криком, щоб я залишив «парашу», бо для цього є «юда». І дійсно, сторож-німець, що походив із Познаня і знав польську мову, крикнув: «Юда, ходзь тутай!»

Прийшов старий, мабуть 70-тилітній жидок і виніс «парашу» з моєї камери. Я розговорився з цим нещасним жидком, скориставши з того, що німець, як звичайно, пішов на нижчий поверх. Жидок походив з містечка Бихава, що на північ від Києва.

— За що вас посадили? — запитав я.

— Як-то за що? Та ж я жид! — здивовано відповів він.

Говорив доброю українською мовою. Мене дуже зворушила відповідь нещасного жида, який усвідомлював собі, що його провина лише в тому, що він — жид. Навіть був здивований, що я не можу цього зрозуміти. А потім попросив мене, чи не маю щось з'їсти, бо він уже чотири дні нічого не їв. Німці заарештованим жидом не дають їсти, а тих, що з голоду падають, розстрілюють. Я сказав нещасному жидові, що й сам нічого не маю, бо і нам не дають їсти. Я мав дві головки часнику і одну подарував йому. Жид узяв, подякував і сказав, що коли нас не годують, то видно, що будуть невдовзі розстрілювати. Говорив він це дуже спокійним, діловим тоном приреченого. Так «потішив» мене нещасний жидок. Моя розмова з ним припинилася, бо прийшов вартовий, ударив нещасного жидка в обличчя і зачинив мою камеру.

Вдень вартовий викликав кожного в'язня і давав по півлітри гарячої води. Коли викликав мене в коридор, я голосно сказав, щоб чули всі заарештовані: »Нащо мені ця вода, коли я уже чотири дні нічого не їм?« У відповідь почулися голоси з інших камер: »Ми теж нічого не їмо!«

На п'ятий день, виснажений голодом, я відчував, що ноги мої мліють. Їсти вже не хотів і цілий день лежав. Увечорі о 10-ій годині мене викликав на допит німець-слідчий. Я вже думав, що мене ведуть на розстріл, але був такий виснажений голодом, що став зовсім байдужим. Тільки в душі шкодував, що за большевиків увесь час терпів, чотири рази сидів у тюрмі й відсидів разом три роки, а ось тепер прийшли німці й доводиться знову терпіти. А вся моя провина була лише в тому, що я старався, наскільки було можливо, допомагати своєму народові, або — як казав проф. Гас Кох — спасати те, що можна було спасти. Ще 5-го жовтня 1941 року проф. Ганс Кох був заявив мені: »Ви жертва, зазнаєте багато неприємностей«.

В кожному разі, коли я прийшов до кабінету слідчого, то був такий втомлений, виснажений і байдужий, що навіть слідчий, глянувши на мене, здивувався.

— Чи арештованих годують? Коли їм давали їсти? — запитав він німця-коменданта.

Той відповів, що заарештованим не дають їсти ось уже п'ять днів. Він, мовляв, казав начальникові тюрми, що коли в'язням не даватимуть їсти, то вони можуть навіть померти.

Слідчий вийшов з кабінету й приніс два кусники хліба з шинкою всередині, себто, по-німецьки, »бутерброд«. Розрізав надвояк і дав мені одну половинку. Я вже був у такому стані, що не відчував голоду і тому, взявши від німця »бутерброд«, сховав його до бічної кишені пальта (я завжди був у пальті, бо камери тюрми не опалювалися). Це вже була ніч, отже я вирішив перебути ніч без їжі, зате завтра вранці поспідати. Побачивши, що я сховав їжу, слідчий сказав комендантові по-німецьки: »Передайте панові професорові, що цей бутерброд не отруєний, я і сам зараз буду їсти. Завтра пороблю заходи, щоб усім заарештованим давали по 100 грамів хліба на день«.

Людяність німця-слідчого мене здивувала і щоб не образити його, я почав їсти хліб із шинкою.

Слідчий почав розпитувати мене про діяльність Української Національної Ради. Я сказав йому, що Українська Національна Рада діяла явно, а не підпільно, отже хай дасть мені олівець і папір — я все напишу про діяльність УНРади.

Слідчий здивувався і дуже зрадів мою пропозицією. Мені дали папір і олівець та відпустили до камери, бо було вже біля 1-ої години ночі. На другий день я написав у камері про діяльність Української Національної Ради і коли вночі слідчий знову викликав мене на допит, я передав йому написане.

Німці, арештувавши мене, забрали в мене ключі від моєї квартири і зробили в ній обшук. Я мав досить велику бібліотеку, біля трьох тисяч назв книжок. Побачивши таку велику бібліотеку, німці не насмілилися перекидати книжок, а саме під книжками було все моє листування, як голови УНРади. Зате забрали з моєї квартири всі електричні кухонні й ogrівальні приладдя.

Тижнів через два чи три після мого арештування я відчув, що в Гестапо почали ставитися до мене краще. Мені дозволили, як і іншим в'язням, одержувати з дому харчові передачі. Потім, як я вже був на волі, довідався про причину. Один із наших визначних діячів на еміграції, вчений агроном Євген Порфирович Архипенко, дізнавшись про моє заарештування, негайно поїхав до Берліну і добився авдієнції в Розенберга. Є. П. Архипенко, як потім він сам мені оповідав, сказав Розенбергові, що заарештування проф. М. Величківського є величезною шкодою і для українців, і для самих німців. Розенберг відповів, що Величківський не є заарештований і відомості Архипенка неправдиві. Архипенко заявив, що саме навпаки — Розенберг немає певних відомостей, бо Величківський сидить у Києві в тюрмі.

Тоді Розенберг сказав, що Величківського заарештувало київське Гестапо, яке припускало, що УНРада ввесь час діє, бо навіть до Гітлера був надісланий меморандум-протест за підписом голови УНРади проф. М. Величківського.

»Величківський робить нам велику шкоду, — говорив Розенберг, — але нам тепер не вигідно робити з ним порахунки, щоб не виник великий шум. Проте ми ще порахуємося з ним потім. Я накажу звільнити проф. Величківського«.

Отже, завдяки інтервенції Є. П. Архипенка моє життя було врятоване. І справді, через місяць, на початку березня 1942 року, мене звільнили з тюрми, але Гестапо взяло від мене підписку, що не виїду з Києва і не мінятиму квартири. Таку підписку я дав, проте не дотримувався її.

За час мого перебування у німецькій тюрмі я страшенно схуд і почував себе зле.

Ще під час мого перебування у тюрмі, київський генерал-комісар наприкінці лютого вислав Політехнічному інституту дивовижний наказ, приблизно, такого змісту: »Оскільки ректор Політехнічного інституту, проф. Величківський, не може виконувати своїх обов'язків ректора, його звільняється від тих обов'язків, а Політехнічний інститут ліквідується«. Ось так

Київський Політехнічний інститут з наказу німців мусів припинити свою діяльність наприкінці лютого 1942 року.

В тюрмі, на допиті, слідчий питав мене, чи я знаю, де перебуває тепер Олег Лащенко. Олега Лащенко, що прибув з еміграції до Києва на початку жовтня 1941 року і очолював в УНРаді культурно-освітню референтуру, німці шукали вже на початку грудня 1941 року. Лащенко провадив успішно культурно-освітню працю в Києві і разом з Оленою Телігою видавав журнал «Літаври». Отже, щоб заплутати сліди, по яких Гестапо шукало б за Олегом Лащенко, я сказав слідчому, що Лащенко, як мені відомо, працює в Райхскомісаріяті України в Рівному. Слідчий це записав. Тим часом Олег Лащенко був тоді в Празі. Подібне могло статися тільки за безголових німців, бо більшовики, коли хотіли когось мати в своїх руках, завжди знаходили його.

На допиті слідчий вимагав від мене характеристики всіх осіб, що працювали в Українській Національній Раді. Я свідомо всю відповідальність за працю УНРади взяв на себе разом з другим секретарем інж. О. Бойдуником. Бойдуник був відомим, бо він завжди разом зі мною відвідував німецьких достойників. Інших членів Президії УНРади я схарактеризував як «аполітичних визначних учених».

36. ЗВІРЯЧА ПОВЕДІНКА НІМЦІВ

Німці далі продовжували свою безглузду політику. Наш меморандум-протест до Гітлера не змінив німецької політики в Україні. Проте ми, українці, не могли мовчати. Ми мусіли виправдати себе перед майбутнім нашим поколінням, що ми, організоване українство, за всяких умов, як за більшовицької, так і німецької окупації, завжди боролися як легальним, так і нелегальним способом.

Очевидно, така наша політика була і є не до вподоби московським більшовикам, а тут, на еміграції, всім тим, що духово пов'язані з комуністами.

В 1942 році німці заарештували голову Вукоопспілки Перевертуна, разом із його дружиною і донькою (дівчинкою). Після страшного катування, його розстріляли разом із родиною. Перевертун був членом УНРади і ОУН, що була підпорядкована полк. Мельникові. Слідом за Перевертуном на весні 1943 року німці заарештували голову Київської Обласної кооперативної спілки Боднаренка. Коли Гештапівці прийшли за Боднаренком, він був хворий, лежав у ліжку вже тиждень і мав високу температуру. Гештапівці стягнули його з ліжка і забрали з ним його дружину та 10-річну донечку. Зовсім випадково в той час у Боднаренка був його родич і гештапівці забрали і його. Всіх цих ні в чому неповинних людей німці на другий день розстріляли. Це була робота більшовицьких агентів, які руками тупоумних німців нищили свідомих українців.

Так багато нашої свідомої інтелігенції німці знищили з допомогою більшовиків. Особливо багато допоміг у знищенні наших людей німець Бос, про якого я вже згадував. Цей комуніст поступав так: почувши, що якийсь колишній комсомолец або член партії відмовляється тепер від комсомолу й партії та щиро працює на користь відродження української

справи, він — як голова Управління кадрів Києва — викликав нещасну жертву до себе. Спочатку говорив із такою жертвою на тему її праці, а потім переходив на відверту розмову. Зазначував, що він сам комуніст і очолює тут комуністичну організацію. Пропонував викликаному вступити до його комуністичної організації. При цьому шантажував викликаного, заявляючи, що він знає, що викликаний комсомолец чи партійний. Звичайно, викликана жертва відмовлялася від пропозиції Боса вступати до протинімецької, комуністичної організації, а Бос повідомляв Гестапо, що такий-то чоловік комуніст. Німці арештували нещасного і відразу розстрілювали. Гестапо довіряло Босові, бо це ж був їхній чоловік — німець, ніби нацист.

Таким способом Бос викликав до себе і проф. Ф. Чередниченка, що був проректором навчальної частини Політехнічного інституту, а за большевиків, як мені потім розповідали, був нібито кандидатом у партію. За німецьких часів проф. Чередниченко був щирим українцем-патріотом. Гестапо знищило його з допомогою Боса і Ващенка. Але сталося так, що Бос натрапив на колишнього комуніста, який тепер працював у Гестапо. Бос не знав про це. Він так само запропонував йому вступити до комуністичної, антинімецької організації, признався, що цю організацію сам очолює і саме для цього утворив у Києві Управління кадрів. Але цей колишній комуніст, а тепер гестапівський співробітник, відмовився вступити до організації Боса і зараз повідомив про все Гестапо. Слідом за ним Бос повідомив Гестапо, що такого-то чоловіка треба розстріляти, бо він, мовляв, комуніст. Отже гра і організація Боса були викриті. Німці Боса і Ващенка розстріляли, а їхнє Управління кадрів зліквідували.

37. ВИВІЗ ЛЮДЕЙ ДО НІМЕЧЧИНИ

Німці немилосердно нищили людей або вивозили до Німеччини. Не було навіть кому протестувати. Коли діяла ще УНРада, то ми з інж. Войдуником ходили до німців і рятували бодай те, що можна було врятувати. Тепер УНРада була зліквідована, мусіла йти в підпілля, отже вже не було кому протестувати.

В Києві та в інших містах і селах німці робили облави на людей і вивозили до Німеччини на роботу. Були й масові виселення. Наприклад, біля Вінниці населенню з 12-ти сіл наказано опустити села, бо на його місце німці мали поселити своїх людей із Німеччини.

Одним словом — німці поводити себе, як дикі, озвірілі люди. Складалося враження, що вони навмисне провадять таку політику, щоб обурити проти себе весь український народ. І справді, німці досягнули цього. Їх хижацька політика в Україні, а також більш ніж звіряча поведінка з нашими полоненими, яких розстрілювали цілими партіями, довели людей до одчаю.

В лісах Волині й Київщини появилися протинімецькі партизанські загони, що в німецькому запіллі зводили з німцями боротьбу. Одночасно, коли в червоній армії стало відомо, як нелюдяно поведуться німці з полоненими, червоноармійці перестали здаватися в полон і почали вперту боротьбу з німцями. Так тупоголові німці самі допомогли московським большевикам знищити себе-німців.

38. ХТО ВІДПОВІДАЄ ЗА НІМЕЦЬКІ ЗВІРСТВА?

Жорстокість німців зроджена нацизмом, але несправедливо було б казати, що цю жорстокість виявляли тільки, мовляв, гітлерівці чи нацисти. Ні, грабунки і вбивства в Україні були ділом не тільки нацистів, а взагалі німців.

За всі німецькі злочини в Україні мусять відповідати взагалі німці, а не лише гітлерівці.

В Луцьку, на Волині, жив мій брат Сергій, який був учасником визвольних змагань у 1917-1920 роках. Був пораненим, інвалідом. Під час большевицької окупації України він жив на Волині під Польщею. Мав свою садибу в Луцьку і жив разом із дружиною, яка працювала медсестрою у шпиталі. Він сам, як інвалід, відав хатнім господарством, мав щось із десяток курей. Одного разу в жовтні 1943 року, коли Сергій вранці сам залишився вдома й почав годувати курей, звідкись узявся собака і почав ганятися за курми. Цілком нормально, що брат виганяв пса, але до двору вскочив німецький офіцер і дуже обурився, як це, мовляв, українець, сміє виганяти німецького пса. Вийняв револьвер і всадив нещасному Сергієві три кулі в груди, а коли Сергій повернувся до нього спиною, «хоробрий» всадив йому ще й четверту кулю у спину... Ось так німець, і то не гітлерівець-нацист, забив людину за... німецьку собаку.

Мені розповідали ще про такий випадок. В 1943 році на одній залізничній станції стояло дві валки вагонів: одна — з німецькими солдатами, друга — з італійськими. Німецький офіцер (не нацист) побачив якусь жінку і почав цькувати на неї свого величезного пса-вовкодава. Пес кинувся на нещасну жінку і почав її шматувати. Жінка голосно кричала, а німецький офіцер, узявшись у боки, голосно реготав. Цю паскудну картину побачив італійський офіцер. Вискочив із вагона, підбіг до нещасної жінки і застрелив пса. Німецький офіцер обурився і накинувся на італійського офіцера, але той викликав команду італійських солдатів і він мусів відійти до вагона. Ось яка «прекрасна» картина звірячого, абсолютно некультурного, якщо не дикого ставлення німців до нашого народу. І саме про це мене попереджав і проф. Ганс Кох.

39. СПРАВА НАШОЇ ЦЕРКВИ

Вернімся до громадських справ. В нас, в Україні, була невпорядкована справа з Православною Церквою. Українську Автокефальну Православну Церкву доценту зруйнували московські большевики. Ввесь її Єпископат, на чолі з митрополитами Василем Липківським і Миколою Борецьким, був фізично знищений. Були знищені й сотні священників та десятки тисяч вірних УАПЦ.

В Україні московські енкаведисти настановили священників московської, так званої Православної Церкви, яку очолював, і нині очолює, московський орденоносний патріарх. Священники цієї Церкви ввесь час вихваляли, і тепер вихваляють, у своїх проповідях раніш «Богом дарованого вождя», «отця всіх народів» ката Сталіна, потім Хрущова, а тепер інших московських ватажків. Крім цього ця, з дозволу сказати, Церква допомагала і допомагає московським большевикам обмосковлювати український народ.

Отже, зрозуміло, свідомий елемент українського народу був і нині є проти московської Церкви в усіх її формаціях: чи то »Жива Церква«, чи т. зв. »Тихонівська Церква«, чи, як нині, т. зв. »Патріярша Церква«... Всі ці Церкви в минулому були прибудівкою царської влади і щиро допомагали їй експлуатувати і обмосковлювати український народ. Нині ж ця сама московська т. зв. Православна Церква так само ретельно допомагає московсько-комуністичній владі насаджувати серед українського народу ненависний йому, як і всьому вільному світові, комунізм, а разом із тим, як це й не дивно, з допомогою цієї Церкви поширюється безбожництво. Отже — справжній парадокс. Московська, ніби християнська Церква, бо називає себе Православною, є нині в руках большевиків знаряддям для насадження і поширювання між народом безбожництва.

Очевидно, що з такою »Церквою« наш народ не хоче мати нічого спільного. Після скасування большевиками Української Автокефальної Православної Церкви український народ залишився без релігійного керівництва — без своєї Церкви. Але наш народ із давніх-давен, з діда й прадіда, як кажуть, був і є релігійний. Взагалі ж нерелігійної людини нема і не може бути. Нерелігійними є лише большевики, що гірші від тварин, які мають назву свині, бо большевики це оскаженілі тварини.

Але український народ не тільки релігійний, він і православний. За це православ'я віками точилася боротьба і від нього він ніколи не відступить. Православ'я тісно пов'язане з українською національністю і є одною з прикмет українського народу. Коли б, напр., влада (маємо на думці справжню українську владу, а не московську) хотіла переводити український народ на католицизм або уніяцтво, то могла б витворитися дуже загрозлива й шкідлива ситуація. Під впливом агітації московської Церкви люди почали б переходити до неї, бо вона Православна. Сама ж московська Православна Церква (знову ж у нормальні, державницькі, а не в большевицькі часи) навмисне допомагала б насаджувати в Україні католицизм у всіх його формах, бо вона знає, що таке насадження католицизму принесе для неї корисні наслідки, себто — допоможе їй викликати реакцію серед українського населення, яке шукатиме захисту взагалі в православ'я, нехай і московського, якщо не буде власної Української Православної Церкви. А ми мусимо пам'ятати, що в чийх руках буде Церква, той і володітиме думками українського народу.

На жаль, цього ніяк не можуть чи не хочуть зрозуміти деякі наші патріоти, навіть і дуже порядні, особливо з західньоукраїнських земель.

Митрополит Андрій Шептицький був, безперечно, самовідданим українським патріотом. У листопаді 1941 року він звернувся з архиєрейсько-пастирським листом до всіх архиєреїв, що перебували на терені України (а тоді були тільки московські архиєреї, бо українських, як я вже зазначив, большевики фізично знищили), щоб усі православні з'єдналися під зверхністю »Єдиного Вселенського Архиєрея«. Очевидно, ні один з архиєреїв в Україні навіть не відгукнувся на цей заклик, хоча б для чемности, бо всі вони були москалі, виховані в суто шовіністично-московському дусі.

Такого листа митрополит Андрій Шептицький був вислав і мені з допискою, щоб я висловив свою думку. В грудні 1943 року я був у Львові в митрополита Андрія Шептицького й докладно порушив це питання. Я висловив свою думку, що нині не можна говорити чи то про підпорядкування, чи про об'єднання нашої Церкви з Римом. Пояснив також, чому я дотримуюся таких поглядів. Я з'ясував, що подібне об'єднання з Римом буде лише на користь московської Церкви, а ми, українці, не хочемо, щоб московська Церква панувала в Україні. Митрополит Андрій Шептицький, вислухавши мене (не знаю, чи я його переконав), сказав: «Але, може, таке об'єднання станеться не за наших внуків, а правнуків, отже таки станеться!»

Потім митрополит А. Шептицький заявив, що оскільки він поінформований, то знає, що варшавський митрополит Діонисій, хоч і москаль, не ставиться вороже до Української Православної Церкви. «Передайте своїм архиереям, щоб вони не губили канонічного зв'язку з митрополитом Діонисієм, а тому хай не відриваються від нього, бо інакше загублять канонічність, а ця Церква (себто українська) молода і її може знову підпорядкувати собі московський патріарх».

Так цілком справедливо думав зверхник Української Католицької Церкви, бо він був великим українським патріотом. Та інакше повели справу наші архиєреї, але про це буде мова далі.

Я вже згадував, що в жовтні 1941 року Президія УНРади на прохання Української Церковної Ради розглянула і затвердила її статут. Українська Автокефальна Православна Церква почала свою діяльність. Але наша Церква, як окрема організація, не мала своїх єпископів, була лише невелика кількість священників, що чудом залишилися у живих. Отже, Українська Автокефальна Православна Церква мусіла або приєднатися до московського патріарха — до чого ми ніяк не могли допустити, — або знайти якийсь спосіб, щоб мати своїх єпископів. Президія УНРади почала шукати способу, щоб висвятити своїх єпископів, які були б канонічними і визнаними Константинопільською Вселенською Патріархією. Треба сказати, що ми, перебуваючи за залізною заслоною під безбожною сатанинською владою московських большевиків, абсолютно не знали, що діється в українській церковній справі по той бік залізної заслони. Я особисто ще в жовтні 1941 року вживав заходів, щоб запросити до Києва архієпископа Іларіона з Холму, себто з терену, що раніш належав до Польщі. Але з різних причин, від мене незалежних, мої заходи не досягли бажаних наслідків.

В листопаді 1941 року Президія УНРади в порозумінні з Українською Церковною Радою передала справу окремого Єпископату для Української Автокефальної Православної Церкви до вирішення на Волинь, де були архиєреї, очевидно не ворожі нашій як національній, так і релігійній справі.

З благословення і розпорядження Варшавського митрополита Діонисія, архієпископ Пінський і Поліський Олександр (Іноземцев), разом з єпископом Юрієм і єпископом Полікарпом (Сікорським), Луцьким вікарієм, в лютому 1942 року хіротонізували в єпископи Ніканора (Абрамовича), з титулом єпископа Чигиринського, і Ігоря (Губу), з титулом єпископа Біло-

церківського. На голову Собору Єпископів Української Автокефальної Православної Церкви було обрано архієпископа Олександра Пінського. Адміністратором Української Автокефальної Православної Церкви митрополит Варшавський Діонісій призначив єпископа Луцького Полікарпа. У своєму наказі про призначення на адміністратора УАПЦ єпископа Полікарпа, митрополит Діонісій зазначував, що єпископ Полікарп мусить узгоднювати всі свої розпорядження в дорученій йому Церкві з митрополитом Діонісієм.

Нововисвячені єпископи Ніканор і Ігор в квітні 1942 року прибули до Кисва і розпочали свою діяльність, Отже, нововисвячені названі єпископи отримали хіротонію від архієпископа Олександра Пінського, архисрея канонічного, і ця висвята сталася на наказ голови Православної Церкви (під Польщею) митрополита Діонісія. А згідно з томасом патріярха Константинопільського, Православна Церква під Польщею була визнана Вселенським патріярхом, як Церква Автокефальна, при чому до неї належали і терени колишньої Київської митрополії. Таким чином, як бачимо, канонічність не була порушена, коли архієпископ Олександр Пінський в асисті єпископів Юрія і Полікарпа висвятив двох єпископів для Української Автокефальної Православної Церкви.

Але в цю справу втрутилася Москва в особі її патріярха. Московський патріярх виступив проти єпископа Полікарпа Луцького, в своєму листуванні назвав єпископа Полікарпа «відступником від своєї матірньої московської Церкви», бо він, мовляв, був перейшов під зверхність московського патріярха.

(Далі буде)

Увага!

Увага!

Вже появилася і поступила в продаж монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі, з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спільці:

*Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N.1., Great Britain.*

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 4)

Раси старі палеолітичні. В 1955 році W. D. Mathew висунув гіпотезу, що початковий центр розсіяння гомінілів був у центральній Азії. Але це тільки гола гіпотеза, бо маємо на Яві пітекантропа значно старшого, ніж в Азії сінантроп, а в Європі маємо гайдельберзьку щелепу, яка також значно старша від сінантропа.

Джуффрида Руджері (Giuffrida Ruggieri) висунув іншу гіпотезу. Він каже, що в Азії були три генетичні центри рас: один у північній Євразії, де витворилися левкодерми (білошкірці); другий у східній Азії, де витворилася жовта раса і похідні від неї раси в Америці і Океанії; третій у південній Азії, де витворилася раса темношкірих народів.

Він, як і Mathiew, припускає, що перед цією диференціацією міг існувати один спільний рід (*phyllum unicum*). Але це також лише гола гіпотеза, яка не має ніяких серйозних матеріальних доказів.

Гаддон теж бачить колиску людини (*homo sapiens*) десь в Азії. Морган підтримував цю теорію, визначивши центр людського розвитку десь у Сибіру під час крижаного періоду. На його думку, ця область, тепер така холодна, в крижану добу мала клімат більш поміркований, криги тут не було, вона оточувала її від заходу до півдня і з Каспієм та Аралом становила бар'єру з боку Європи. Проте останні розкопи російських учених показали, що це чиста фантазія, бо біля Красноярську знайдено сліди старшого палеоліту, а на Мальті знайдено сліди молодшого палеоліту, а це означає, що в старшій і в молодшій палеоліті не переривався зв'язок Азії з Європою. Щоправда, Морган помер перед згаданими відкриттями, які напевно були б викликали зміну його гіпотези. Присутність старшого палеоліту в Європі та в Азії, а також знайдення палеолітичних останків із часів «*homo primigenius*» в Європі та в Сибіру показують, що під час довгого періоду старшого палеоліту цю величезну область займала одна й та сама раса, хоч — мабуть — і були деякі льокальні відхилення. Англійська вчена місс Гаррод (Garrod) відкрила цю расу також у Палестині, щоправда, з деякими незначними ухилами в порівнянні з європейськими типами. Також і раса молодшого палеоліту констатована не тільки в Європі, а й у південній Азії.

Як відбулася на цьому просторі заміна однієї раси іншою, себто заміна раси «*homo primigenius*» на расу «*homo sapiens*», покищо не знаємо. В кожному разі ця остання раса повинна була залишити

свою расову спадщину й до наших часів у таких місцевостях, у яких її потомкам, т. зв. епіпалеолітикам, можна було вести старий, себто ловецький спосіб життя. Ми бачимо, що в полярних країнах і досі живуть люди, що займаються ловецтвом або ловлею риб, а їхня культура, їхня зброя і т. п. зберігають палеолітичні традиції, особливо мадленські.

Раси молодшого палеоліту. До молодшого палеоліту належать раси: кроманьйонська, шанселядська і негроїдна. Дуже довгий час кроманьйонську расу вважали за єдину расу верхнього палеоліту. Потім відкрито ще расу негроїдну і шанселядську.

В 1910 році знайдено кістяк у Комб-Капле, досить відмінний від чистого кроманьйонського типу. Так у Західній Європі маємо чотири раси з верхнього палеоліту. Одна з них, знайдена в Грімальді, має ознаки негроїдні й не відіграла значнішої ролі в Європі.

Пережитки кроманьйонської раси зустрічаються і в північній Африці. Колліньйон бачить їх у країні басків і пише, що »Дордонь та південь Шаранти в наші дні найповніше заселений нащадками кроманьйонської раси«. Це підтверджують і інші дослідники.

Монтандон каже, що фосильні людські кістяки дають потрібне константування:

а) Знайдені людські фосильні кістяки не мають таких виразно підкреслених спільних характеристичних властивостей, як теперішні типи рас. Негроїди з Грімальді, біля Ментони, стисло негроїди, а не негри. Це саме стосується і до негроїдів і субнегроїдів із Комб-Капле у Дордоні, в Брні на Моравії та в інших стоянках, де знайдено кістяки негроїдної раси.

Шанселядські черепи, знайдені в Дордоні (Тестут) і в дю Рок у Шаранті (Генрі Мартін) є з раси ескімоїдів, а не ескімосів. Черепи знайдені в південній Африці є більш-менш європоїдної раси, але не європейської.

б) Дуже часто трапляється, що передісторичні черепи відкриваються поза тією областю, де існує теперішній расовий тип, до якого вони можуть бути віднесені. Отже, європоїди, знайдені в Боскопі, далекі від нинішніх європейців. Негроїди, знайдені в Грімальді, далекі від нинішніх негрів, а шанселядські ескімоїди далекі від теперішніх ескімосів і ескімоїдів.

в) Трапляється, що в одній і тій же невеликій області знаходяться фосильні черепи з різними прикметами. Напр., в одному ж Дордоні знайдено кістяки протонегроїдів, протоєвропоїдів і протоєскімоїдів. І всі вони з верхнього палеоліту. З цього потрібного константування виходить, що фосильні люди, як здається, мали менш помітні спільні властивості, ніж теперішні зразкові типи;

вони мали й ширший життєвий простір, ніж теперішні, подібні до них раси, і були дуже перемішані між собою⁴³.

Антропология палеолиту. Палеолітичний кістяковий матеріал, за малими винятками, не є в такому доброму стані, щоб на його основі можна зробити цілком певні висновки для всіх періодів палеолітичної доби. Особливо важко на основі цього матеріалу зробити висновки про перехід »*homo primigenius*« у »*homo sapiens*«, або хоч показати, що доліхокефальні черепи палеоліту могли перейти в черепи брахікефальні, бо мали таку тенденцію, як це намагається довести, напр., Кон⁴⁴. Цілих черепів, чи бодай краще збережених, знайдено дуже мало.

Лідер біометричної англійської школи Морант⁴⁵ присвятив багато праці студіюванню цих верхньопалеолітичних черепів. Він сам зміряв 27 черепів і до них додав ще 25, що їх зміряли інші вчені. Цих 52 черепи, що належали до певного геологічного періоду кожен зокрема, творять ядро його студій. 35 черепів, себто 70% з усіх, походять з оріньяцького періоду. Не зважаючи на те, що європейці верхнього палеоліту були продуктом не однієї інвазії, і не зважаючи на факт, що вони жили протягом довшого часу та заселявали велику географічну область, Морант прийшов до вражаючого висновку: вся ця складна група студійованих черепів у цілості своїх форм є менш різноманітна, ніж яканебудь інша колекція черепів післяльодовикової людини, що жила, порівняно, на невеликому просторі й на протязі досить короткого часу.

Бонін, що також студіював кістки палеолітичної людини, прийшов до такого самого висновку.

На основі своїх дослідів Морант трактує свою групу черепів верхнього палеоліту (оріньяцького) як одну єдність. Цікаво, що верхньопалеолітична людина, яка жила на величезному просторі, виявляє більшу однорідність, ніж жителі Лондону, що були поховані в чумних ямах на протязі XVII стол., черепи яких трошки різноманітніші, ніж черепи ізольованих в Гренландії ескімосів⁴⁶.

Отже висновок Моранта цілком заперечує теоретичні гіпотези Монтандона, бо Морант на основі вимірів черепів стверджує, що в молодшій палеоліті черепи тодішніх жителів Європи менше різнилися між собою, ніж черепи похованих у чумних ямах лондонців у XVII столітті.

Очевидно, Морант у 1930 році не міг знати того, що значно пізніше і на Мальті та в Тешік-Ташу будуть відкриті й черепи верхньопалеолітичних людей. Але ми можемо сміливо сказати,

⁴³) Montandon: "La race, les races", стор. 109.

⁴⁴) C. S. Coon: "The Races of Europe."

⁴⁵) G. M. Morant: AEU, 1930-31, v. 4, стор. 109-214.

⁴⁶) G. Bonin: H. B., 1935, pp. 196-221.

що нижньо- і верхньопалеолітичні люди в Середній Азії також мало відрізнялись від тодішніх європейських людей, які дуже мало різнилися між собою. Інакше кажучи, можемо твердити, що верхньопалеолітична людина в Європі та в Сибіру належала до одної і тої самої раси, себто була така сама в цілій Евразії. Ми вже й раніше зробили такий самий висновок на основі матеріальної культури, що знайдена на цьому просторі, а потім і на основі духової культури (пізньоорієнтальські жіночі статуетки).

Таким чином антропологія підтверджує археологічні висновки і, навпаки — археологія підтверджує антропологічні висновки.

Тому, що на цьому величезному просторі мусіли залишитися епіпалеолітики, себто нащадки людей верхнього палеоліту, то це мусіли бути тільки праіндоевропейці. Їхньої колиски не можна шукати на якомусь невеличкому просторі, бо вона була в цілій Європі. Розуміючи так це питання, нам відразу стають зрозумілими й багато інших явищ, які тепер викликають чимало суперечок.

Раси мезоліту і неоліту. Європейська історія писалася в рамках національності і мови, а майже ніколи не писалася в межах раси. Однак, раса відігравала далеко більшу роль, ніж мова або національність у творенні долі народу. Раса включає в собі спадщинність, а спадщинність включає в собі всі моральні, соціальні та інтелектуальні прикмети і риси, які є джерелом політики і правління⁴⁷.

Отже, історію можна розглядати, як вплив спадщини імпульсів, передрозміщення і тенденцій, які — як особливі расові риси — мають своє коріння у глибокій давнині. Саме вони почали формувати людину, коли вона ще жила племінним життям, ще довго до появи цивілізації. Для нас стануть зрозумілими й останні сучасні абсурдні війни, коли будемо розглядати історію з погляду підсвідомих імпульсів, які керують окремими людьми і народами. Війна жорстоко винищує переважно найкращі людські елементи, а залишає найгірші з погляду духового, морального і фізичного. Знищення війною добрих народних елементів є багато гірше і важливіше, ніж знищення матеріальне, бо багатство можна знову набути, а відродити знищені людські роди, власне ті добрі з погляду духового й фізичного, вже неможливо. Вони знищені назавжди. Тому так важко було простудіювати старі раси і їх властивості.

За правдиву нову добу, себто добу повного перевороту в Європі, треба уважати добу мезолітичну, коли в Європі появилася нова людина — круглоголова або широкогорова, власне людина, яка

⁴⁷) Н. F. Osborn: "Preface in Madison Grant. The Passing of the great race", 1921, pp. VII-VIII.

почала продукувати харчі, а не тільки збирати їх. Це дуже відбилося і на кількості населення.

Ця людина прийшла в Європу з Близького Сходу, з Месопотамії, через Малу Азію і Тракійський Босфор. Потім пішла над Дунай і дісталася аж у центральну і західну Європу. Проте вона могла прийти в Європу і через Кавказ на береги Чорного моря. На жаль, на північному Півкавказзю було дуже мало наукових розкопів. Розкопували там переважно російські учені-історики, зовсім не підготовані до археологічної праці. Вони ганялися за грецькими і римськими старовинностями в надії здобути багато золотих і срібних речей, зовсім не цікавилися кістяками або керамікою, якщо вона не була грецькою. Так само вони розкопували і т. зв. скитські могили, бо сподівалися знайти в них золоті або грецькі речі. Про стратиграфію вони не дбали, в знайдених речах не бачили жодної вартости, якщо вони не були зроблені з дорогоцінних металів.

Між істориками царської Росії один тільки наш професор Володимир Антонович цікавився антропологією, бо розумівся на антропології і кераміці.

Морант⁴⁸, один із сучасних визначних англійських антропологів, каже, що неможливо поєднати культурні та фізичні докази, коли предмет, який розглядаємо з метою виявити расові відношення, має визначний відбір одних або других. Це, очевидно, у випадку центральної Європи. Антропологи уважають, що фізичні властивості єдині дають надійні вказівки про біологічні відносини населення. Цей погляд, здається, добре обґрунтований, коли бачимо, що незалежні роди доказів, такі як кров і тип черепа, приводять до дуже подібних класифікацій. Близька відповідність, знайдена між розміщенням фізичних характеристик і географічної позиції, є також важливим аргументом на користь цієї гіпотези.

Далі Морант каже, що мовне групування, яке подає цілком інші, відмінні відносини, може привести до непорозуміння, коли на їх основі хочемо шукати споріднености.

Для антрополога різниці між расами означають не більше, ніж дуже малі різниці між середніми величинами. В його класифікаціях нема таких різких поділів, як є у мовних межах. Серед європейських народів різниці між середніми групами значно менші, ніж між окремими індивідами цих груп. Очевидно, певні расові теорії, що широко кружляють, бувають до крайности абсурдні (Морант має тут на увазі деяких німецьких антропологів нацистського напрямку).

Дуже мало маємо матеріялу до антропології Малої Азії з III-го і II-го тисячоліть перед Христом, щоб можна було дати повний образ етнічних відносин на основі антропологічних даних. Мусимо чекати і на повні публікації здобутого дотепер матеріялу, щоб можна зробити цілком певні висновки. Покищо, мусимо обмежи-

⁴⁸) Morant: "The races of central Europe", 1939.

тися тими матеріялами, що їх маємо під рукою, а саме: 1) кістякові матеріяли, 2) образи малоазійців на різних рельєфах і скульптурах, 3) антропологічна аналіза теперішнього населення Малої Азії.

Кістякових останків зібрано в Малій Азії, порівняно, небагато. Тут можна подати такі: зі східної Малої Азії, звідки українська територія в III-му і II-му тисячоліттях до Христа одержувала більше впливів, ніж із західної, маємо, покищо, добре простудійований тільки один Алішар-Гюйук⁴⁹. Цю стоянку розслідував німецький учений von der Osten, що працював для Чикагського університету.

В Алішар-Гюйуку в першій верстві знайдено через мезокефальний, з низьким лицем, високим, вузьким носом і легким прогнатизмом. Череп з другої верстви був брахікефальний, без прогнатизму. В третій верстві був череп подібний до черепа з другої верстви, себто брахікефальний, але череп з четвертої верстви був подібний до черепа з першої верстви. Прогнатизм і мезокефальність говорять про домішку негроїдного населення, яке колись прийшло сюди з півдня і змішалось з місцевим населенням. Брахікефальний тип з другої і третьої верств показує, що тут існував теж чисто брахікефальний тип населення, мабуть, передньоазійської раси.

В західній Малій Азії знайдено більше черепів. В Трої II знайдено 4 черепи, з них три були довгоголові, з середніми або довгими носами. Цей тип був низького росту, з слабкими кістками, напевно належав до середземноморської раси. Такий самий череп було знайдено в Ганау-Тепе і в Троаді. В Іортані також знайдено довгоголовий череп, але подібний до кроманьйонських палеолітичних черепів. Четвертий череп, що його знайдено в Трої II, був короткоголовий, не подібний до арменоїдного типу. Інші черепи, що їх знайдено в західній частині Малої Азії, були арменоїдні. В західній Азії були сильніші впливи з півдня, з заходу і з півночі, ніж у східній Азії.

Передньоазійська раса. Про цю передньоазійську широкоголову або круглоголову расу висловилося цілком позитивно дуже багато дослідників-антропологів.

Англійський учений Гаддон⁵⁰ окреслив її, як тип азійських брахікефалів із білою шкірою. При цьому він вилучив з неї грузинську групу сванів, мегрелів і імерів, як расу легко брахікефальну. Далі вилучив паміро-вірменську групу, до якої належали теж мешканці Месопотамії та Малої Азії, аж до її західніх берегів.

⁴⁹) Krogman V. M.: "The cranial Types in Alishar Hüyük", Season 1928-1929. Oriental Institute Publications, XX, pp. 122-137.

⁵⁰) A. C. Haddon: "The Races of Man", 1924, pp. 86-87,

Інший англійський учений Медісон Грант⁵¹, описуючи передньоазійську расу і приналежні до неї старовинні народи, включає до неї також і т. зв. альпінську расу. Він визнає її високу культурну вартість і велику напружену працю для стародавньої культури.

Ще значно раніше і, мабуть, чи не найбільше прислужився для вивчення передньоазійської раси великий німецький дослідник Люшан⁵², який зробив до 60.000 вимірів на людях Анатолії. В розкішно ілюстрованім виданні праці Люшана про малоазійські народи є зображення малоазійців, які незвичайно подібні до наших українських селян. Я знайшов там два зображення (портрети) малоазійців, що були цілком подібні до двох наших, чорнявого типу, селян села Шпиченці, Сквирського повіту.

Передньоазійська раса характеризується так: коротка, але широка й висока голова з плоскою, спадистою потилицею. Лице довге, поміровано широке, ніс незвичайно великий і масивний, виступає дуже часто з лінії лица, при цьому буває горбатий або кривий⁵³. Колір чери темний, зріст середньовисокий.

На Балканах до цього типу дуже близький тип динарський, що споріднений із ним. Але про Україну Люшан нічого не знав.

Д-р Й. Венінгер⁵⁴ підкреслює, що передньоазійська раса, представниками якої сьогодні залишилися кавказькі народи, особливо грузини, ближча до арійців (індоевропейців), ніж інші раси, напр., ближча ніж монголи, і напевно народи цієї раси дуже просякнені арійцями. Ця раса ще й сьогодні дуже помітна в центральній Азії, в Гімалаях, Тибеті, Афганістані, Індії, Балучістані, Пенджабі та в інших районах. Вона помітна також на півдні Гіндукушу, в Кафірістані, Дардістані, Валтістані, Кашмірі, Туркестані та в Ірані. Дуже помітна вона в самій Передній Азії, в Сирії та Палестині. В Єгипті ця раса появилася між IV і III століттями перед Христом, як показують знахідки в гробах і як довели Рандальмак-Івер, Фліндерс Пітрі та І. Крогман.

⁵¹) Madison Grant: "The Passing of the Great Race."

⁵²) von Luschan: "Über die Beziehungen der alpinen Bevölkerung und der Vorderasiaten". Korrespondenzblatt d. Deutsch. Gesellschaft für Anthropologie. S. 118-119. B. XLIV. 1913.

"Die Tachtadji u. andere Überreste d. alten Bevölkerung Kilykiens." Archiv für Anthropologie, B. 19, 1891. S. 31-33.

⁵³) Luschan: 1) "Beiträge z. Anthropologie v. Kreta in Zeitschr. für Ethnologie", 1903. S. 307-393.

2) Idem. — "The early inhabitant of Western Asia", pp. 222-243, in Huxley Memorial Lecture for 1911.

3) Idem — "Völker, Rassen, Sprachen", 1922. S. 146, 169, 337-345.

V. Lebzelter: 1) "Rasse u. Volk in SO Europa". Mitteilungen Anthropol. Gesellschaft in Wien, 1929. B. XIX.

2) Anthropos, Band 26, 1931. S. 298-299.

Luschan: "Reisen in Lykien, Milyas u. Kibyrtis", 1889. u. Petersen.

⁵⁴) D. J. Wenninger: "Der physisch-anthropolog. Merkmale der vorderasiatischen Rasse und ihre geographische Verbreitung. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft", Wien, B. 63. S. 11-17. 1920 Jahr.

Крім цього, ця раса помітна на Балканському півострові, в Албанії і Сербії, та в південній Європі — в Італії, Сіцилії і Сардинії. Але про те, що ця раса заступлена і в Україні, Венінгер не згадує, бо не знає, хоч Наукове Товариство ім. Т. Шевченка видало добрі праці Вовка і Раковського, а крім цього на цю тему було багато статей у німецькій антропологічній літературі.

Бунак⁵⁵ пов'язує походження цієї арменоїдної раси з походженням суммерів. Він встановив, що суммери, субареї, касіти, урартеї, мітанні та гіттїти творили одну й ту саму етнічно-культурну єдність. До цієї групи відносять ще й етрусків, пеласгів, лелегів, карів, колхів та інших, і всі вони належали до одної переделлінської азійської раси в Європі та в Передній Азії.

Такої ж думки і Маер⁵⁶, Лебцельтер⁵⁷, Маргвелашвілі⁵⁸ та інші.

Крогман⁵⁹ на основі дослідів над черепами і кістками, що знайдені у Кіші⁶⁰, зробив висновок, що там населення на початку III-го тисячоліття до Христа було мішане. В найглибшій верстві, в якій була констатована брунатна Евафриканська раса, лежала друга верства, в якій була констатована круглоголова або широкогорова т. зв. арменоїдна раса, що в той час була частиною населення Месопотамії і у своїй мандрівці досягнула Єгипту перед четвертою єгипетською династією. Але найгустішою, панівною, вона була в Малій Азії, в Понті, на Кавказі та в області між Каспійським морем і Індією. В неолітичній і бронзових добах вона поширилася на захід.

Сила живучості цієї раси в людським розвою доказується фактом, що впродовж 5.000 років в області Кішу цей людський тип залишився майже незмінений. Наприкінці палеоліту, а особливо впродовж неолітичної і бронзової діб, арменоїдна раса виявляється навіть у Єгипті. Це стверджують Е. Смітс, Бакстон-Пікк, Люшан, Бунак, Крогман та інші антропологі.

Люшан, що студіював головним чином малоазійську периферію, менше досліджував центральні області Малої Азії, хоч і брав до уваги гіттїтські рельєфи. Але малоазійські старовинні відносини дуже заплутані, тому арменоїдний тип міг розпадатися на багато різних груп або варіантів. Гавшільд (Hauschild), що більше досліджував центральні області Малої Азії, поруч з арменоїдним типом розрізняє ще й тип гіттїтський, трохи відмінний. Власне

⁵⁵ Bunak: "Grania Armeniaca". Beiheft zu "Russ. Anthropol. Journal", Band XVI. Heft 1-2.

⁵⁶ Ed. Meyer: "Geschichte d. Altertums". S. 435, 507, 653.

⁵⁷ Lebzelter: "Rasse und Volk in SO. Europa". Mitt. Anthropol. Ges. Wien, 1929, B. XIX. S. 61-126.

⁵⁸ Margvelaschwili: "Kaukasides oder georgides Element im Osten". Archiv für Anthropologie, N.F.B. XXVI. S. 31.

⁵⁹ Krogman V. M.: "The Cranial Types in Alishar Hüyük", Season 1928-1929. Oriental Institute Publications, B. XX. S. 122-137.

⁶⁰ Dudley Buxton and Ricet: "Report on the Human Remains found at Kish." Journal of the Royal Anthropol. Institute, Band LXI, 1931, pp. 57-119, 81.

цьому гіттитському типові він приписує великий орлиний ніс і вважає, що центром гіттитського типу була Вірменія. На думку Гавшільда, в південно-західній частині Малої Азії був тип середземноморський: невисокий, дрібнолиций, з малим носом, чорнявий. На островах, особливо на Криті, цей тип дуже давно був пануючим⁶¹. Його знайдено і в Трої II, про що ми вже згадували.

Отже з цього всього виходить ясно, що передньоазійська широкоголова раса в III і II тисячоліттях перед Христом була велика й сильна. Вона, очевидно, поширювала свої межі і прийшла через Кавказ на Україну саме тоді, коли була найбільш експансивна, себто десь у III тисячолітті перед Христом. Експансивність цієї раси пояснюється тим, що вона жила з хліборобства, отже могла прохарчувати значно більшу кількість населення на певнім просторі, ніж номади. На одному квадратному кілометрі може прохарчуватися двоє-четверо людей-номадів, тоді як хліборобське населення може прохарчувати на цьому самому просторі до 40-50 людей, а сьогодні значно більше. Отже ясно, що для населення з таким великим приростом у гористих областях Передньої Азії бракувало місця і воно посувалося далі через Кавказ в незвичайно родючі басейни рік Кубані й Дону, а потім і на Наддніпрянщину. Все це підтверджене вже навіть тими невиспіваними і ненауковими розкопками, що їх робив петербурзький професор Н. Веселовський на доручення Імператорської археологічної комісії.

Альберт Гетце (Götze) на основі зображень гіттитів на різних кам'яних рельєфах розрізняє чотири малоазійські типи:

1) Тип із дуже великим носом і спадистим чолом, підборіддя трохи втягнене взад, постійно безбородий. Волосся на тім'ї, мабуть, передня частина голови була вибрита. Спадало воно двома довгими чубами (оселедцями) аж на плечі. Цей тип переважає в гіттитській піхоті і в бойовиків на колесницях. Він зустрічається також і між полоненими, і між послами, що показані на єгипетських образах.

2) Другий тип близько споріднений із першим, але відмінний. Замість чуба він має волосся спущене з голови аж на плечі, кругло підтяте. Волосся перев'язане на голові стрічкою, подібно як у семітів на рельєфі. Але від семітів відрізняється тим, що безбородий. Здається, у цього типа дуже помітні мускули і розвинене підборіддя. Зустрічаємо його, поруч першого типу, на рельєфах єгипетського фараона Сетоса I.

3) Значно рідше зустрічається третій тип, що також мав гіттитський чуб, але в якого волосся спускається низько на чоло. В нього передусім зовсім інша лінія профілю. Чоло підіймається догори прямо, вертикально, ніс випнятий помітно вперед, підборіддя голе, повне, трохи випинається. Обличчя майже повне. Ціла постаць виявляє самовпевненість. Що це справді окремий

⁶¹) G. Glotz: "The Aegean Civilisation", 1925, p. 28.

тип, видно з того, що він виступає на барельєфі поруч інших, описаних вгорі типів. Особливу увагу звертає на себе і той факт, що гітїт цього типу на гробі Гаремгеба має в усі велике кільце.

Подібний людський тип зустрічаємо на гітїтських монументах Каппадокії, напр., на барельєфах Богазкоя і Язілікаї, а передусім на чудових круглих статуях сфінксів у Йер-Капі. На більшості цих зображень є оздобу вуха.

Мабуть, не буде помилкою уважати цей тип за представника гітїтської панівної верстви.

4) Четвертий тип зовсім ясно відхиляється від попередніх типів. Його зустрічаємо між бійцями на колесниці. Голова його виголена і лише на тім'ї залишено чуб. Череп випинається взад. Людей цього типу бачимо на зображенні бою біля Кадеші. Вони тут на чотирикутних колесницях, мають чотирикутні щити. Це, правдоподібно, гітїтські помічні народи, з землі Арцава⁶².

Цікаво, що гітїтські чуби нагадують наші козацькі чуби. Мабуть, наші козацькі чуби були пережитком старих гітїтських чубів. Щоправда, чуби носили біля Різдва Христового і германські племена, як це показує одна бронзова статуетка. Також і гітїтські воїни жидівського короля Давида носили чуби.

Дуже трудно визначити згадані типи антропологічно. Мабуть, перший тип треба зарахувати до арменодів. Для типу другого Готзе не дає жодного пояснення. Тип третій можна пов'язувати з Європою, а тип четвертий належить до середземноморської раси.

Треба додати, що чубатий тип зустрічається і на кам'яних барельєфах, що їх викопав Морган⁶³ у Сузах. Належав той тип, очевидно, до сузької королівської родини, яка панувала тоді над еламитами, що заселяли Сузьку область. Еламїти звали себе галяпїрті (Halapirti) або гаттамті⁶⁴ (Hattamti), а еламитами називали їх пізніше завойовники — семїти.

Ще в 1923-1924 роках я був звернув увагу на традицію наших козацьких чубів. На жаль, мені не відомо, що писав про козацькі чуби Всеволод Міллер, бо про його статтю я вперше довідався зі статті Марра⁶⁵.

Грозни⁶⁶ навіть саму назву козаків пов'язує з передньоазійською расою, якої назва має в собі *кас*, що зберігається і в назві Каспійського моря, і в назві Кавказ та багатьох інших назвах. Далі я зверну увагу ще на чисто етнічні та етнологічні паралелі.

Антропологічні студії нинішнього населення Малої Азії. Тут особливо точні й докладні висновки зробив Люшан. Він зорга-

⁶²) Gotze A.: "Kleinasien", S. 18-20.

⁶³) G. Morgan: "Delegationen Perse."

⁶⁴) B. Hrozny: "Deinny stareho Vychodu" ("Geschichte des alten Orients").

⁶⁵) Marr: "Legendy". J. P. I.M.K. Tom III. St. 262, 269, 271.

⁶⁶) B. Hrozny: "Deinny stareho Vychodu" ("Geschichte des alten Orients").

нізував виміри до 60 тисяч живих людей і прийшов до переконання, що — не зважаючи на численні наверхствування різних завойовників — основний тип теперішнього населення Малої Азії залишився близьким до типу населення III і II тисячоліть перед Христом. Цим основним типом, на думку Люшана, є тип арменотидний, подібний до нинішніх вірменів. Але назва ця не зовсім точна, бо вірмени прийшли до Малої Азії в першій половині I тисячоліття перед Христом і були одним із фрїгійських племен. Мабуть, тут ліпше відповідала б назва — «передньоазійська раса».

Німецький антрополог Рехе (Rehe) висунув ще один термін для цієї раси — «таврська раса»⁶⁷. Менгін⁶⁸ вживає вислів «таврський» для визначення значно ширшого поняття, яке охоплює передньоазійську і динарську раси, а навіть ще й альпінську расу та людей, що робили т. зв. «дзвоноподібні глиняні горшки» («Glockenbecher»).

В англійській археологічній літературі ті люди, що робили «дзвоноподібні глиняні горшки», звуться часто проспекторами, себто шукачами металів. У західній Європі вони промандрували від Іспанії до Чехо-Словаччини, залишивши на Моравії найкращі зразки своїх «дзвоноподібних пугарів». На Україну вони не прийшли, бо — мабуть — думали, що метали, за якими вони шукали, є тільки в горах, а на Наддніпрянщині гір нема. Дуже можливо, що вони були предками-родичами еспансько-французьких басків, про яких згадують грецькі античні джерела.

Мені здається, що назва Менгіна для цієї раси, або бодай для цього типу людей, — «таврїди», — досить влучна. Чужоземні автори не згадують території України мабуть тому, що цей тип людей, хоч і залишив по собі в Україні мальовану кераміку, але не залишив своїх кістяків, бо вживав тілопалення.

Цей тип людей поширився і панує, або переважає, на всій високорівні аж до східньої частини Персії. В Україні й на Балканах панує споріднена раса або галузь таврської — динарська раса. Про альпінську расу різні спеціалісти-антропологи по-різному висловлюються. Ленц вважає альпінську расу за мішанину дегенерованих елементів різних європейських рас⁶⁹.

Треба сказати, що дослідники, які працювали над виміром живих людей таврського типу, не звернули уваги на те, що ті люди мають дуже тонку талію, себто дуже тонкі в поясі. Мають дуже розвинені ноги, високо їх підіймають, що полегшує їм невтомність і швидкість ходу. Звичайно, в західних і північно-західних європейців панує т. зв. плоска нога. Теперішні кавказці

⁶⁷) M. Ebert: "Real Lexicon 'Homo Tauricus'", B. V, 1926. S. 378-80.
Gunter H. F. K.: "Rassenkunde des jüdischen Volkes", 1931, S. 22-40.

⁶⁸) O. Menghin: "Weltgeschichte der Iteinzeit", 1931, S. 591-ff.

⁶⁹) Lenz in Baur, Fischer, Lenz: "Menschliche Erblehre".

J. Weninger: "Sitzber. d. Anthropol. Ges.", Wien, 48 B. (1917-18), S. 41-44.

Idem — "Mitt. der Geogr. Ges.", Wien, B. 63 (1920), S. 13-37.

мають особливо тонку талію і дуже тонкі пропорції тіла, подібні до тих пропорцій, що їх бачимо на критських стінних палацових малюнках. Такі самі пропорції тіла були і в наших українських селян перед революцією. Вони мали дуже розвинені мускули верхньої частини ноги до коліна. Нижня частина ноги була порівняно тонка; литки стрункі. Під час ходу ноги підіймали високо. Все це робило з них дуже добрих невтомних пішоходів, можна сказати — швидкоходів.

Це фізичні якості динарської раси, в якій зіллялися фізичні властивості передньоазійської раси і (скажу загальніше, ніж нордійської) власне епіпалеолітичної північно-європейської раси, розуміючи під нею суму окремих, трохи відмінних типів оріньяцької раси, про яку мова вже була.

Антропологи не звернули уваги на ще одну антропологічну особливість, а саме на те, яка частина тіла в людини починає товстіти з літами. На це звернув увагу проф. Володимир Антонович і зазначив, що поляки починають товстіти з карку, москвини — з живота, українці — з грудей. Здається, що передньоазійська раса починає товстіти саме з грудей, але це треба ще перевірити.

Психологія альпінів. Нарід цього типу був працьовитим, призвичаєним до тяжкої праці, що її вимагало тодішнє хліборобство, якого вони були піонерами і пропагаторами. Довга, багата на сніг зима призвичаїла їх до обережності, бо влітку треба було зробити на зиму для себе й худоби такі запаси, щоб вони вистачили до другого літа.

Вони не були ловцями і не були авантюристами. Жили у своїх селищах, побудованих на озерах на палях, і мали дуже малий контакт із своїми сусідами. Мабуть, це були чи не перші «демократи», бо кожен жив із своєї власної праці й мусів поважати працю інших. Жінка в них була цілком рівноправна з чоловіком, бо сповняла важливі функції в господарстві, не менш важливі, ніж чоловічі. Тут було зовсім інакше, ніж у народів-мисливців (ловців), де жінка була повністю залежна від чоловіка, майже його рабня.

Звичайно думають, що демократичні почуття приводили до комунізму, але насправді це зовсім не так. Здається, що в розшуках різних учених за генезою комунізму зайшла якась груба помилка. Той комунізм, що пропагується у наші часи, як нібито найвищий ідеал людського соціального устрою, насправді не має нічого спільного з демократизмом. Фактично в усіх тих державах, де комунізм стає їхньою основою, ллється людська кров ріками і запроваджується гірше рабство, ніж було в стародавньому Єгипті, в стародавньому Римі та в семітській Месопотамії.

Всі антропологи, які займалися визначенням психології альпінів, завжди підкреслювали їх найпостійнішу рису — особливе

прив'язання до свого ґрунту і до своєї місцевости. Альпінський тип, себто європейський круглоголовець, тип осілий. Він пересувається з місця на місце дуже рідко і тільки під великим тиском особливих обставин, не зважаючи на кліматичні невідгоди чи людські переслідування. Коли імігрує до міста, то потім, звичайно, вертається у село, щоб тут доживати свого віку в спокої. Альпіни соціально консервативні й не люблять змін.

Широкоголовці або круглоголовці. Мала Азія і альпінська зона Європи заселені тепер переважно широкоголовим (круглоголовим) населенням. Є багато доказів на те, що це населення живе тут з дуже давніх часів. Гіттітські монументи з 1400 р. перед Христом показують ясно сьгоднішні типи. На деяких єгипетських монументах вони відрізняються білою шкірою і формами.

Коли фізичний тип людини, не зважаючи на всі чужинецькі інтрузії, втримався від 1400 р. до Христа до 1900 р. по Христі, то дуже правдоподібно, що він іде ще далі в глибину віків та історії цієї області.

В Європі порівняння фізичних типів з різних областей показує, що ті типи пов'язуються із згаданими типами малоазійськими та тими, що знайдені в західній частині Балканського півострова. Обидва згадані типи звичайно високорослі, але голови мають дуже короткі. Профіль обличчя переважно випинається вперед, особливо ніс.

З другого боку — властива альпінська зона у Швейцарії і в центральнім масиві Франції показує типа низького, присадкуватого, з широкою, круглою головою, без жодного сильного профілю обличчя або великого носа. Дослідження в Карпатах підтвердили це саме, себто виявили присутність обидвох варіантів типа — низького і високого. Можна бачити пов'язання між широкоголовцями Паміру та інших азійських областей і європейськими альпінами. Але малоазійський тип не є властивий ні для Паміру, ні для альпінської Європи.

Високі верховини, що тягнуться від Піренеїв через Альпи, Карпати, Балканський півострів, Малу Азію, Вірменію, Памір, аж поза Манджурію є, мабуть, цим широким поясом широкоголовців. Різні пояснення, як виникла раса широкоголовців, є або дуже сумнівні, або просто наївні.

В кожному разі, різниця між правдивими широкоголовцями і правдивими довгоголовцями оріньяцької та мадленської діб дуже велика. Широкоголовці французького центрального масиву і Альп, подібно як широкоголовці Паміру, мають круглий, яйцеподібний обрис голови, але вони різняться від високорослих широкоголовців Малої Азії і частини Балканів, що мають голови короткі, ззаду плоскі.

(Далі буде)

Софія НАУМОВИЧ

СФІНКС

(Оповідання)

І. ПЕТЕРБУРГ

— Де ж це вона? Так довго треба на неї ждати!

— Та ось дзвінок! Мабуть, уже прийшла!

— Ні, це Тургенев...

В просторій вітальні вже було досить гостей, але всі вони, розмовляючи, раз-у-раз поглядали на входні двері, звідки прибували гості в супроводі лакея.

— А це вже справді вона, бо чую дитячий голос...

— Невже, вони взяли з собою і хлопчика?

— Мабуть. Вони ж усього кілька днів у Петербурзі й няньки, здається, ще не мають.

Лакей відчинив двері. У вітальню увійшло троє: молода жінка, на яку відразу ж усі спрямували свій погляд, чудовий хлопчик в оксамитному одязі з білим комірчиком, і високий, трохи пригорблений молодий чоловік.

До них швидко підійшов сухорлявий, з вусиками, чорнявий Куліш. Він низько вклонився, поцілував руку дами, привітався з чоловіком і, звертаючись до товариства, промовив:

— Оце наша сходяча літературна слава: пані Марія Олександрівна, шановний Опанас Васильович і Богдан Марковичі. Знайомтесь!

Товариство заворушилось. Чоловіки підходили вітатися, а дами перешіптувались:

— Ну й красуня! А я не вірила!

— Перфідна! Одягнула таку скромну сукню, щоб підкреслити колір обличчя. А ці русьві коси вклала на голові короною, наче яка королева! Все це навмисне.

— Але доречно! Треба буде скопіювати крій цієї сукні. Такий невибагливий, просто чернечий, а такий елегантний.

— Вигадки! Нічого особливого. Незвичайности додає їй тільки те, що вона в нас нова і щось там ще пише...

— То вона поетка?

— Та яка там поетка! Пише про мужичок, кріпачок... Знаєте, виписує всілякі пікантні історії про — даруйте за слово — зведених дівчат... Та ще й мужицькою мовою. Хі-хі-хі! Адже знаєте, тепер мода на народництво...

— То вона письменниця! Щось як Жорж Санд...

— Та що ви? Жорж Санд французька аристократка, а це звичайна зубожіла провінціалка... Кажуть, батько її розтратив, прогуляв, усі маєтки, і вона ось бодай літературою намагається втримати себе наверху...

— А все ж вона гідно тримає себе. Дивіться: на всі компліменти відповідає якоюсь дивною, загадковою усмішкою і ледве слово промовить...

— Пст! Куліш веде її до нас, — і дама раптом улесливо проясніла: — Ах, пані Маркович! Я давно хотіла познайомитися з вами. Ми всі чекали на ваш приїзд, а для наших кавалерів це неабияка атракція: молода, красуня, та ще й письменниця! У нас такого ще не бувало.

— Спасибі за комплімент, — відповіла Марія, подаючи дамам руку. — А може, я тут собі сяду біля цих милих пань, бо, здається, з усіма вже привіталася? — звернулася вона до Куліша.

— Будь ласка! — і верткий Куліш оглянувся за фотелем для неї.

Марію оточили роєм пані й дами в чорних одягах, але через хвилину розтупилися перед широкоплечим, присадкуватим чоловіком із рудою бородою.

— Ну й засипали вас фіміямом, Маріє Олександрівно, ваші малороси. Для них ви — трохи чи не Шевченко, — пробубонів він і важко сів біля неї.

— А де ж це пан Тарас? Я думала, зустріну його першим? Він же обіцяв мені, що буде тут.

— Буде, буде, не турбуйтеся. Щось там затівають обидва з Білозерським. Та ось і я маю для вас несподіванку.

— Яку?

— Заробітки ваші думаю збільшити... Хе-хе-хе... Ось що.

— Заробітки? Як це? — і біляве Маріїне личко раптом побагровіло. — Ви хіба жартуєте, добродію?

— Ні, не жартую. Та ви даремно так насторожилися. Ці заробітки — не образа. Це буде мій переклад ваших «Оповідань» на російську мову... Хе-хе-хе... І що ви на це?

— Ах, так! — полегшено зідхнула Марія, але ні радості, ні подяки не виявила.

— А вам непоганий гонорарчик гарантується! — додав він, впившись очима в Маріїне личко, чекаючи, яке враження викличе його слова. Але Марія саме в той час шукала очима Богдася... Хлопчика зацікавила скульптура запорозького вершника, що стояла на фортепіані. Щоб добре приглянутися запорожцеві, хлопчик приставив собі табуретку й хотів лізти на фортепіано. Материн зір примусив його оглянутися. Вона кивком пальця забороняла і він, з жалем, послухав. Саме тоді підійшов до неї Куліш.

— Бачу, що наш «європеець» — сказав він — випередив мене з новою. Тож як, Маріє Олександрівно, ви раді, що ваші твори перекладають?

— Рада... Хай і великороси знають, які в нас гаразди...

— Хе-хе-хе! — засміявся рудобородий. — Ви хіба не знаєте наших руских людей. Яке ж їм діло до людського горя? Хіба по-п'яному! Хе-хе-хе...

А дами далі перешіптувалися:

— Подумаєш, яка цяця! Навіть наш славний Тургенев біля неї припадає... Це просто... непристойно!

— Кажуть, що в неї роман із Кулішем...

— Пхі, Куліш — стара історія! Він так скандально до неї чіплявся, що вона мусіла виїхати з Борзни... Бідна Олександра Михайлівна в розпач впадала.

— То вона пожаліла Олександрю Михайлівну чи розлюбила Куліша?

— Ні те, ні друге. Крутила голову Кулішеві, поки він виправляв, редагував і друкував її оповідання, робив її славною на всю імперію... А тепер — він уже непотрібний їй, бо вона — не бачите? — на Тургенєва сіті розставляє, хоче в російську літературу влізти...

— Е, Тургенєв — хитрий лис! Це не буйний Куліш! Він не таких уже бачив, даром по Європі їздить!.. Кажуть, із якоюсь там француженкою у Швейцарії живе, а її чоловік навіть не підозріває... Тургенєва уважає за свого великого приятеля, ще й твори його перекладає на французьку мову... Та послухаймо, що вони говорять...

— Ви знаєте, Пантелеймоне Олексієвичу, Марія Олександрівна чуть не розсердилася на мене за мої переклади... Ось якими невдячними бувають жінки! І дбай про них, старайся, турбуйся...

— Ви дуже ласкаві для мене, добродію! А я думала, що ви робите це для рускої літератури... Та пробачте мені, що залишу вас, бо ось Опанас шукає мене, — і Марія підвелася з фотеля, згорнула широку сукню й подалася в другий кінець вітальні.

— Оце ти, Маріє, знала коли прийти. Пан Кожанчиків зацікавився нашим збірником і хоче з тобою познайомитися. Я ж бо кавав йому, що це ти наспівувала народні пісні...

— Не вірте йому, — промовила Марія до Кожанчикова. — Опанас завзятий етнограф, весь час тільки те й робить, що збирає, записує і ноти підкладає. Я тільки деякі дівочі пісні йому наспівувала...

— Ну, не будемо сперечатись... Я так з радіщів, що маємо видавця.

Їхня розмова урвалася, бо у вітальні раптом запанувала дивна тишина. Всі перервали розмови і встали з місць. Навіть дами підвелись із канапи з шанобливою усмішкою.

— Тарас Григорович Шевченко!

В одну мить героїня вечора відійшла в тінь, бо вся увага присутніх зосередилась на, здавалося б, непомітній постаті, від якої промінювала якась світла повага і сила, що підкоряла кожного. Чоловіки кинулися до Шевченка, пропонуючи йому чільне місце, а дами оточили його колом.

— А де ж це моя доня? Де зіронька ясна?

— Я тут, — промовила Марія, вітаючись. — Ми тільки й чекали на вас, — і, привітавшись, відійшла, щоб дати місце іншим.

Тим часом Шевченко, привітавшись з усіма, кивнув оком на Білозерського і Куліша. Разом з ними підійшов до Марії, розгортаючи якусь невеличку шкатулку.

— Ось тобі, моя доню, на пам'ятку від нас за твої сердешні оповідання! — і подав шкатулку Марії. — А ти напиши багато-багато оповідань: сім, вісім чи десять, а то й двадцять! Напишеш?

— Напишу, напевно напишу. Та за що ж мені така ласка? Невже ви, Тарасе, й на мене звернули вашу ласкаву увагу? Гостинець мені? Та ще й який: браслет, що саме до душі мені — шляхетний, скромний. Візерунки які дивні, відразу видно, що добирав їх мистець-маляр, — і Марія наклала на рукав своєї сукні золотий, з коліровою емаллю, браслет, що на чорному фоні особливо гарно вирізнявся.

— Дивіться, люди добрі! — аж сплеснула руками дама, — це вже хіба кінець світу, коли й Шевченко голову тратить і дорогі гостинці їй дарує.

— Та що ви? Він же стільки витерпів на засланні... Ні, в це вже я не повірю.

— Та, Боже борони, я на ніщо не натякаю. Де ж би я могла щось таке подумати про Тараса Григоровича? Я хотіла лише сказати, що щастить отій Марковичці. Усіх підкорює: великого й малого... Але ж бо вона й хитра! Чи бачили, як перед хвилиною залишила наших кавалерів і пішла до чоловіка?

— Блахмана пускає. Це так при людях, а ось як ніхто не бачить...

— Ха-ха-ха! Ого, кусливі ви, Єфиміє Флоровно!

Господарі дому не відпускали гостей:

— Не відпустимо, поки не пообіцяєте прийти і прочитати нам ваші прекрасні «Народні оповідання».

— Прийдемо ж, правда, Маріє? Я такий радий, що мою Марію так гарно вітають, я боявся...

— Даремно ви боялися. Слава Марії Олександрівни вже давно в нас лунає. Немає освіченої людини, щоб не читала її оповідань... Та тільки хочеться послухати її самої, авторки...

— Ах, я так не люблю виступати перед людьми.

Прибіг Куліш.

— Ви вже збираєтеся відходити? Ага, розумію: Опанас забирає жінку, щоб хтось не наврочив! — ніби жартом, але їдко мовив Куліш.

— Навпаки, — відповіла Марія, — Опанас хотів би ще залишитись, але Богдась мусить іти спати — вже пізня година.

— Що ж, коли так, то годі. Дозвольте ж хоч провести вас і візника гукнути.

Коли вже всіли в карету, Куліш раптом щось пригадав.

— Маріє Олександрівно, ви хотіли оглянути ті статуї в Літньому саду, що їх Шевченко колись зрисував... Де зустрівся з Сошенком... Я міг би вас завтра провести, бо в мене друкарня не працює... Звичайно, якщо Опанас дозволить, — і Куліш вп'явився очима в Опанаса.

— З великою подякою! — відповів Опанас. — Я ж завтра мушу бути в Кожанчикова з тим збірником і буду вам вдячний за товариство для Марії.

— Тож завтра чекатиму на Невському проспекті.

*

— Слава Богу, що якимось перебули цей перший вечір у Петербурзі. І далі все буде гаразд, я вже тепер радію твоїм літературним вечором, — говорив Опанас.

— А я саме дуже боюся його. Щоб ти знав, як підсміхалися за моїми плечима петербурзькі дами! А я ще й мусіла називати їх «милими», бо «так годиться!» Ні, не подобається мені ця «північна Пальміра». Які вони всі улесливі й брехливі. Та хай собі будуть, як би не те, що й самому треба так поступати.

— Не даром наш народ каже: «З ким пристасиш...» Що ж зробити? Писав і писав Куліш, щоб їхати в Петербург, мовляв, це потрібне для твоїх «Оповідань»... Ось і приїхали, а ти невдоволена, насупила брівки.

— Ти не чув, Опанасе, як той ведмідь Тургенев «ласку» мені робив своїми перекладами, немов я просила його.

— Це правда, не знати кому з цього більша честь — тобі чи «великому Тургеневу», що перекладає Марка Вовчка.

— Ну й гордий ти, Панасе, зі свого «Вовчка». Ти думаєш, що це йому робить честь, а він думає, що мені...

— Та честь — честю, а ось російські гонорари значно вищі, ніж наші. Може, поїхала б врешті до Дрездену лікуватися? Німецькі спеціалісти не те, що наші шарлатани.

— Ти правду кажеш. Я дуже хотіла б поїхати за кордон, не так для самого лікування, як для того, щоб побачити світ, інших людей, іншим повітрям подихати... Хоч, щоправда, такого запашного повітря, як у нас, в Україні, мабуть на всій землі немає... Тут, у цьому гнилому Петербурзі, я просто задихаюся...

— Тому й треба виїхати звідси. Потерпи трохи, не ображай Тургенева, хай перекладає... Ти ж знаєш, не так-то легко дадуть

мені заграничного паспорта, бо я — »неблагонадійний«... Ще й тому треба терпіти Тургеневу, доведеться ж шукати в нього протекції...

Марія нічого не відповіла. Подавши знак Опанасові, щоб тихше говорив, бо Богдан заснув у неї на руках, вона відкинулася на спинку й мовчки снувала думки...

*

»...Немає кращого за Невський проспект у Петербурзі, для нього він — усе. Єдина розвага бідного на гуляння Петербургу. Вранці по вулицях плентається працюючий народ. Іноді переходять руські мужики в таких брудних лаптях, що їх і Катерининський канал неспроможний обмити. В цей час, звичайно, не годиться ходити дамам, бо руський народ любить висловлюватися такими гострими словами, яких не почують навіть у театрі... Після обіду ви зустрінете тут незрівняні бакенбарди. Оксамитні, шовкові, чорні як вугілля. Нижчим службовцям Провидіння відмовило чомусь у чорних бакенбардах і вони, на превелику прикрість собі, мусять носити руді... Тут зустрінете теж чудові вуси, що їх ніяким пером, ніяким пензлем не змалювати... І тисячі гатунків капелюшків... Після обіду прогулюються цілі сім'ї: батьки, взявшись під руку, а попереду, парами, діти. О третій годині Невський проспект безлюдний. Якесь швачка з магазину перебіжить, з'явиться якийсь заїжджий дивак, що йому кожна пора однакова, та й тільки. Але як лише присмерк впаде на дома й вулиці, ви зустрінете тут поважних старцунів, які з такою статечністю прогулювалися о другій годині з родиною по Невському, й побачите, що вони біжать, як молоді урядовці, щоб зазирнути під капелюшок запримченої здалеку дами...«

Марія їхала з Богдасем каретою і нагадувала собі початок Гоголевого оповідання »Невський проспект«.

Куліш уже стояв на набережній. Побачивши її, кинувся бігти навперейми. Візник сповільнив і Куліш, легко скочивши на східець карети, гукнув йому їхати в Літній сад.

— Що це ви, Маріє, і хлопця зі собою узяли? — якось незадоволено, силкуючись на усмішку, запитав Куліш.

— Еге ж! Чого йому сидіти самому в хаті? Хай же і він побачить той сад, по якому ходив малий Тарас.

— То ми, мамочко, побачимо там малого Тараса? — запитав хлопець цікаво розглядаючи чепурно зодягненого Куліша.

— Ні, сину, пан Тарас тепер уже великий. Він дуже втомлений, бо приїхав здалека, відпочиває. Ось коли б ти в Макарових був менше цікавився запорожцем, то більше приглянувся б панові Тарасові.

— То той дядя, що ми його бачили, був маленьким Тарасом? — здивувався хлопчик.

— А чи знаєте, Маріє Олександрівно, що написав Шевченко у своєму «Художнику» про Літній сад? — запитав Куліш.

— Не знаю, навіть не чула про такого його вірша. Скажіть, бо для мене немає нічого кращого від Шевченкових поезій.

— «Художник» — не поезія, а повість, автобіографічна повість. Та Шевченко, на біду собі, написав її російською мовою... А він же ж не знає її добре, тому й вийшло слабо... Ось послухайте, то й самі побачите:

»Я ніколи, як мені траплялося бувати в Літньому саду, не зупинявся в жодній з алей, оздоблених мармуровими статуями: на мене ці статуї робили найгірше враження, особливо огидний Сатурн, що жере, таку ж огидну, як він сам, свою дитину. Я завжди оминав цих незграбних богинь і богів, сідав одпочити на березі озерця...«, і так далі.

— Ха-ха-ха! — Марія задоволено засміялася. — Та це ж дуже дотепно, а ви кажете — «слабкувато». Мабуть, і дуже влучно, зараз ми самі переконаємося... Я хотіла б прочитати цілого його «Художника». Чи можна у вас його дістати?

— Можна, але насамперед самі переконаєтесь, що правда за мною. Ось ми вже на місці! — і наказавши візникові чекати біля воріт, всі троє подалися до саду. Перейшовши кількома стежками, опинилися у широкій, з безлистими осінніми деревами алеї, побіч якої стояв ряд білих статуй, а в далині було видно якийсь будинок чи пам'ятник.

Марія мовчки уважно розглядала статуї, одну за одною. Богдась витягнув стріли з сагайдака і націлявся на кожну з них.

— Ну як, Маріє Олександрівно, — не втерпів Куліш, — що тепер скажете? Це ж мітологічні постаті, а Шевченко й не визнавався на них.

Марія зупинилася, щиро здивувавшись:

— Як це — Шевченко не визнавався на мітології, коли ж відразу розпізнав у цій потворі Сатурна? Я думаю, що не Шевченкові, а цьому невдачникові-скульпторові треба було б більше визнаватися на мітології!

— Але ж, Маріє Олександрівно, скульптор — невдачник? Та ж це перша слава на цілу імперію! Як ви можете так з легкої руки критикувати його? Тільки тому, що так сказав Шевченко?

— Ось що я скажу вам, Пантелеймоне Олексієвичу: я не критик і Шевченкову оцінку щойно вперше почула від вас, але грецькою мітологією завжди цікавилася і в Немирові не раз оглядала чимало старовинних картин. Не зашкодило б і оцій «славі на всю імперію» подивитися на них, може тоді не ліпив би отих бовдурів, замість клясичних богів. А Шевченко — молодець, не даром же нову медалю недавно дістав в Академії.

Куліш замовк, не знаючи, що відповісти. А потім змінив тему:

— Маріє, киньмо цих божків... Я такий щасливий, що знову вас побачив, що ми тут самі, — і оглянувся за Богдасем. Поба-

чивши, що хлопець відбіг далеко, вхопив Маріїну руку і, задихаючись, швидко заговорив: — Маріє, я без вас жити не можу... Місця собі не знайду... З того часу, як ви виїхали з Борзни, я не живу, а мучуся... Я люблю вас, Маріє! Знаю, що ви вибираєтесь за кордон... Благаю вас: поїдемо разом... В мене вже є паспорт... Маріє, киньте Опанаса...

Марія зацікавилася від обурення. Потім гордо піднесла голову й з презирством відповіла:

— Ви забуваєтесь, добродію! Я вам виразно ще в Борзні заявила, щоб ви не надіялися на будь-який роман зі мною. І ви обіцяли мені вести себе пристойно, але слова не дотримали. Я більше не хочу зустрічатися з вами.

Марія відвернулася й почала гукати:

— Богданчику, дитино, ходи сюди, їдемо до хати!

Куліш зблід, а побачивши, що хлопця ще не видно, заступив Марії дорогу:

— Маріє, благаю вас! — і не пануючи вже над собою, несподівано, в скаженому пориві, схопив її голову в свої дрижачі руки й припав до її уст.

Маріїна парасолька з повним розмахом упала йому на голову. Куліш відскочив.

— Мамо, ти кликала мене? Я вже йду! — почувся голос Богдася.

Марія підтягнула капелюх, міцно підв'язала його стрічкою і побігла хлопцеві назустріч.

— Я в усіх скоморохів стріляв, поцілів у кожного! — хвалився хлопець.

— Ох, Богданчику мій любенький, і тобі вони не до вподоби, як і панові Тарасові, оці скоморохи! Ходім, розкажемо про це таткові.

Кинула згрідливий погляд на Куліша, взяла Богдася за руку й швидко подалася до виходу. Куліш, що на хвилину мов занімів, закричав хрипким голосом:

— Ви брешете! Колись ви були для мене сфінксом, а тепер я розкусив вас. Ви були дуже миленькі тоді, коли треба було моєї допомоги, поради, коректи! Ви плагіатор: забрали етнографічні матеріали Опанаса і підписалися під ними «Марко Вовчок»... А я, дурний, допомагав вам, виправляв, граматика й ортографія вас учив... Тепер уже Куліша вам не треба! Мурин зробив своє... Тепер уже Тургенєв, бо вам забаглося «руським писателем» стати... Невдячниця! Патріотка!.. Грошки пахнуть... Ви підла, підла...

— Мамо, чого цей пан так кричить, чому ти так швидко біжиш? — питав здивований хлопець.

— Нічого, синку, цей пан розсердився на мене, бо я сказала, що мені ці скоморохи, до яких ти стріляв, не подобаються... — заговорила Марія хлопця.

— О, ці скоморохи погані! Мені подобався тільки той вертепик, що його зробив дядько Дмитро. Там усе чудове: і Бозя, і пастушки, і коровки, овечки, навіть і чортик.

— Швидко, будь ласка, Купецький провулок! — гукнула Марія візникові, вскакуючи з Богданом у карету...

II. ДРЕЗДЕН

— Отакі-то справи! А я думав, що ви тут з чоловіком... Хе-хе-хе... А виходить, навпаки: ви самотна, солом'яна вдовичка... Хе-хе-хе...

— Даремно глумитесь, добродію Тургенєв! — Марія ледве стримувала себе. — Хто як хто, а ви добре знаєте, чому Опанас мусів вернутися з кордону. Здавалося, що переїхали оті чорно-жовті рогачки, що вся біда за нами. Та ні: наздогнали Опанаса, затримали, мовляв, »строк скінчився, поновити треба«. Ох і знущаються над нами оті ваші великороси, як самі хочуть.

— Над вами знущаються? А надо мною, думаєте, ні?

— Над вами? Скільки ж разів ви вже їздили за кордон і назад верталися, і вам навіть волос із голови не впав. А нам ось не дали разом виїхати.

— А може, і мені не легко прийшлося? Що ви, Маріє Олександрівно, знаєте про це? Ось хоч би, чи знаєте ви, скільки мене коштувало виклопотати ваші паспорти?

Кров ударила Марії в голову: »Дорого коштувало, тепер треба платити«, — подумала.

— Скільки? — здушуючи обурення, запитала.

— О, ви про гроші думаєте?! Мабуть, зараз хочете й розрахуватися? Ха-ха-ха! Не гарячіться, Маріє Олександрівно, тут не в грошах справа. Ви не знаєте, що я можу інколи загравати з нашим »особим отделом«, щоб мати довір'я...

Марія знеможено сіла, але пильно слухала Тургенєва. Врешті відозвалася:

— В тому й річ, що ви можете »загравати« з вашими поліцейськими, заслужити в них довір'я, бо ви ж їхній — великорос... А на нас поліція дивиться як на ворохобників, змовників, як на ворогів... І нам здобути довір'я в неї можна хіба ціною... зради.

— Маріє Олександрівно, поліція на те і є, щоб берегти державу! А так, між іншим, хіба можна довіряти малоросам? Ви ж самі сказали, що довір'я в поліції — це зрада Малоросії...

Марія зрозуміла, що проговорилося і відчувала, що тепер треба виплутатися:

— Про ніяку Малоросію я не говорила. Коли ж ви ловите мене за слова і хочете вкласти в них інший зміст, то мушу говорити з вами ясно і прошу розуміти мої слова точно. Отож, якби я пішла до поліції і сказала, що їду за кордон не лікуватися, як це

насправді є, а тому, щоб зустрітися у Лондоні з Герценом і передати йому щось, то я певна, що паспорт був би в мене в кишені, ще й гроші на дорогу... Звичайно, з одною умовою: я вернуся і розкажу їм про всі Герценові пляни й передам їм те, що він просив мене завезти в Росію... Ясно?

— Ха-ха-ха! Ну й хитра ж з вас молодичка! Ви пробуєте вмотивувати мене, що вас цікавлять Герценові ідеї... що ви приїхали сюди лікуватися?!

— А ви підозріваєте, що щось третє привело мене сюди? — різко кинула Марія.

Маневр Марії виявився влучним. Тургенев на хвилину розгубився, а потім змінив тему:

— Ви для мене сфінкс. Я підозріваю вас тільки в одному: ви найчарівніша жінка, яку я будь-коли знав, тому дуже заздрю Кулішеві...

— Кому? Кому?

— До речі, чому Куліш так раптово вернувся з Берліну, ще перед вашим приїздом? Чи не тому, що ви їхали за кордон з чоловіком? Про це весь Петербург говорить.

— Добродію Тургеневе! — ледве опанувала себе Марія, щоб не вибухнути. — Коли петербурзькі «дамы» займаються плітками, то це їхній привілей, але вам, — продовжувала з іронією, — великому письменникові, європейцеві, гуманістові, це зовсім не личить. Раз назавжди заявляю вам: у Куліша є дружина, а в мене — чоловік! А тепер дозвольте попрощати вас, бо в мене завтра багато роботи...

— Пробачте, пробачте, Маріє Олександрівно! Я не хотів вас вразити. Я... просто з дуру так ляпнув, з заздрости... — Тургенев ухопив Маріїну руку й голосно цмокнув. — Я дуже вдячний вам, бо цим щирим вашим гнівом ви влили мені в серце бальсам... Коли у вас з Кулішем нічого немає, тоді я, може... Ну, ні... не сердьтеся, я жартую.

— Гаразд! А до речі, — Марія раптом згадала, — звідкіля ви знаєте про виїзд Куліша?

Тургенев замнявся, смикаючи бороду й похемкуючи шукав виходу.

— Ну й бистра ж ви, Маріє Олександрівно... Вам би в слідчі органи... Але це зовсім просто: Боткін їхав до Англії і казав, що зустрівся з Кулішем на берлінській станції, як той всідав до петербурзького поїзду.

— Дивно, ви ж бо казали мені ще в Петербурзі, що Боткін уже в Англії.

— Ну так... Він мав їхати, але щось там стало йому на перешкоді... Але ж бо з вами тяжко говорити, ви всюди шукаєте якоїсь прихованої думки... Прощайте... А як будете їхати до

Швальбаху — я пришлю за вами карету з моїм візником... Та й сам вас підвезу.

— Дякую, але вам турбуватися не треба. Я виберуся удосвіта.

— Для вас, Маріє Олександрівно, я і серед ночі встав би... Хе-хе-хе... Особливо серед ночі...

Коли за Тургенсвим зачинилися двері, Марія сперлася плечима об одвірок, не маючи сили й кроку зробити. Після нервового напруження, тепер прийшло відпруження й ослаблення. А думки роїлись у голові: «паспорти», «зрада», «Герцен», «Малоросія»... Треба ж все це зібрати до купи, впорядкувати, а вона й сама не знала, хто кого перехитрив — вона Тургенева чи він її.

— Пожди, пихатий «європейцю», я ще віддячуся колись за твою увагу до мене, — подумала нарешті й від цього немов легше їй стало. Вона пішла в дитячу кімнату, міцно пригорнула до себе Богдана, поцілувала й поклала спати.

*

Коли Тургенев під'їхав до Маріїної квартири, у вікні, замість Марії, появився Опанас. Тургенев від несподіванки аж рота розкрив.

— Здорові були, Опанасе Васильовичу! — видусив із себе. — Який же добрий вітер вас приніс? Затужили за жінкою? Хе-хе-хе... — пробував жартувати.

— А таки затужив! Я давно був би з ними, якби не завернули. Тепер уже все гаразд, «удостовереніє» маю... Та й гроші привіз жінці...

— Марія Олександрівна не виглядає хворою, але ніколи не знати, що жінці дошкуляє... Хе-хе-хе... Ось я заїхав за ними, бо, здається, Швальбах порекомендували їй...

— Спасибі вам за опіку. Поїдемо всі разом.

— Та я й не вибираюсь, себто, я приїхав вибачитися, бо в мене діла. Але візника з каретою залишаю вам, потім відішлете. Прощайте, привіт дружині!

І Тургенев, покашлюючи, зіліз з карети і, хвацько помахуючи паличкою, пішов.

Марія, слухаючи цю розмову за віконною заслоною, пригорнулася до Опанаса. З великим полекшенням почала готуватися в дорогу. За кілька хвилин усі троє зійшли вниз, сіли в карету й вирушили до Швальбаху.

— Скажи мені, люба, як ви жили тут обое? Чи чемний був Богданчик? Він ось виріс такий, що ледве пізнав його!

— Бо я козак, татку! — і Богдась витягнув з торбини рушницю. — Дивись, я вже й стріляти вмію. Жаль лише, що тут немає таких скоморохів, як у тому петербурзькому саду.

— Богдась, бачиш, здоровий, веселий і слухняний. Я була взяла до нього няню, дуже ласкаву стареньку жінку. Він уже і в німецьку школу почав ходити, вчителька вдоволена з нього. Про нашого Богдасика й Шевченкові написала.

— Що ж ти йому написала?

— Листа ще не вислала і зараз прочитаю тобі.

Дорога вела під гору, коні йшли поволі. Марія розкрила велику течку з паперами.

— Ось цей лист. Слухай:

»Учора відбрала Ваш лист, добрий мій та щирий Тарасе Григоровичу. Тільки шкода, що Ви не сказали мені, куди це замислили втікати й де будете мені мачухи шукати? Жити в Дрездені добре, тихо. Робота йде дуже швидко. Більш тут зробиш у місяць, як денебудь у два роки. А Богданко поступив у німецьку школу й дуже зі своєю вченістю несеться, а проте, Вашої примовки не забув: »Щоб вас лихо не знало!« — каже німченя наш, а вони тільки цікаво вуха наставляють та дивляться на нього. Коли б то Ви та перебігли якомсь за границю! Тут би Ви діла багато зробили і одпочили б трохи. Ви цього слова не за-недбайте, а коли ласка Ваша — подумайте. Що ж Ви? Чи пишете? Що написали? Чи співаєте »Зіроньку«? Що малюєте? Бувайте ж здорові та пишіть по-батьківськи, цілий листок запишіть, а не те, що три слова черкнути та й бувайте здорові! Чи втік куди-небудь Честахівський? Чи не разом із ним оце Ви заходжуєтесь тікати? Чи поїхав Михайло Матвійович на Україну? Щиро Вам прихильна М. Маркович«.

— Ото зрадіє Тарас твоїм листом! Він мене завжди питався, чи пишеш ти казки, як обіцяла йому...

— Ах, який любий, милий пан Тарас! Пишу, пишу, декілька вже маю... Та чекай, ось тут ще й дописка є: »Коли встигнете, то пришліть Макаровим свій портрет, отой, що Ви у світі«. А тепер ще допишу: »Опанас Вам дуже кланяється!«

— Дуже-дуже кланяється і вітає! Але ж, любя, та він же ж тобі був подарував свій портрет?

— Так, на жаль, я залишила його в нього, казала — відберу, як вернуся... Шкода, що залишила, так добре було дивитись на нього... Знаєш, жаль мені кидати Дрезден, але лікарі чомусь не дозволяють залишитись тут на зиму. Може, і в тому Швальбаху буде гарно?

— А чи не воліла б ти була поїхати в Італію?

— Я ж була в Італії, тепер улітку там дуже гаряче! Там ми й пошукали отих Сатурнів і перевірили, що пан Тарас писав правду... Та що я кажу, хіба пан Тарас міг писати неправду? Ні, це на те тільки, щоб кинути Кулішеві в очі оте його »знання мітології« і обожнювання петербурзьких скульпторів...

— Ах, я й забув тобі сказати: В Петербурзі після нашого виїзду аж завертілося від спіток... А коли я, собі на біду, вернувся, то що вже не вигадували на тебе й Куліша! Декому я роз'яснив, як це було з ним у Літньому саду, але переважно відмовчувався... Врешті Куліш і сам несподівано вернувся з Берліну, погодився з жінкою і вони тепер разом у Твері...

— Ну й дивак він чи неврастенік, як тепер ці «душевні стани» називають... Та Бог із ним і з тим клятим Петербургом.

III. ШВАЛЬБАХ

Життя у пансіоні пливло спокійно. Його мешканці перебували переважно у великому саду, де були альтанки й лавочки. На одній із них сидів Опанас Маркович з книжкою в руках. Він переглядав її, підспівував тихенько, а іноді й рукою такт вибивав або ногою притупував. Інші мешканці пансіону з доброзичливою увагою сліdkували за витівками Богдася, що камінці в ставок кидав, то вудкою «рибу ловив», то бігав і викрикував. Іноді прибігав на хвилину й присідав біля батька.

— Невже, ця книжка піснями записана, що ти не читаєш, а співаєш? — допитливо запитував.

— Угадав, козаче! Вона й справді записана ось такими закарлючками, що для співу чи гри, а під ними слова, щоб читати чи співати. Зрозумів?

— Авжеж, зрозумів! Це, мабуть, ці пісні, що їх мама співала, а той пан, що приходив до нас, щось записував на такому...

— Фонографі, сину. Так, цей пан записав на фонографі 200 наших пісень і випустив друком, щоб кожний міг заспівати собі з цієї книжки...

— А чому мама так довго в цій купелі сидить?

— Я ось уже тут, серденько, — і Марія сіла біля них. — І пошту з собою принесла. Дивись, Опанасе, скільки листів, газет, журналів. Послухай, що Тургенев пише, це вже після нашого виїзду з Дрездену. Просто — «визнання у любові». Слухай:

«Полюбив я вас не так, як Куліш, та не менше сильно, хоч в іншому аспекті». — Бачиш: виправдується, мовляв, це тільки «приязнь». А далі: «Я рад, що ви знайшли собі пристановище. Приємно теж було довідатись, що «берлінець» — це він так Куліша називає, — що «берлінець» цез, а від спліток петербурзьких друзів не втечеш! На те й друзі, щоб молоти...»

— Він правильно пише. Я ж тобі казав: поговорять і перестануть.

— Підожди, тут і про тебе є згадка: «Дякую за присилку книги та за різні вістки, з яких найприємніша та, що ви тепер з чоловіком!» — Бачиш, у «батьківський тон» заспівав! А ось найцікавіше: «А Куліш поїхав із жінкою по Волзі на Кавказ... Отак раз! Це не для рими сказано, а від здивування...»

— Дотепно сказано! Але, як же швидко продістаються до нього вістки!

— Та він же «довірена особа»! Настільки «довірена», що не слід йому довіряти! — Марія засміялася. — Бачиш, який калімбур мені вдався!

— Ти ж у мене розумниця, але не поспішай виявляти йому недовір'я.

— Ще ж би! Чекай, я хотіла тобі прочитати ще одного листа. Він писав його з Гайдельбергу, коли я була в Дрездені. Ось послухай:

«Часто згадую й бажав би продовжити ці довгі розмови між нами в час нашої подорожі. Особливо залишилася мені в пам'яті одна розмова в кареті між границею і Кельном. Я не пригадую, про що ми говорили, але залишилося в мене враження глибокої поезії...» — Сентиментально, правда? — «Чуть не стареча в мене тоска». — Це слушно, йому вже під шістдесятку! А далі: «Хай кожний сидить у своєму гнізді й пускає коріння у свою землю. Немає щастя поза сім'єю й поза батьківщиною. Чого чіпатися краєчка чужого гнізда?» — Як ти думаєш, чому він так пише? Зрікається роману зі мною, чи хоче знати мій погляд про батьківщину?

— Гм, на мою думку, одне й друге. Він, мабуть, думає, що ти відкинула його залицання не з подружньої вірності й не тому, що він старий, а заради батьківщини... Хіба я знаю? Може, це підступ: він хоче знати, що ти скажеш про «своє гніздо» і «свою батьківщину»...

— О, старий — хитрун. Ти не бачив, як у Гайдельберзі він сердився на мене за те, що я добре розумію польську мову, а він не міг второпати ні слова, коли ми зустрічалися з поляками. Одного разу, побачивши в мене якусь книжку, сказав мені: «Ви, мабуть, знову по-польськи читаете. Так, як той, подібний до вас, малорос. Він радий нас, росіян, зубами розірвати, а поляками захоплений! Ото ви й зраділи ним!»

— І що ж ти йому відповіла?

— Відповіла, що це не був жоден малорос, а галичанин Климкович, редактор «Вечерниць», який взагалі не захоплений поляками, бо вони ж так само гноблять галичан, як «дехто» нас, українців. Знаючи польську мову й літературу, він говорив про це в товаристві поляків.

— Бійся Бога, любя, ти йому сказала, що нас гноблять москалі?

— Я ж не така дурненька, щоб своє серце відкривати перед ним! Не розуміючи польської мови й побачивши, що Климкович не кидається полякам до горла, Тургенев думав, що він із ними дружить. А я тільки нишком сміялася, слухаючи, як Климкович доводив полякам — дуже розумно й спокійно, — що вони багато дечого нахапали від нас... Я вияснила це все тому ведмедеві, а тоді сказала й про гноблення, але не в Україні, а в Росії, а це ж різниця! Згадала і «многострадальну русську еміграцію» — Герцена, Добролюбова, Бакуніна, та й самого Тургенєва, себто — лібералів... Розумієш?

— Розумію, але боюся за тебе.

— Не бійся, я обережна. Тургенєву не вірю, як тій собаці, що хвостом крутить і тільки стежить, з якого боку вкусити. Всі вони такі оті «ліберали»...

— Ну, ти трохи несправедлива. Ось пригадай собі, що писав Бакунін: «Україна польська, разом із галицькими русинами, разом з нашою Малоросією... буде не Польща, не Росія, а сама собою», себто — самостійною Україною. Це ж вислід нашої співпраці з лібералами...

— Не вірю у їх щирість до нашої справи.

— Чому не віриш? Адже вони хочуть, щоб завалилася тюрма народів.

— Я думаю, що Бакунін написав це все тільки тому, щоб дошкулити Тургенєву. Щоправда, і я трохи підлила оливи до вогню, бо розповіла дещо про «довіреність» Тургенєва в «особому отделе», про вислів Тургенєва, що «малоросам довіряти не можна». Це й вистачило Бакунінові, щоб вколоти Тургенєва в м'яке місце. До того ж нагодилися поляк Антін Сова, чех Фріч і Климкович, що докинули декілька аргументів про галичан. Ось так зродилася у Бакуніна його славнозвісна «анархістична» ідея.

— Ах, Марієчко, ти лякаєш мене своїми розмовами на політичні теми! Ти граєшся з вогнем!

— Не бійся, Опанасе, я кожне слово важу й не висуваю себе наперед. А щодо Тургенєва, то в нього більше ворогів ніж приятелів, і то між його «однодумцями». Ось хоч би Добролюбов. Він хотів повернути мене на свою віру. Хитро до цього брався. Він, звичайно, «проти царя», а коли все ж таки за «єдинонеділиму Росію», то тільки за «ліберально-демократичну». Я йому не заперечувала, але й не притакувала, проте пильно слухала. А він говорив-говорив, про все і всіх. Дісталось від нього й Некрасову, й Чернишевському, а особливо гірко й злосливо висміював він Тургенєва...

— Ха-ха-ха, — засміявся Опанас, — ось які «однодумці».

Раптом десь узялася хмара з таким зливним дощем, що лікувальники кинулись бігцем до пансіону. Марія щойно тепер за-примітила, що біля них нема Богданчика. Побігла в протилежному напрямі довкола ставка, а за нею погнався і Опанас, викликавши тим превелике здивування серед скупчених на веранді мешканців пансіону.

— З цими «русами» щось не гаразд! Вона надто гарна, щоб чоловіки могли бути спокійні біля неї. І така таємнича! Нічого не скаже про себе. Просто — сфінкс! А хто цей молодий красень, що мов навіжений побіг за нею?

— Та це ж її чоловік, батько оцього розумного хлопчика! Вони ж і не «руси», а якісь південні слов'яни... Казала мені, та забув...

— Це правда, русів я знаю. Вони тільки п'ють і бешкетують. А тих двоє — зовсім інакші: багато книжок читають, на виклади ходять, до Гайдельберзького університету й бібліотеки їздять... І не за нею він погнався, а за хлопчиком. Бачите, вертаються всі

трое, мокрі мов кури, але щасливі й веселі, одне одного захищає від дощу.

— А мені не подобався отой бородач, що був приїхав саме тоді, як вони були в Гайдельберзі. Щось довго розпитував про них господаря пансіону, а коли господар розсердився, тоді бородач масенько заявив, що це його приятелі й залишив їм листа. Ось бачите, господар саме передає їм цього вчорашнього листа...

Після вечері, поклавши Богданчика спати, Марія і Опанас продовжували перервану розмову.

— Чого той Тургенєв знову хоче від тебе? Якби ти не була така щира зі мною і не звірювалася з усіх своїх переживань, я й справді став би ревним.

— Саме тому я розкакую тобі про все і листи прочитую. А коли вернешся до Петербургу, будеш знати, що відповісти наклепникам, а то тільки відмовчуєшся.

— Ось і нагадала ти мені про повернення, а я й забув, що «строк» мені кінчається, так безжурно й вільно почуваю себе тут... Та хотів я запитати тебе, але дощ перешкодив...

— Про що?

— Цікавлять мене ті галичани. Що ти думаєш про них?

— Гм, як тобі сказати... Говорять якимсь макаронізмом і дивні думки висловлюють, але відчуваєш, що говорять щиро й живуть українською справою. Климкович казав, що вони дуже бажають познайомитися з українською літературою, учитися тієї мови, якою пишуть в Україні та «встановити один тісний народний союз і одну самостійну народну словесність із нашими зазбручанськими братами-українцями». Мені важко передати тобі все те, що вони говорять, але, приблизно, саме в такому дусі.

— То вони більше звертають увагу на літературу, а ось справа кріпацтва, їх це зовсім не болить?

— Так, це правда. Вони народовці, соціальні питання їх не цікавлять. Зрештою, в Галичині панщини вже немає, до того ж у них вона була багато легшою ніж у нас. Угадай, що їм найбільше подобалося в моїх оповіданнях?

— Не вгадаю, бо зовсім не знаю галичан, не знаю і їх смаків. Може, наші звичаї, може, дівчата і жінки?

— Ні! Щоправда, їх зворушує кріпацьке безправ'я і тяжка жіноча доля, але найбільше вони захоплюються моєю мовою. Кажуть, що такої не чули й не читали, хіба в Шевченка. Один із них, Левицький, заявив мені, що моя слава «широко-далеко шагнула по слов'янському світу», що в Галичині, під впливом моїх творів, «весь молодий мир почув сильно й узнав ясно потребу одного письменного малоруського язика, і то такого, який образують на Україні». Чи не дивне все це? Ми відхрещуємося від усього малоруського, а вони мріють про нього... Та заговорились ми, а треба листа від Тургенєва прочитати...

Марія розгорнула листа:

— Нічого цікавого. Ось послухай: »Був переїздом, вас не застав, низький поклін вам і мужеві«... Ця записка на те, щоб виправдати ті його випитування у наших господарів.

— Маріє, я бачу, яке твоє ставлення до Тургенєва і хочу щось сказати тобі... Та тільки не подумай, не сердься... Я не хочу тебе хвилювати...

— Що ж таке? Кажі, не тягни.

— Згадував мені якось Анненков, що Тургенєв писав йому з Дрездену й просив »допомогти влаштувати мене на посаду через Ковалєвського...«

— Он яка непростена опіка над нами?! Що ж це раптом сталося?

— Слухай далі, що Тургенєв писав Анненкову: »Дружина його тут не зовсім здорова, але це пройде. А головне: вона без грошей. І хоч чоловік посилати їй не буде, то коли матиме порядну пенсію, то бодай грабувати її не буде...«

— Який мерзотник, нікчемний! Як він посмів втручатися у наші приватні справи? Та ж я його й на очі бачити не хочу або скажу йому таке, що...

— Не хвилюйся, Маріє. Я так і знав, що ти зопалу можеш ще й біди наробити. Тут треба спокійно подумати і з честю вийти з цієї справи.

— Із честю! З ким — з нікчемним, підлим? І Анненков йому повірив?

— Найгірше те, що Анненков, замість звернутися просто до мене, розпитував про нас серед наших знайомих, навіть говорив про це з моїм братом Дмитром. А наші любі земляки, не прослідивши справи, просто обурилися на тебе, повіривши Тургенєву... Тільки Дмитро пробував спростувати, але дуже делікатно.

— Як же він спростовував?

— Та казав, як і було, що сам декілька разів посилав тобі гроші з мого доручення. Що й Мокрицький тобі возив, і все це повинно відкинути наклеп на мене... Але він, шляхетний, думав, що »ідеально чесного і геніального письменника хтось увів у блуд...« Тут, очевидно, він мав на думці...

— »Ідеально чесного і геніального письменника!«... — іронічно засміялася Марія. — Тут справді сміятися треба, а не обурюватися. Які ж бо наївні наші земляки. Сором! Не гнівайся, Опанасе, але й Дмитро повинен був інакше зареагувати на образ свого рідного брата.

— Та він просто думав, що ти поскаржилася Тургенєву, тому хотів найперше в'яснити зі мною...

— Щодо мене, то хотів »в'яснити«, а Тургенєву повірив на слово! Ох, яке це прикре!

— Ну й наробив же я. Тепер ти й на Дмитра розсердилася, і Тургенєву зопалу можеш Бог зна що нагородити. Готова халепа!

Та зрозумій же, що нам не можна керуватися тільки почуваннями, треба ж і холодним розумом розмірковувати...

— Ах, нещасні ж ми люди! Навіть тут, у вільному світі, висить над нами поліцейська рука і петербурзький бруд... Від Дмитра цього я таки не сподівалася. Анненков — людина чужа, а він же ж твій рідний брат.

— З Анненковим я дуже просто полагодив, як ножем урізав усі поговори. Показав йому «записку» з департаменту, що я просив «грошової допомоги для лікування дружини і змоги повернутися їй зі сином задля його виховання у Росію». Це була мова про тих 300 рублів, що їх я вислав тобі, а Тургенев писав мені про них якось дивно...

— Що ж він тобі писав?

— Що ти не приїхала на острів Уайт, де вони з Герценом чекали тебе, бо «ти хвора і без грошей», а «прислані тобі 200 рублів пролетіли як мрія, як дим по морі голубому, і Марія Олександрівна знову в своєму нормальному положенні, себто — без грошей...»

— Ах так! Стривай «геніяльний письменнику!» Твою зброю ми відвернемо проти тебе самого! — з погордою сказала Марія.

— Нічого не розумію. Про яку зброю ти говориш?

— Ось зараз виясню тобі все. Я й справді сказала Тургеневу, що одержала від тебе не 300, а 200 рублів, бо тих 100 рублів я відразу ж вислала до Львова, там же друкувалися українські проклямації. Ще в Римі ми були вирішили зробити першу спробу українського закордонного видання. Герцен і Добролюбов вимагали, щоб це видання було на «общепонятному», але ми їх переконали, що наші селяни не розуміють цієї мови, а галицькі й поготів. Вони погодилися, не знаючи, що й зміст цих проклямацій ми трохи змінили...

— Господи! Маріє, а як це все виявиться?

— Ти вже й налякався. Друкувати ж будуть галичани, тож у потребі можна буде ними заслонитися, мовляв, погано переклали, не зрозуміли... Крім цього, Кідратові треба було паспорта, під ним же земля горіла... Тургенев усе ж таки щось винохав про нашу нараду в Римі, бо написав мені якось загадково: «Не млійте там, годинами сидячи з «милими» приятелями».

— Про кого ж це він? Про галичан?

— Ні, він казався, бо думав, що я була там з Добролюбовом і Бакуніном. Я, звичайно, не виводила його з цього блуду.

— Коли так, то може й недобре, що я намагався виявити правду щодо грошей, що їх тобі посилав. Мені важливіша твоя безпека, ніж усе те, що плещуть про нас.

— Якби ти вмів грати комедію! Та досить і того, що Дмитро так боязко «спростовував» і не відважився заперечити листа

»великого гуманіста«. Це ж вистачає, щоб повірили, що я справді »витрачаю гроші на витребеньки« та ще й тобі посилаю. Хай думають, що ти мене грабуєш...

— Я згоден на все, лише тими витратами на українську справу ти кривдиш себе і Богданчика... Я, звичайно, нічого проти...

— Ні Богданчика, ні себе я не кривджу. Нам нічого тут не бракує, бо з гонорарів я завжди якусь частину залишаю собі, а ще й ти присилаєш гроші. Зрештою, до Єшевських в Ахені близько і можна вдатися до них у потребу. На витребеньки грошей не витрачаю, не звикла.

— Все між нами, Маріє, ясне, з легким серцем виїжджати му звідси... Але не думаймо про мій виїзд, бож ми ще разом. Через злі язики, сплітки й обмови можна і про власне щастя забути. Я так стужився за тобою, моя красуне, що — здається — ніколи такою гарною тебе не бачив, як тепер.

— Я теж, любий, стужилася. Чекала тебе й дні рахувала до твого приїзду. Мені так добре з тобою, аж боюся, щоб наше щастя хтось не вкрав. Тільки виїзд твій мене журить. Чекаю, щоб якнайшвидше закінчилося вже моє лікування і я могла вернутися з тобою в Україну. Нам уже пора б зажити спокійно на якомусь затишному хуторі.

— Ох, пора вже, люба, пора...

(Закінчення у наступному числі)

Сергій ЖУК

ВІКТОРІЯ

Вечірні сутінки непомітно втиснулися до майстерні Юрія Теплицького, нечутно перейшли по кімнаті й тихо зупинилися у її закутках.

Місячний промінь глянув у вікно і соромливо посміхнувся золотим блиском рам густо розставлених образів.

Майстер підвів посивілу голову, вкриту довгим поріділим чубом, відкинувся на спинку канапи і примружив гострі очі.

Повінь молочно-зеленкуватого світла летить у вікна майстерні, заливає її до берегів.

Велике полотно »Місячна ніч у лісі«, що стоїть напроти, тепер живе подвійним життям.

Теплицький провів рукою по обличчі, розплющив очі. Серце стукало тривожно. Лісова фея ясніла в зеленкуватому світлі білими шатами непорочної краси.

»Victoria« — прошепотів Теплицький.

Давно колись у місячні ночі він виходив крізь вікно, щоб не порушити спокою своїх дітей і дружини, в Пушчеводський парк, де жив улітку.

У місячнім саяві бродив у лісі як сновида, шукаючи сюжету. Під ранок крізь вікно повертався до майстерні й засинав камінним сном.

Одного разу, змучений шуканнями душі, присів на широкому пеньку лісової галяви і потонував, разом з думками, в місячному світлі. Несподівано прокинувся і глянув.

Просто з лісу до нього йшла в сніжнобілих шатах Лісова фея. Алмазне проміння горіло над її чолом.

Протер очі. Фея повільно зближалась до нього. Нарешті стала перед ним і тихо опустилась на траву коло його ніг.

— Вікторія! — вигукнув Теплицький.

Очі повні сліз глянули на нього і бризнули алмазами. Голова дівчини похилилася, краплі діамантів упали на траву.

— Вікторіє, — мовив Теплицький тремтячим голосом, — мрія і дійсність не тотожні... Їх ніколи не треба змішувати. Муза лишається тільки недосяжною мрією! Вікторіє — ви подарували мені сюжет. Доки світить проміння богині Селени, серед цієї галяви на високому пні ви будете сяяти, як Лісова фея. Разом із промінням Селени погасне саяво феї, але образ феї залишиться нашою Вікторією!

Щоночі на високому пні серед галяви сидить прекрасна фея, над її чолом горить фосфоричне саяво, а коло ніг її натхненний Теплицький з ліхтарнею — малює, доки місяць стоїть у небі.

— Пані Ноно, — казали сусіди, — ви собі спите і нічого не відаєте, що робиться на світі! Щоночі крізь вікно виходить пан Теплицький і простує до лісу, де на галяві чекає на нього в білих шатах Лісова королева.

Пані Теплицька тихо посміхається і лагідно відповідає:

— Хіба ви не знаєте, що мій чоловік — мистець!

Погасло проміння богині Селени, але образ Лісової феї лишився навіки живим. З того часу він більше не бачив Вікторії, але образ Вікторії став його Вікторією навіки, Вікторією над почуттям, над дійсністю, над серцем Нони і ніжним серцем непорочної дівчини.

Хмари заступили місяць, місяць глянув затуманеним зором у вікна майстерні — коло полотна Лісової феї стояла висока тінь із лагідним усміхом відкритих уст — Нона.

Нона стоїть на варті його творчих поривань і після смерті, як стояла за життя колись.

Усі ті образи, що їх він створив, вона повернула йому щедрою рукою.

Після революції, тікаючи від голоду, він залишив у Петрограді дорібок свого життя... У цій самій, тоді порожній майстерні, у вечірніх сутінках він сидів у глибокій задумі. Нечутно увійшла і стала перед ним Нона.

Ніжно торкнулася рукою.

— Я знаю, — мовила вона, — ти журишся своїми образами, що їх ти утратив. Ти нудьгуєш без свого піаніно — я поверну їх тобі.

Теплицький глянув, не розуміючи її.

— Разом з сестрою Тонею я їду до Петрограду, — мовила Нона. — Я поверну тобі твої скарби.

Ніяке умовляння не допомогло. І ось вона стоїть біля вікна вагона, махає йому білою хусточкою.

Потяглися довгі нудні дні. Спочатку надходили листи від неї, а потім перестали.

Теплицький лічив години, чекаючи на повернення Нони.

Одного сірого дня у вечірніх сутінках стала перед ним Тоня.

— Пане Теплицький, — тихо мовила вона, — я привезла ваші образи і... піаніно.

— А Нона? — придушеним голосом запитав Теплицький.

Сльози упали з очей змученої Тоні.

Глухий стогін видобувся з грудей Теплицького — він зрозумів безвідкличність присуду.

Тоня розповіла, скільки енергії і праці вклала Нона, щоб добути образи, як перед від'їздом захворіла на голодний тиф, що його дістала під час подорожі до Петрограду.

Дзвони глухо загуділи в ушах у Теплицького.

Перед ним виріс самотній хрест на вбогому гробі Смоленського цвинтаря.

Тінь Нони лагідно посміхнулася і... зникла.

Теплицький встав і підняв віко піаніно.

Глухі передзвони скорботної мелодії лунають серед мертвої тиші.

Холодні вітри стогнуть могутніми акордами — ридають.

Нарешті, як гостра смуга світла, вривається горда пісня перемоги. Вона летить, летить на соняшних крилах у світові простори.

ЧИ ВИ ВЖЕ ПОНОВИЛИ ПЕРЕДПЛАТУ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1965 РІК? ЧИ СПЛАТИЛИ ЗАБОРГУВАННЯ ЗА МИНУЛИЙ РІК? ПРИСДНАЛИ ХОЧ ОДНОГО НОВОГО ПЕРЕДПЛАТНИКА?

ПАМ'ЯТАЙТЕ ПРО СВІЙ ЖУРНАЛ, ПІДТРИМУЙТЕ ЙОГО І РОЗПО-
ВСЮДЖУЙТЕ!

П о е з і ї

Левко РОМЕН

Л Е М К І В Щ И Н А
(із циклу «Валка на Захід»)

На гору шлях повився серпентіною
(Від авт, возів, від кўряви — рябіє),
Юга¹ висить серпанком над долиною,
З-за верхогір хвилястий обрій мріє.

Мов бурунй, встають, плывуть горбівини,
Верхів'я ті — зелені, сині, сиві.
Долини вділ, затишні улоговини,
Спадуть ураз, а в них — річки шумливі.

Повище нас, нічим не обгороджений,
Он хутірець дерёвами умаївсь.
Ущух вітрець, мандрівкою знеможений,
У зелен-шум заборсався, причайвсь . . .

Он при соші, Антоничем оспівана,
Не в цвітті вже, черемха — з ягідками.
Зяйнула враз там прірва несподівана,
Дзюрчить струмок — у змагу з камінцями.

З горбівини нивки спливають прўгами,
А ті он віяльцем — на гору пнуться,
Виткі яруги з гір збігають смугами,
І тіні змар за нами все женуться . . .

І хочеться під цим ось дубом-нєлином²
Лягти, спочить, почути лемків мову, —
Бож'килимів недарма стільки встелено
І гомоном насичено діброву!

1. 8. 1944.

1) Юга — суха мла над обрієм.

2) Дуб-нєлин — «глухий» дуб.

Андрій ЛЕГІТ

ПІСНІ КОБЗАРЯ

То час був великої втрати,
Могили, катівні, дротини,
Нікого було запитати,
Як далі нам хрест наш нести.

Усюди московські навали,
Де ж гнів гайдамацький, ножі?!
Історію нашу писали
Уже не свої, а чужі.

А роду козацького діти,
Немов придорожний горох,
Їм доля судила глядіти
Безчинно в лице катастроф.

Здавалось, утрачено крила,
Навік погасала зоря,
Та сплячі серця розбудили
Безсмертні пісні Кобзаря.

Учив він, хто ми, чий діти,
За що є закуті і ким,
І звав нас до сонця летіти
Полетом орлиним стрімким.

В сипучих пісках Казахстану
Каравсь, та не каявсь, за нас,
І наче той кратер вулкана,
По вибухах грізних, погас.

Погас, й над Дніпром в ріднім краї,
Він спить у могилі сто літ,
Та шлях до мети озор'яє
Нам завжди його Заповіт.

У К Р А Ї Н І

Щохвилини — і зміни у світі,
Над тобою — одвічна хула,
Миготять за століттям століття,
Ти є бранкою, як і була.

Чужинцями окрадена, в ранах
Простяглась на відкритім шляху,
Чи за гріх невблаганний Богдана
Маєш страдницьку долю таку?

Чи за тиху замріяну вдачу
І уроди нев'янучий чар?
Чи що гріла під серцем гарячим,
Як і вірних синів, яничар...

А колись заступала Європу
Від навали із Азії-тьми,
І під Корсунем та Конотопом
Свою честь захистила грудьми...

Де ж барокко і готики дива?
Що лишилось, як згадка віків?
... Лиш могили і пісня тужлива
В час сапання чужих буряків.

Де ж колишня снага і завзяття?..
Тільки стогін один серед мук,
Тільки в темних кутках до Розп'яття
Мільйони простягнутих рук.

Тільки тиха молитва й поклони
За розп'ятих і гнаних усіх,
Тільки дійсність від крові червона
І Іуди, і Ірода сміх...

.

Я віддав би усе, чим багатий,
За багнетів розгойданий ліс,
Звуків пісні прибий: »Ой, гук, мати«,
І на схід гуркотіння коліс.

Щоб увидіть, хоча із вагона
Неозору твою далину,
Щоби серце забилося з розгону,
Розбудило затихлу струну.

.

Трунок болю доп'ю недопитий,
Кину серцем жагучим на схід,
Хочу смуток душі спопелити,
Замість жару хай буде в ній лід.

І у пісні у дні наші чорні
Кинуть виклик канонам старим,
Гетьте сльози і ритми мінорні,
Більше громом надиханих рим.

Лариса МУРОВИЧ

ЯК ВІДАЄШ ПІДЗЕМНЕ ГАСЛО

Тут шум дерев неголосний,
І вітер мурмурандо-грайний,
Вгорі Волосожар сяйкий
Накрив обличчя — млою тайни.

В оселі древній, у землі,
Є люди й наче їх немає,
Та навіть світляки малі
З-над неї не летять в безкрає.

Де брама? Як її знайти,
Коли небесне світло згасло?
В нутро й без нього пройдеш ти,
Як відаєш підземне гасло!

ПІДПІЛЬНІ ЛАНКИ

В підпіллі ланка — три людини,
Які на прапор України
Присягу склали, для народу
Здобути — в боротьбі — свободу!

І ширяться конспіративно
Ці ланки там, уперто й гнівно,
На простір тисячно-милевий,
Об'єднані в ланцюг крицевий.

Дракон безрадний з ними нині,
Бо в зашморгу він середині,
Та криця тисне горло, груди,
І до його загину — буде!

Онисько ТЕРПУГ

РАХМАНАМ

Торгувати можна й з канібалами.
(Вислів одного з міністрів
передової держави).
... і мясо белих братьєф жаріть.
(А. Блок: «Скіфи»).

Чому на все дивлюся з і з о м ?
(Не зизобкий я, о — ні!),
Бо не торгую вже »залізом«,
Не шкварю нервів на вогні ...
Мов вовк, гієна — костогризом
Не хочу бути в наші дні,
Контрастами — дурні!

Хто скаже вам, що це для миру —
Ракети, бомби і літак?! ..
Таж тут, розбещені надміру
Комуни лютих розбишак
Свою накинуть хочуть віру
Рахманам мирним ... свій пістряк —
З доісторичних мряк! ..

Шкода бо вас, рахмани мирні! ..
Коли ж не розум, шкура вже
Страсне колись вам нерви хирні
Жахнім запитанням: »Невжє?!« —
Тоді й прогнози ваші »вірні«
Вам не допоможуть аніжє —
Ніщо не встережє!

Щоправда, я не буду плакати,
Як буде смажить вас дикун ...
Та дітвакам не можу й »такати«
Під зрадний бренькіт »мирних« струн,
Попереджати ж буду й »кракати«:
Дев'ятий кóтиться бурун —
Ховати вас ... без трун!

Д-р О. ВОРОПАЙ

ВЧЕННЯ ПРО ДОБРЕ НАРОДЖЕННЯ

(Евгеніка)

Один із головних обов'язків кожної людини, як і кожної живої істоти взагалі — це продовження свого роду; залишення нащадків, які б у майбутньому могли замінити нас на нашому життєвому шляху. Важливе значення цього невідкличного закону природи усвідомлювали люди вже від найдавніших часів. У стародавніх жидів бездітність уважалася за прояв особливої немилості Божої. В стародавній Греції і Римі вимагалось від кожного чоловіка, щоб він був одружений; проти нежонатих, як і проти бездітних, існували особливі закони. Багатодітні родини завжди мали пошану, а то й матеріальну допомогу від суспільства.

В наш час кожна нація, кожний народ, зацікавлені в тому, щоб кількість народжених його членів не тільки дорівнювала кількості померлих, а й перевищувала цю кількість. Крім того, кожна нація повинна прагнути до того, щоб новонароджені її члени були фізично, морально і ментально здоровими людьми. Бо хіба ж можна радіти з того, що хтось хоч залишив після себе дітей, але ті діти будуть страждати якоюсь тяжкою недугою, яка напевно перейде по спадковості і на їхніх дітей. Чи може хтось вважати свій обов'язок щодо продовження роду добре виконаним, якщо він привів на світ кілька епілептиків, глухонімих або ментально хворих, чи морально збочених людей?!

Ю. А. Філіпченко в своїй праці про евгеніку¹ згадує двох рідних сестер, одружених у межах ближчої чи дальшої родини. В першому поколінні їхніх нащадків був один випадок божевільня; в третьому поколінні було вже 5 божевільних і 2 глухонімих; в четвертому поколінні було 9 божевільних, 3 ідіоти і 2 глухонімих; і, нарешті, в п'ятому поколінні, що складалося з 22-х членів, було 5 божевільних, 5 ідіотів, 3 умово-недорозвинутих і 3 глухонімих. Отже, дві третини цього покоління мали тяжкі спадкові страждання.

Другий приклад. В Англії була одна жінка, яка тримала кубло розпусти й до того ж була п'яницею. Померла вона в 1827-му році. За 75 років кількість її нащадків (дітей, внуків і правнуків) досягла 800 осіб, з яких 700 меншою мірою один раз були карані судом; 37 були засуджені до смертної кари; 342 були п'яницями; 127 — повіями. Як бачимо: «Яке коріння, таке й насіння», як каже наша народна мудрість. Та чи не було б краще, якби та жінка взагалі не мала дітей?!

Отже, приходимо до висновку, що залишати після себе нащадки потрібно, але тільки такі, в яких би був здоровий дух у здоровому тілі.

1) «Что такое евгеника», 1921, стор. 5.

Тепер поставимо питання: яким шляхом можна досягнути того, щоб наші діти були цілком здорові, розвинули в собі добрі здібності і не були тягарем майбутнього суспільства?

Розуміється, важливу роль при цьому грає виховання і те оточення, в якому доводиться рости і розвиватися нашій дитині. Кожному ж бо добре відомо, що перші дитячі враження дуже тривкі і часто вони залишаються на все наше життя. Велике значення у формуванні характеру людини має школа, в якій дитина вчиться; товариші, з якими дитина росте, а також і дорослі, від яких діти запозичують і погляди на життя, і поведінку, і всі основні риси свого характеру. Звичайно кажуть, що душа людини в ранньому молодому віці — це віск, з якого можна зліпити або дуже гарну річ, або дуже погану. Це загально відомі речі, а тому й кожна нація, ба навіть кожна громада людей, заздалегідь дбає про виховання свого молодого покоління.

Та, на жаль, одним вихованням всього зробити не можна, бо і здоров'я, і здібності, і характер людини великою мірою залежать не тільки від виховання, а й від спадковості, — від того коріння, яке має давати насіння, бож, як каже народна приповідка: «Яблуко від яблуні далеко не відкочується».

Всі особливості, які має людина, можна поділити за їх походженням на дві групи, а саме: на набуті та на спадкові, або вроджені. Набуті особливості — це ті, які виробляються в людини протягом всього життя під впливом виховання та тих умов, того оточення, в яких людина перебуває. Спадкові ж, або вроджені особливості — це ті, які ми одержуємо від своїх батьків по спадковості та, згідно з законом спадковості, передаємо їх своїм дітям. Розуміється, що з погляду продовження роду людського спадкові особливості є значно важливіші, ніж особливості набуті.

Немає сумніву в тому, що набуті особливості мають велике значення для кожної людини, бож виховання, навчання, великий досвід, що часом виробляється протягом цілого життя — все це має велике значення для людини, але ж воно не передається по спадковості, не переходить з роду в рід. Якщо хтось, наприклад, протягом всього свого життя досконало вивчав ту чи іншу науку, той чи інший фах, або вивчив кілька чужих мов, то це зовсім не значить, що його діти теж будуть володіти тими фахами та тими мовами, спеціально не вивчаючи їх. Вихованням та навчанням у кращому випадку, можна лише розвинути ті здібності, до яких людина має вроджений нахил.

Не передаються по спадковості і такі хвороби, які здебільшого мають заразливий характер, як ось пропасниця, тиф, віспа та інші. Правда, є такі тяжкі заразливі хвороби, як ось сифіліс, що відбиваються і на дітях першого чи навіть і другого покоління, та все ж такі хвороби не вважаються спадковими.

Дослідження останнього часу показали, що кількість природних особливостей людини, що передаються з покоління в покоління, є досить велика. Так ось спадковими є зовнішні прикмети людини: колір очей, колір волосся, шкіри, форма носа, зріст та інші характеристичні форми тіла. Великою

мірою спадковими є і деякі психічні особливості людини, те, з чого складається характер або темперамент. Отже, і національні риси характеру теж передаються по спадковості. Спадковими можуть бути і здібності до якогось фаху, чи якогось виду мистецтва, як ось бувають вроджені здібності до вивчення чужих мов, до музики, літератури, образотворчого мистецтва.

Поруч з цими нормальними, або позитивними особливостями людини, передаються по спадковості і негативні, як ось спадкові хвороби та спадкові каліцтва. В останній час у всіх країнах світу велику увагу приділяють вивченню спадкових хвороб. Тепер уже зовсім добре відомо, що спадковими є деякі хвороби шкіри, хвороби нервової системи, хвороби очей, такі як катаракта, глаукома, куряча сліпота, далтонізм; хвороби обміну речовин, як ось цукрова хвороба або діабет; деякі хвороби крові, а зокрема гомофілія; глухонімота, епілепсія та ще деякі інші. Спадковий характер мають і такі каліцтва, як короткопалість, шостипалість, «заяча губа», карликовий зріст.

В чому ж саме є причина цих захворювань? Спробуємо коротко відповісти на це питання. Організм людини складається з багатьох мільйонів дрібних клітин, всі вони розвинулися шляхом послідовного ділення однієї заплідненої яйцеклітини. В цій клітині, а особливо в її ядрі, зберігається вся спадкова інформація від батька і матері. В цій клітині є так звані гени, які й визначають можливість розвитку тих чи інших прикмет, чи особливостей організму. Наявність у людини патологічного гена, який визначає хворобу, чи якийсь інший недолік, дає велику ймовірність того, що хвороба, чи каліцтво, може проявитися у дітей. Ми кажемо «велику ймовірність», бо спадкова хвороба, чи, може краще сказати, схильність до хвороби, передається від покоління до покоління по-різному: часом хворіють лише діти, а батьки, які передали їм цю хворобу, зовні залишаються здоровими людьми; буває, що хворіють тільки хлопчики, або тільки дівчатка, але завжди успадкована хвороба, чи якийсь інший недолік, мусить у родині десь проявитися, і то часто не один, а кілька разів.

Як уже сказано вище, основну роль в переданні спадкової інформації грає ядро клітини. Точніше кажучи, елементи клітини ядра — хромосоми, в яких власне і містяться гени. Кожний ген впливає на розвиток якихось специфічних особливостей організму. Кожний хромосом несе в собі сотні, а можливо й тисячі генів.

Хромосомні хвороби займають серед спадкових захворювань людини особливе місце. Вчені довгий час не могли визначити в клітині людини кількість хромосомів; тільки в 1956 році вперше було встановлено, що клітина людини має 46, а не 48 хромосомів, як колись думали. Це відкриття послужило початком багатьох важливих досліджень у ділянці спадковості людини. Виявилось, що ненормальний набір хромосомів (одна зайва або однієї не вистачає) часто буває причиною тяжких спадкових захворювань. Та все ж частіше причиною спадкових захворювань буває не мутація хромосома, а мутація гена. Патологічний ген може викликати молекулярне

зрушення в організмі, а зокрема порушити роботу ферментів, без яких в організмі не можуть нормально відбуватися численні реакції обміну речовин. Ці відкриття дають надію, що, якщо не всі, то багато спадкових хвороб можна буде успішно лікувати; будемо на це надіятись. Та для нас у цій статті важливими є не перспективи лікування спадкових хвороб; залишимо цю ділянку лікарям, ми хочемо лише звернути увагу читача на те, що кількість спадкових особливостей людини (не тільки хвороб, а й всіх інших особливостей) дуже велика і природа їх досить складна. Читач повинен зрозуміти, яке велике значення має спадковість — чи ми є лисі, чи чубаті; низькі, чи високі; гарні, чи погані; веселої вдачі, чи понурі; здібні, чи бездарні; здорові, чи хворобливі — все це залежить від того, що ми успадкували від своїх батьків.

Як бачимо, спадковість грає величезну роль у формуванні кожної окремої людини, а що кожний народ складається з окремих людей, то і спадковість має величезне значення для цілого народу, цілої нації. А тому й зрозуміло, що нація не може бути байдужою до того, яке саме покоління залишають по собі її члени. Турбота про здорове, міцне, життєздатне покоління і викликала до життя спеціальну науку, що має назву *евгеніка*. Слово це грецьке (*Eugeneia*) і в дослівному перекладі значить: «вчення про добре народження».

Евгеніка — наука ще досить молода, вона виникла на початку нашого, ХХ-го століття, її основоположником був англійський вчений Ф. Голтон (*Francis Galton*, 1822-1911), що протягом сорок років наполегливо вивчав різні проблеми спадковості людини, і як наслідок своїх досліджень надрукував кілька наукових праць²; саме він запропонував і назву цієї науки.

За визначенням самого Голтона, евгеніка — це наука, яка вивчає всі фактори, що впливають на покращення природних якостей раси та доводять її до найвищого розвитку³.

В іншому місці Голтон так визначає завдання евгеніки: «Людина обдарована співчуттям та іншими добрими почуттями; вона має також силу усувати багато різних страждань. Я думаю, що в межах компетенції людини є також і природний добір, ведений значно милосерднішим і ефективнішим шляхом. Це і є справжня мета евгеніки»⁴.

² Головніші з них: "Hereditary Genius" (1869), "Inquiries into Human Faculty" (1883), "Hereditary Improvement" (1873), "Eugenics, its Definition, Scope and Aims" (1905), "Address on Eugenics" (1908), "Memories of My Life" (1908) та інші.

³ В оригіналі: "Eugenics is the science which deals with all influences that improve the inborn qualities of a race; also with those that develop them to the utmost advantage". *Sir Francis Galton* (1904).

⁴ "Man is gifted with pity and other kindly feelings; he has also power of preventing many kinds of suffering. I conceive it to fall well within his province to replace natural selection by other processes that are more merciful and not less effective. This is precisely the aim of eugenics."

Sir Francis Galton (1908).

Згідно з поглядами Голтона, сама ідея поліпшення вроджених якостей майбутніх поколінь є цілком здійсненна, бож у всіх народів світу з давніх-давен існують свої закони чи правила щодо шлюбів; але ті закони, звичайно, не були базовані на наукових даних. У більшості випадків, це були лише закріплені старі традиції. І ось, як думає Голтон, сучасні народи можуть виробити нові закони, але вже такі, які б базувалися на наукових даних.

За ідеями Голтона, евгеніка, чи краще сказати евгенічний рух, повинен пройти три послідовні стадії. На першій такій стадії повинна розвиватися евгеніка як наука, щоб накопичити відповідний матеріал і науково його обґрунтувати. В цей період треба тільки пропагувати ідеї евгеніки, не застосовуючи ніяких урядових засобів. На другій стадії вже буде можливість застосувати деякі заходи практичного характеру з допомогою відповідних урядових законів, які б регулювали бажані і небажані шлюби. На третій стадії розвитку евгенічного руху люди повинні бути самі вже настільки свідомі своєї відповідальності перед майбутніми поколіннями, що ті закони, чи правила, вже не будуть потрібні.

Сам Голтон не обмежився лише однією пропагандою ідей евгеніки, а організував в Лондоні першу лябораторію евгеніки, що тепер є при Лондонському Університеті (University College, London), залишивши їй після своєї смерті значну суму грошей. Ця Голтонівська лябораторія є тепер однією з найбільших наукових установ подібного роду; в ній працює цілий ряд фахівців, що написали вже багато наукових праць про проблеми спадковості і покращення людської раси.

Крім того, Голтон організував також і Товариство Евгеніків (Eugenics Society), яке має за завдання поширювати ідеї ушляхетнення та оздоровлення людської раси шляхом підтримки розмноження здорових і сильних одиниць.

Отже, головне завдання Голтонівської лябораторії — це наукове дослідження проблем евгеніки; Товариство ж має за завдання поширювати, пропагувати ідеї евгеніки. Для реалізації цього завдання Товариство (Eugenics Society) видає спеціальний журнал «Eugenics Review»⁵.

Ще більший відгук знайшла собі ідея евгеніки в Сполучених Штатах Америки, там організовано кілька науково-дослідних інститутів і лябораторій, а поблизу Нью-Йорку існує «Евгенічне бюро» — велика організація, що об'єднує багатьох фахівців-евгеністів, які збирають відомості про родовід окремих родин та успадкування тих, чи інших особливостей людини. Евгенічне бюро видає свій орган «Eugenics Quarterly» та подає поради всім, хто цікавиться проблемами спадковості. Крім того, в Америці існує кілька евгенічних товариств, які мають за завдання пропагувати ідеї евгеніки: вони організовують публічні лекції, видають популярну літературу і ведуть відповідну роз'яснюючу масову роботу.

⁵) Editor for the Society: Mrs. K. Hodson (Eugenics Society, 69 Eccleston Square, London, S.W.1.).

Ідея еугеніки добре поширена і в Німеччині, Франції та в інших країнах Західної Європи.

В 20-х роках нашого століття були спроби організувати еугенічні товариства та відповідні наукові установи і в СРСР, а зокрема в Україні, в Києві, але всі ті спроби були жорстко здушені як «буржуазні», «націоналістичні» та «псевдонаукові».

Згідно з думкою основоположника еугеніки Ф. Голтона, як ми бачили вище, велике значення має поширення знання основних ідей еугеніки. Треба, щоб широкі маси кожного народу були свідомі того, яке велике значення має спадковість і як багато можна зробити для наших нащадків, якщо люди усвідомлять свою відповідальність перед майбутніми поколіннями.

Це особливо важливе для нас, українців, тут на чужині, бож ми хочемо зберегти себе як націю, і то націю здорову, міцну, життєздатну; а живемо ми серед багатьох народів і, на жаль, буває так, що члени нашої нації часом одружуються з чужинцями і при тому мало цікавляться, з яких родин ті чужинці походять, що вони принесуть у нашу родину? Які нащадки залишаться для майбутніх поколінь?

Ми на чужині суцї, розуміється, не можемо організовувати своїх еугенічних товариств, а тим більше не можемо мати науково-дослідних інститутів, але ми можемо поширювати відповідне знання серед членів нашої нації, а кожне знання, як відомо, дає свої овочі. Отже, в ділянці еугеніки, себто в ділянці важливої життєвої проблеми, як зберегти себе як здорову, фізично і морально життєздатну націю, у наших умовах вся справа зводиться до поширення і поглиблення знань проблеми еугеніки, а в першу чергу — проблеми людської спадковості та почуття відповідальності перед нашими майбутніми поколіннями.

A SCIENCE ABOUT A HEALTHY BIRTH

(*Eugenics*)

by

Dr. O. WOROPAY, M.Sc., M.I.Biol.

Summary

In this article the role of a gene in transfer of hereditary characteristics in man is being discussed; the author considers also the problem of hereditary disease.

The problem of Eugenics as a science is being looked into and the convictions of its founder, Sir Francis Galton (1822-1911), are also discussed. The author speaks about the aim of the Eugenics Society in this country and mentions other similar organizations abroad.

In conclusion the author states that popularization of fundamental ideas of Eugenics among the population at large is desirable and beneficial.

Инж. Иван ВЕРГУН

Проф. Сіл.-Госп. Інституту в Бове

ЛЮРДСЬКІ ЧУДА І НАУКА

Багато людей у нинішні часи заперечує існування Бога. Аподиктичним аргументом проти них є Люрдські євангельські чуда.

Теологи окреслюють чудо, як констатацію матеріального, незвичайного факту: нагле й досконале виздоровлення. Учені ґрунтуються на методичних обсервуваннях, з допомогою певного приладдя.

Відомо, що природне виздоровлення є функцією часу. Наприклад, щоб зламана кість зрослася, треба місяць часу і відповідної поживи, багатої на фосфат вапна. При лікуванні банального боляка треба виелімінувати спочатку токсини, потім резорбувати мертві клітини і матерію. Залежно, отже, від хвороби є потрібний довший або коротший час для виздоровлення.

В Люрді, навпаки. Реставрація пошкоджених хворих тканин проходить моментально або, що найбільше, в кількох годинах. Хворий відчуває страшний біль, а потім приходить благодійне почуття виздоровлення. І так несподівано щезають такі тяжкі хвороби, як рак, інфекція нирок, туберкульоза обличчя, легенів, костей, перетоніту і т. п.¹ Занотовано факт, що люпус (вовчанка), який дуже тяжко лікувати, негайно зник по зануренні хворої у воду².

Найчастіше чудесні виздоровлювання бувають під час благословення Найсвятішими Тайнами після пополуночної процесії або під час купелі. Також біля печери Об'явленнє і під час пиття цілющої води. Не обов'язковим є, щоб хворий був віруючим або щоб молився. Вистачить, щоб хтось інший молився за нього. Отже, промотором Люрдських чуд є віра і молитва. Про це переконався сам д-р А. Каррель, що пише:

»Лише у випадках, коли жодне лікування не може бути застосоване або не дало позитивного висліду, результати молитви можуть бути з певністю сконстатовані«³.

Перше чудо науково ствердив на Бернадиті д-р мед. Дозу наприкінці березня 1858 року. Бернадита була в молитовнім трансі. Верхній шар полум'я свічки охоплював на протязі 10-ти хвилин пальці її лівої руки. Лікар, крім сажі, не запримітив на них найменшого попечення⁴. І д-р Дозу повірив у чудо, знаючи, що верхній шар полум'я свічки виділяє біля 1400° С тепла. Також його дворічний пацієнт Жістен-Морі-Адоляр-Діконт Вогугор, паралітик, виздоровів під час купелі.

1) Чудесне виздоровлення: 8. 2. 1908 р. Клементіна Труве — калькальсум (кістка в п'яті); 1946 р. панна Мальдон з Нант — запалення нирок і туберкульоза легенів.

2) Марія Лемаршанд із Кан у 1892 році в присутності д-ра д'Гомбра.

3) Dr. Alexis Carrel: "La prière", IV-32. Plon 1963.

4) Franz Werfel: "Le chant de Bernadette. E.M.F.", New York 1942, стор. 264; Ibidem, стор. 230.

Найкращу наукову констатацію чуда зробив 10-го травня 1902 року д-р А. Каррель⁵. Він супроводжав до Люрду 22-річну Марію Баї з Ліону, яка мала туберкульозний перетоніт останньої фази. Каррель поставив таку діагнозу: »Неминуча, близька смерть«. Він був невірним, але якийсь голос нашіптував йому: »Повірю в чуда, якщо вона виздоровіє«⁶. Пацієнтка виздоровіла від двох натирань цілющою люрдською водою. Каррелові, що повірив у чуда, була забарикадована кар'єра професора і він виїжджав до США⁷.

Фактично, не так-то й легко бути визнаним чудесно вилікуваним у Люрді. Треба перейти кілька Комісій: Бюро Медичних Стверджень у самім Люрді (засноване 1882 р.), Інтернаціональне Медичне Бюро в Парижі⁸ і, наприкінці, Канонічні Комісії, створені в кожній дієцезії єпископом.

Бюро Медичних Стверджень постійно урядує під час проц і складається з президента, невро-психіатра, леордіолога і радіолога. В їхніх працях бере участь біля 1000 лікарів річно, які з цікавості приїжджають до Люрду.

Хворі, як правило, мусять привезти з собою докладну картотеку. Комісія перевіряє їх також і після виздоровлення. Чудесно виздоровілий по році мусить ще раз з'явитися на контролю. Коли все впорядку, Комісія пише рапорт (від 1956 р.), кінчаючи словами: »Оздоровлення, на яке ми не знаходимо медичного пояснення«.

Потім цю картотеку відсилають єпископові Люрду і Тарбу, а єпископ, у свою чергу, висилає Інтернаціональному Медичному Бюрові в Парижі. Бюро, перевіривши й ствердивши, що все впорядку, відсилає картотеку Канонічній Комісії даної дієцезії, з якої походить надприродно виздоровілий. Ця остання інстанція відкидає або затверджує чудесне виздоровлення. В позитивнім випадку додає: »Ми знаємо, судимо і декларуємо, що це оздоровлення є чудом і мусить бути приписане Божій інтервенції за заступництвом Люрдської Божої Матері«.

Ось кілька цифр.

На 35.000 хворих, що річно приїжджають до Маріїного городу, 150 з них виздоровіло. Лікарська комісія затримує для студіювання біля 20 випадків. А за сто років, від 1858 до 1958 року, Канонічні Комісії апробували лише 54 випадки із 200 запропонованих Медичними комісіями.

Найбільшим і постійним Люрдським чудом можна уважати той факт, що здорові, купаючись після хворих, не заражуються. Хворі виздоровлюють душевно⁹.

Хемічні аналізи виявили, що цілюща вода (11° С) є звичайнісінькою водою. Немає вона жодних природних лікувальних якостей. Не є радіо-

5) Славний французький хірург і фізіолог (1873-1944). Дослідник щеплення клітин і їх консервації. Одержав нагороду Нобля 1912 р.

6) Chanoine J. M. Cassagnard: "Carrel et Zola de vant le miracle à Lourdes." Impr. de la Grotte. 1958.

7) Працював у »Rockefeller Institute for Medical Research«. Починаючи з 1908 р. щорічно приїжджав до Люрду. Написав »Voyages de Lourdes«.

8) Бюро має 36 членів: 20 французів, 16 — чужинців.

9) Паризький адвокат Поль Галан у 1937 р.; чикагський мільярдер Фрідріх Спайт у 1939 р.

активною, не має ніяких спеціальних мінералів. Зате, з біологічного боку, має в собі повно патогенних мікробів, бо тільки один раз, увечері, її змінюють. Кількісно в ній стільки бактерій, що в Сені в самім Парижі. А вода зі Сени у вигляді інекцій вбиває морську свинку на протязі 48 годин. Люрдську ж купелеву воду можна пити, вона нешкідлива, антибіотична, як сказав проф. Маззео. Вже померлий президент Медичного Бюра д-р Лере, був додав: »Люрдська вода має в собі щось більше, ніж пеніцилін — надприродну силу«.

Колись Ніцше висловився, що соромно молитися. Каррель висловився навпаки: »Не є соромом молитися, як не є встидом пити або дихати — людина потребує Бога так, як води і кисня, бо суспільність без молитви засуджена на дегенерацію«.

Немає сумніву — щира молитва є тим помостом між людиною і її Творцем, тому в Люрді діялися і діються Божеські чуда.

РІДКІСНА ПОЯВА

В Лондоні вийшли друком вибрані поетичні твори

Р. Володимира

»ПАЛКІ СЕРЦЯ«

»Палкі Серця« — це полум'яний гимн Україні, прослава української землі, піднесення прапора українського духу.

З *відзивів американської преси* на книжку: »У своїй історичній частині твір займається боротьбою України за визволення з московського поневолення... Провідною ідеєю інших частин є гідність життя, ґрунтованого на законах моралі й особистої відповідальности« (State College Leader, Fort Hays State).

З *голосів української критики*: »Історично-епічна творчість благородного таланту, що звеличує безсмертні подвиги українських героїв« (д-р Семен Демидчук).

»Р. Володимир — поет ідейної музи, глибоко-змістовної і національно-відчутної творчости, що служитиме чинно розвиткові нашої духової культури« (проф. П. Савчук).

»Нова поетична сила в Америці!.. Поезії, що промовляють до серця і розуму... Велике відчуття музики слова« (проф. Р. Смал-Стоцький).

Книжка має 216 сторін. Ціна — 2 дол. 50 цент., або рівновартість в інших валютах. Замовляти просимо в Українській Видавничій Спілці в Лондоні, або на адресу:

Dr. Roman V. Kuchar, 2402 Canal Boulevard, Hays, Kansas, U.S.A.

КРИТИЧНІ ВІДГУКИ

Д-р Дмитро КУЛИКОВСЬКИЙ

СОЦІОЛОГІЧНА СТУДІЯ НА ОСНОВІ ОДНІЄЇ ПОВІСТІ

(«Три Покоління» — д-ра Ф. Мелешка)

(V)

В організованім суспільстві, звичайно, провідних людей призначають або вільно вибирають, але для визначення правдивого провідника ці акти не конче потрібні: дозріле суспільство і без них уміє льюкалізувати своїх ліпших людей, їм коритися та йти за їх проводом. Дозріле суспільство зберігає цю свою добру властивість і в моментах національних катаклізмів (напр., з причини збігу тяжких обставин втрата державної незалежності) і вона дає їм спроможність перебути лихо. І тільки тоді, коли провід у своїй чинності почне «недописувати», чим створюватиме більшу чи меншу небезпеку для існування національного суспільства, останнє вживає радикальних заходів для привернення ладу і, відновивши порушену рівновагу, знову йде за своїм новим проводом у повній природній субординації.

Цитована вгорі українська пісенька з повісті «Трьох Поколінь» навіть здалека не припускає екзистенції чогось подібного в стосунках нашого суспільства. В ній дука не є тим соціальним, природним чинником, якого треба шанувати, слухатися, який має принаймні моральне право на зауваження. Дука в ній згори вважається соціальним ворогом, а його зауваження приймається, як образа, витлумачується, як насміхання, і в результаті українська голота українського дуку немилосердно б'є. Отже, — робиться якраз навпаки тому, що, звичайно, відбувається в нормально-збудованих і Богом поблагословлених суспільствах.

З цієї причини вважаємо позбавленим найменшого сенсу кожне дивування своїх і чужих людей з таких, здавалося б, парадоксальних у світі явищ, коли, напр., малі й навіть найменші народи мали і мають свої незалежні держави, а великий український нарід її не має. Що більше, мусимо безоглядно пригадати собі той ганебний факт, що навіть і найменші наші сусіди державно панували над нашим великим і колись імперіальним народом.

А справа дуже проста: українська голота замість того, щоб слухатись і шанувати своїх дуків, б'є їх, а за це лиха година б'є цілий український нарід; б'є поступово, екземплярно, еквівалентно, тисячоліттями... доби-ває... Так причини втілюються у свої наслідки!

Не знайшовши продуківського наставлення в аналізованій українській «народній» пісні, однаково не знайдемо його і в самого автора «Трьох Поколінь». І в нього, на жаль, також немає найелементарнішого розуміння природи вже якогобудь, — повного чи неповного, — національного суспільства, його мети, засобів, гармонії в співпраці та функціональної співзалежності складових його частин. Тому-то автор повісті вживає пісню

не для того, щоб належно оцінити її вартість та показати її смертоносний сопух, ні! — навпаки, пісні в повісті вживається, як оригінальної та авторитетної санкції для підтвердження власних авторських поглядів і настанов. І пригадалася нам євангельська приказка: «Коли сліпий веде сліпого, то обидва впадуть у яму».

Тільки тоді, коли маємо на увазі ось це ствердження, можемо собі добре пояснити всі ті хиби, які авторові повісті закидаються в цій нашій студії: і «гострення язиків», і «слов'янізми», і неправдиве змалювання постаті волосного старшини, і протидукуїзм, і чудернацьке протиставлення «мужиків» і «панів», і адорація «голоти» та «бідноти», тощо. Також із цього ж самого джерела випливає тенденція принизити Ялисея Тарана (стор. 13), цього працюючого, порядного та вищою мірою господарного українського селянина, який, якщо вважатимемо його за символ, є споконвіку фундаментальним каменем кожного національного суспільства. Це ж саме наставлення майже завжди є передумовою виникнення в людині іншого, протилежного, а саме, напр., — гльорифікації «непутячої Оксани» (стор. 22). Уважно перечитуючи всі оті «сутички» старого Тарана і його невістки, «непутячої Оксани», якими автор повісті так щедро частує свого читача і в яких Оксана з правила «перемагає» свого тестя, робиться страшенно сумно з образу нашого українського села, а ще сумніша постає перспектива перед нашими очима, коли уявимо собі можливість того, що ось такий образ нашого села братиметься якимось там українським поколінням за взірець до наслідування.

Однак, ми хочемо розглянути цю саму справу ще в іншій аспекті.

Кожне національне суспільство, якщо втрачає у своїй свідомості сенс функції своєї провідної верстви, тим самим воно втрачає самоосвідомленість свого власного ества, себто — перестає бути самим собою, перестає бути національним суспільством. Воно тоді перетворюється в т. зв. етнографічну масу. Ця маса продовжує далі жити, але то вже не є повнокровне національне життя, лише вегетація або животіння. Така маса в цій своїй стадії є немов руїна, може колись і пишної будови, або як спаралізована людина, яка хоч і має усі тілесні органи, але вони вже нечинні для цілості, бо животіють кожний лише для себе, втративши функціональний зв'язок як між собою, так і між керівним координуючим центром. Тоді почуття спорідненості зникає, натомість настає взаємна відчуженість і, нарешті, приходить час, коли одне одного не пізнає і тоді по черзі все зникає...

Та зник — це вже кінцева стадія і поки він наступить, відчужені між собою складові частини такого бувшого суспільства животіють, як ми вже сказали, егоїстично, самі для себе, але, завдяки тому, що живуть сукупно, вони мусять все ж таки створювати між собою якийсь спосіб взаємовідношень. Ми називаємо цей спосіб взаємовідношень співжиттям *зведеньюків*, яке наповнюється всілякими антагонізмами, що стають невисихальним джерелом невгаваючої боротьби. Коротко кажучи, тут взаємовідношення утворюються лише на єдинім ґрунті, *на ґрунті заздрости*. (Людська заздрість — це одне з найгірших людських почувань! Між іншим, Карло

Маркс і зграя його московсько-большевицьких учнів на примітивнім почутті цієї заздрости створили т. зв. «науку класової боротьби», яка в своїх наслідках є настільки соціально-руйнінською, наскільки в своїх засновках є ганебно-ідіотською).

У цій стадії «співжиття» один одному заздрить усього, заздрість викликає навіть «і ніс між очима», як каже народна приказка. Тут часто трапляється, що й безпосередня кровна спорідненість між людьми мусить уступити перед потужним почуттям заздрости. Таке буває національне суспільство ще живе далі вкупі, але ця сукупність (напр., села, які ще не розбігаються) існує лише, як остання рештка дуже первісного могутнього природного почуття людської соціальності, бо кожний бодай ще індивідуально відчуває більшу або меншу вигоду від гуртового співжиття.

Стає очевидним і те, що розбити чи, як тепер кажуть, розкласти таку громаду є річчю незвичайно легкою, однак і цю роботу треба вміти виконувати. Кожний панівний нарід більшою чи меншою мірою володіє технікою розкладу інших народів. Те його вміння є в простій пропорційності до ступеня його імперіалістичности, є споконвічне, бо без сумніву практикувалося вже в тих первісних часах, коли людські громади починали жити державним, незалежним життям. Умів це робити стародавній Єгипет і неволя жидівського народу може бути класичним прикладом цього. Великому Мойсееві треба було напружити всі свої сили та здібності, щоб визволити свій нарід із неволі. Та, визволивши з неволі, Мойсей побачив, що жидівський нарід був тяжко соціально-хворим на комплекс рабськості. То був наслідок довгої і тяжкої неволі. Вождь і державник, Мойсей, добре знав, що в такому стані його народ не буде спроможний створити свою незалежну державу і він, з метою вилікування його, придумав (з Божою поміччю) для цього превентивний захід — сороклітню карантену в обставинах пустині. Півтора покоління хворих за сорок років вимерли і народжені натомість півтора покоління нових людей були вже вільними синами пустині. А тоді й Обіцяна Земля завоювалася! Тут хіба буде, до речі, ще добра згадка про те, що Мойсееві за тих сорок літ доводилося не раз переживати тяжкі моменти невдячності, зневаги і зради з боку свого народу; цей жидівський Дука був змушуваний не раз провадити тяжку боротьбу за свою провідницьку позицію.

Що античний Рим умів ще майстерніше, як Єгипет, розкладати людські суспільства, це, либонь, кожному відомо, бо кому, наприклад, невідома знаменита римська формула: »Divide et impera!«? Однак нехай нам буде дозволене припущення, (що не кожному відоме), що ті ж старі римляни в цю коротку формулу вкладали найрізноманітнішу, багату на нюанси та градації практику розкладу ними поневолених народів: то бував шерг від номінально упідлеглених Римові, майже самостійних народів, включно до рабськи-упокорених йому народів.

Проте, якої б віртуозности не досягали панівні народи в розкладі поневолених ними в минулому народів, вони робили це більшою чи меншою мірою, сказати б так, кустарним чи доморобним методом. Уміння панувати над іншими народами (і розкладати їх) складалося з накопиченого віками

досвіду і традиційно передавалося потім від покоління до покоління державних мужів та їх наступників. Іноді ця традиція з якихось причин переривалася і тоді позиції панівної державної нації захитувалися. В наших часах справа ця стоїть цілком інакше.

З того часу (це вже кілька десятків літ тому), як цілком самостійне місце в шереху наук зайняла соціологія, а стара наука державознавства здиференціювалася на цілий цикл т. зв. політичних наук, справа з творенням і розкладом (та всіляким експериментуванням) людських спільнот поставлена на науковий ґрунт. В новітній історії без великого труду можемо знайти багато фактів, що показують, як одна держава поневолює іншу без ужиття військової сили. Отже нині теж може статися чудо, що від «звуків труб» (агітації та пропаганди ворожої) упадуть мурі модерних Єрихонів.

В агітаційно-пропагандивних лябораторіях панівних народів досконало вивчається кожний об'єкт-народ, що має бути взятий «у роботу». Пильно беруться до уваги всі, навіть найдрібніші, характерові риси того народу, студіюється його загальна, культурна й економічна історія та всілякі інші життєві обставини й умовини. І все це потім рафіновано використовується в розкладовій акції супроти народу-об'єкту.

Можна, розуміється, припустити, що висловлені тут погляди й думки про згадані «лябораторії» у звичайних імперіялістичних державах є подекуди подані в загострених формах, проте, натомість, нехай не буде жодного сумніву в тому, що вони й приблизно не виявляють тієї, просто грізної лябораторної дійсности, яка твориться у центрах т. зв. «світової комуністичної революції». Це останнє твердження не є, на жаль, загостренням ані гіперболею, а тільки правдивою, чистою правдою.

В тій підкопній, підривної демонічній роботі вирішальним моментом є, однак, не її непереможна міць, а повна, або майже повна, несвідомість мас уже поневоленого народу або такого, якого «взяли на мушку». Нам, напр., під час революційних 1917-1918 років не раз довелося слухати голоси з маси, яка вже дві чи три години була в «обработці» відомих агітаторів: «І відкіля той чоловік так добре знає про нашу біду й наші злидні?» Або: «Добре той чоловік говорить!» і т. п.

Звідкіля ж ці бідні люди, — скажемо й ми, — могли знати, що вже давно ціле їхнє життя було в згаданих лябораторіях докладно проаналізоване й до найменших подробиць простудійоване? Це лише один приклад. Коли ж ворожа пропаганда зустріне в масі даного народу такий рівень свідомости, як ми оце згадували, тоді можемо сміливо сказати, що той нарід є готовий зі своєю долею, бо чужа пропаганда в найсолодшому вигляді подасть йому цілком певну національну загибель.

Найгірше стоїть справа в такому випадку з поневоленими народами, неволя яких триває вже довший час і дала вже свої руїниці наслідки. Хоч національну загибель від смертоносної ворожої агітації усвідомлює собі, більшою або меншою мірою, інтелігенція і взагалі «верхи» такого народу-жертви, проте це усвідомлення в остаточнім наслідку має дуже малу вартість. Чому? У свою чергу також запитаємо: А хіба ці «верхи», всі ці дуки та інтелігенція дійсно є провідниками свого народу? — Ні! Бо

цей нарід уже втратив настільки свій національний глузд, що неспроможний пізнавати свій провід. Навпаки, — в гарячці, викликаний бацилем ворожої пропаганди, він галюцинаційно бачить речі догори ногами. Всі зауваження, заклики, моління та заприсягування »провідної верстви«, щоб поставитися до ворога чолом, не датися йому в руки, бути здисциплінованим і підпорядкуватися своєму проводові, — маса цього народу приймає як ворожу акцію, спрямовану проти неї, проти її »свободи«, а натомість, як щось невимовно солодке і лагідне, сприймає смертельно отруйну ворожу агітацію-нашіптування.

Дальші теоретичні міркування, хоч які вони цікаві, можуть бути тут і зайві. Зрештою, варто було б звернутися і до практики, і то таки нашої, української, напр., з часів недавнього нашого минулого, з 1917-1918-их і наступних років нашої визвольної боротьби з окупантами. А це ж був майже неповторний час, як велика ласка Божа, що приходить тільки раз на кілька століть!

Згадаймо, в Києві постає Українська Верховна Влада: законодавча — Центральна Рада і виконавча — Генеральний Секретаріат. Вона ж бо, ця наша влада, своїми універсалами, законами, наказами, а то й проханнями намагалася запровадити в життя дуже натуральну річ — підпорядкувати собі маси свого народу з метою детермінації його поведінки. І яким би той провід не був, але він напевне усвідомлював собі потребу мати за собою дисципліновану й численну масу, напевно добре розумів і те, що жодний Бонапарт ніколи не може стати Наполеоном, якщо не матиме за собою гвардії, яка радше трупом упаде, аніж покине його, свого провідника.

Як відомо, наші тодішні визвольні змагання не повелися нам і тому тривають уже майже півстоліття, аж донині. Заломання наших визвольних змагань зараз же, безпосередньо по собі, викликало — як реакцію — велику хвилю невдоволення і критики з боку дозрівачої української молоді, яка спостерігала ці визвольні змагання, але участі ще не брала в них, бо була малолітня. Ця критика безпосередньо після упадку визвольних змагань була протягом добрих двох десятиків років дуже гостра і неперебірлива в словах, але поступово її вістря притуплювалося, відповідно того, як молодь dorostala й дозрівала і тим самим самозбагачувала себе власним досвідом у власній її боротьбі з ворогами. Проте, ця критика ще й досі не втихла і час від часу тут, то там ще чуємо поодинокі її голоси, як слабкий відгомін колись дуже голосної критики.

Річ природна, що єдиним об'єктом цієї критики була не тільки тогочасна українська влада, а й взагалі вся верства наших тодішніх керівних людей. Образово кажучи: »діти« закидали »батькам« — »всі сім головних гріхів«, а між ними найголовніший — повну, мовляв, нездатність »батьків« зорганізувати, відвоювати, втримати й передати в посідання їм, »дітям«, Українську державу.

Автор цих рядків просить Шановного читача не розуміти його хибно: він зовсім не збирається »картати« українську молодь за згадану критику (автор під час визвольних змагань, будучи вже »старшим« молодиком, брав активну участь у державнім будівництві і... також критикував »батьків«).

Автор взагалі не є проти речевої і ґрунтовної критики, і такою ж самою мірою він навіть у думці не має найменшого наміру бути оборонцем тих, як тут образowo названо, »батьків«, які Українську державу будували і, на жаль, не збудували.

Але нам просто треба усвідомити собі тодішню нашу національну дійсність, а усвідомивши її, легко зрозуміємо нашу сучасну дійсність. Кожний народ, доки він, як такий, займає своє місце на землі, яке тільки йому належить, доти є соціологічно-органічною цілістю. Соціологічні процеси, що відбуваються у народі в напрямі виловлювання своєї провідної верстви і створення дисциплінованої, послухної їй національної маси, бувають більш або менш досконалі. А ця обставина, в свою чергу, детермінує потім стан зрілості або, як ми кажемо, стан національної свідомості, як поодиноких складових чинників зокрема, так і цілої національної спільноти взагалі, до більшої чи меншої здатності здобути свою незалежність і відбудувати своє державне життя.

І тут категорично треба ствердити, що національна свідомість нашого народу в той великий час (1917 рік), коли, як здавалось, караюча рука Провидіння завдала останній удар московському мотлохові, була дуже низька. Це ствердження стосується однаковою, пропорційною мірою як до нашої національної маси, так і до нашого національного проводу. Прикладами, що доводять правдивість цього твердження, можна вивести кілька грубих томів. Ось деякі ілюстрації. Щоб збити з пантелику нашу тодішню українську масу, вистачала навіть придуркувата ворожа агітація. Наприклад, велике спустошення, розуміється, спочатку психологічне, а потім і матеріальне, зробило в масах нашого народу таке собі дурне шептання, пущене з півночі: »Не слухайте *Генерального Секретаріату*, бо там сидять самі *генерали*!« І це вплинуло на нашу українську масу, яка так страшенно не любила дуків і генералів.

А щоб образ тодішньої трагедії був завершений, подамо ще два »голоси« тодішніх наших »генералів«. Перший голос належить голові тих »генералів« — соціал-демократові, отже, марксистові (а потім і українському комуністові) В. Винниченкові, який кількома наворотами (до того ж — ще й на Всеукраїнських Військових З'їздах) говорив: »Навіщо нам бавитись у військо... в оселедці?!« Отже, цьому нашому »головному генералові«, який — на нещастя — очолював владу Української держави, українське військо не було потрібне! Другий же »генерал« із Генерального Секретаріату, дивився на українську справу з »іншого боку«: »Якщо Україна не буде соціал-демократичною, то нехай не буде жодної України!« (Цей факт подає Павло Христюк у своїй »Історії Української Революції«).

Я не беруся тут (бо це й неможливо) подавати докладні наслідки згаданої щойно »тяжкої зброї« північного ворога серед нашого народу. В архівах всього, можливо, все це дуже докладно підраховане й занотоване, може, воно колись побачить і світло денне. Проте фактом, покищо, є ось що: на інший, зрілий нарід, така й подібна агітаційна »зброя« ворога не зробила б найменшого враження, але для українського народу вона була превеликим і претяжким калібром! Від таких та інших, подібних, лише словесних

акцій москалів усередині нашого народу постали страшні руйнації і деформації, він бо навіть не зрозумів значення вжитого слова «Генеральний».

Ось вам провід, і ось вам маса! В нас є приказка: «Який піп, така його й парафія!» Поляки теж мають добру приказку: «Вартий Пац палаца, а палац — Паца!» Обидві приказки, хоч і висловлені навпаки, добрі й навіть до речі. Щоправда, не все було ось таке, були і ясні проміння, але правдиво національно-свідомих людей було в нас тоді так мало, що одних із них п'яна свободою більшість і до слова не пускала, а в інших, під впливом придуркуватої втіхи з «воскресного дня», що панувала над згаданою більшістю, просто не вистачило сміливості гукнути за Пророком: «Цу-цу, дурні! Схаменіться! Чого це ви раді?»

Не робім собі жодних ілюзій з тих часів і з тих людей, а краще ось подумаймо над таким тодішнім явищем. Володимир Винниченко на протязі майже вісьмох місяців трьома наворотами і перед трьома Всеукраїнськими Військовими З'їздами гукав: «Навіщо нам бавитися у військо... в оселедці!» Розуміється, річ не в «оселедцях», але запитаймося: Чому ніхто з тих десятих тисяч вояків-делегатів (рахуємо всіх делегатів до купи на трьох З'їздах), себто з-поміж усіх тодішніх вояків-українців, тих кращих, почувши такі ганебні з політичного погляду і образливі слова для вояка взагалі, чому ніхто, принаймні, не вигнав із З'їзду цього примітивного «лідера-провідника», — аджеж тоді був час «необмеженої демократії!» Ось у цьому і є вся наша тодішня трагедія!

В нашій вітчизняній історії всюди там, де потрібно, ми зазначаємо, як безсумнівний факт, боротьбу цілого нашого 45-мільйонного народу за своє визволення. Я не кажу цього не робити, однаке при немилосердній, проте дуже потрібній аналізі тих подій побачимо, що таке наше твердження дуже розминається, і то в нашу ж некористь, з істиною. А правда ось така: наш 45-мільйоновий народ не бився весь час за своє визволення, воювала лише незначна промінь, а саме — свідома частина провідної верстви і значно менша кількість народного масиву. Аджеж не є жодною таємницею, що в листопаді 1920 року зі зброєю в руках, відбиваючись від кільканадцять разів переважаючого ворога, до того ж добре озброєного, перейшло річку Збруч максимально 25 тисяч українських вояків, і то разом з усіма урядами. А це дає 0,05% всього нашого народу.

Правдою є і те, що за чотири роки (1917-1920) визвольної боротьби український народ поніс цілі гекатомби жертв, але — чому? Тому, що воювалося за свободу не разом, невміло, не спонтанно і не здисципліновано. І ось у кожний момент на протязі чотирьох років була, приблизно, така пропорція вояків до «нездетермінованих відпочивальників» — 0,05 : 100. Попробуй тут виграти! А ворог, використовуючи це, малими частками нарубав цілі гекатомби жертв і побив наш народ цілковито.

Українська влада 1919-1920 років, отже — не та початкова, що не хотіла «бавитися у військо», бо сліпо вірила у «справедливість московської демократії», а та, що заюшена кров'ю титанічної визвольної боротьби української нації з московськими варварськими дикунами всіх мастей і кольорів, намагалася підкорити собі український народ, кілька разів оголошуючи

військову мобілізацію свого населення. Але ані разу ні одна з тих мобілізацій не пройшла навіть з десятивідсотковим успіхом. Чому? Замість відповіді, я краще розповім свій власний зажиток.

На початку осені 1920 року на вже невеликім шматку Західнього Поділля була оголошена військова мобілізація десятих річників населення. Для покликаних річників із сіл Ярмолинської волости був визначений час на 11-у годину перед полуднем. Десь о 10-ій годині вранці я вертався селянською фірою з терену до Ярмолинців. Проїжджали ми якраз через одне село, віддалене кілька верст від Ярмолинців. Дорога підіймалася під гору і ми їхали поволі. Обабіч стояли селянські будинки й високі огорожі. І ось, коли ми доїжджали на гору, я почув такий «діалог» двох кумів, які перемовлялися з-за протилежних будинків і не бачили ні мене, ані я не бачив їх.

— Куме Микито, а подивіться-но, чи йде Соколівка, а чи ні?

— Ні, куме Трохиме, нікого не видно! А погляньте-но і ви зі свого боку, може, Томашівка йде? — відповів і теж запитав кум Микита.

— Ні, не видно й там нікого!

— Ну, то що ж — почекаємо і ми? — ніби питаино, ніби вирішально промовив кум Микита.

— Еге ж, — почекаємо! — вже резолютно припечатав кум Трохим.

На цьому діалог закінчився. Ми виїхали на гору і швидко опинились за селом. Я здогадався, що в розмові селян ішло про вирушення з села мобілізованих.

Годину пізніше я приїхав у волосне правління. Тут побачив може з півсотні зібраних людей. На ганку стояв стіл, за яким сиділо кілька старшин, а між ними ген. Омелянович-Павленко (старший), що приймав мобілізованих. Я підійшов і привітався з генералом.

— Бачите, оце, покищо, всі, що прибули на мобілізацію, — сказав до мене генерал.

— Боюся, пане генерале, що вже більше й не прийде! — відповів я, згадавши розмову селян і їх «постанову» — «почекати».

Так воно й сталося. Приблизно, так сталося і в інших, сусідніх волостях. Та діялися ще й гірші речі: ті невеличкі групи людей, що були мобілізовані, отримавши дещо з військового вбрання, другого чи третього дня безслідно зникли зі своїх частин, утікши, очевидно, додому. Фронт наближався і все йшло в забуття. Десять і більше років пізніше, вже на еміграції у чеській Празі, я частенько зустрічався з ген. Омеляновичем-Павленком і не раз ми з гіркістю згадували той та інші моменти з часів визвольної боротьби.

Спрецизуємо всі ці наші міркування, щоб у нікого з нас не виник сумнів, що вони не мають багато спільного з моментами в повісті Ф. Мелешка, аплікуймо їх і решту поданих тут фактів з цієї повісті.

Вище ми теоретично доказували, що коли в якомусь національному суспільстві зроджується протидукивство, як домінуюче вороже почуття до своєї провідної верстви, то це означає, що маємо діло з тяжкою соціальною хворобою того суспільства. Ми навіть порівнювали таке суспільство до спаралізованої людини і виводили з того думку, що таке суспільство перестас бути саме собою. Його складові частини, хоч ще й животіють,

але насправді вони є лише парціальною вегетацією самі для себе, а свої взаємовідносини утворюють не на принципі консолідації, лише на ґрунті заздрости, що — звичайно — скеровується знизу вгору, від біднішого до багатішого.

Ось, приблизно, в такому стані «розслабленого Лазаря» знайшовся наш український народ, точніше — 90 його відсотків, у той момент, коли в ганебнім московським царстві (1917 року) вибухла революція. Сама революція благотійно вплинула на стан нашого народу, була немовби електризацією вже досить тоді атрофованих частин тіла, але цього було надто мало, бо життя імперативно ставило тоді перед нашим народом такі завдання, що на їх розв'язання треба було моментально виявити максимальну національну потужність.

А завдання було ось яке: *добити конаючого московського дракона і на звільненій від нього землі будувати і втримати міцну незалежну Українську державу.*

Як бачимо, таке завдання може успішно виконати лише повнокровне і національно-дозріле суспільство. На жаль, таким суспільством наш народ тоді не був. І хоч він ще сяк-так борікався з конаючою, прогнилою московською монархічною верхівкою і дихавичною московською т. зв. «демократією», що безнадійно намагалася успадкувати місце першої, то вже зовсім незрілим і малим він виявився, опинившись віч-на-віч із новою московською верхівкою, сплодженою в найтемніших нетрях і завулках злодійської облудности московського народу, підтриманої співзвучними покидьками інтернаціонального і вічного мандрівника.

І ось зачувалося: «Самовизначення усіх народів (себто тих народів, що були поневолені в московській «в'язниці народів»), включно аж до відокремлення (і знову розумій — від Москви)!» Це залунало над широкими просторами нашої України облудне гасло архиобманця Леніна, яке він вигукував із московсько-большевицької дзвіниці. І воно «забило останні баки» нашому народові, бож — «Вачите, куме, який Ленін добрий, він стоїть за народи, він не імперіяліст!» Це перерішило долю нашої визвольної боротьби, а Москва, тим разом уже ніби дуже червона, знову поневолила український народ, поставивши собі за мету — цілковито знищити його.

Під час революції 1917 року український народ був репрезентований своїм селом і дуже прозоро-ріденькою верствою інтелігенції, яка теж була чинною у селах і волостях, а ця обставина, з природи речі, детермінувала її духові спроможності. Інтелігенція українського походження, яка займала в московській імперії середні та вищі адміністративні позиції, була, переважно, вже відчужена від свого народу. Місто в Україні теж було вже чуже. Отже, українська справа була в дуже тяжкому становищі, все ж таки такий стан можна було б уважати за півбіді, якби наше село було тоді сконсолідоване повністю, як — напр., — у чехів село культивувало засаду — «село одна родина». Здолати таке українське село було б дуже тяжко, бо відомо, що й у ворога тоді теж було порожньо. На жаль, тодішнє наше село було національно малосвідоме, політично некультивоване, роздратоване багатьма первісними антагонізмами, просякле заздрістю бідного

до багатішого, чи то у формі ворожости до заможного і ощадного Тарана чи, нарешті, у формі протидукування, що так ентузіастично змальовує д-р Ф. Мелешко в своїй повісті «Три Покоління». Здолати таке українське село для червоної Москви було легким завданням. Адже в тім нашім селі не було місця для того, про що писав Іван Котляревський: «Де дух героїть, там сила вража не устоїть, там груди сильніша від гармат!»

У московсько-большевицькій пропагандивній лябораторії швидко вироблено ясний і короткий плян акції для розкладу українського села. Село поділено на: «куркулів», «середняків» і «бідняків». Кинено гасло: «Вся влада бідноті!» і «Бій куркулеві, як клясі, аж до повної перемоги!» «Середняків», покищо, полишено в спокої і вони в благій та наївній надії думали, що їх так і не зачеплять: аджеж, як казали вони — «Ми нічیهі крови не пили!», тому — «нас з мужиків ніхто не скине!» (Наслідок московської облудної пропаганди. Москва, найбільший кровопивця людської крови, облудно кричала тоді й тикала пальцем на невинних людей, як на «кровопивців»; так само, як і у випадку імперіялізму, Москва й донині горлає проти вже неіснуючих імперіялістів, а сама вона залишилася єдиною, найбільш варварською імперією всіх часів у світі).

Наша наївна і звихнена довгою неволею нації «біднота», з допомогою «середняків», кинулася у скажений наступ на своїх дотеперішніх і, переважно, добрих сусідів — «куркулів». Українські сільські дуки були оточені. В супроводі злорадного реготу ворог постинав їм голови, а їх масток пограбував собі, не поділившись ним із придуркуватою біднотою і голотою.

Здолавши отак селянську верхівку нашого народу, ворог підняв ту ж саму акцію і проти «середняків». Наслідок був такий самий, як і перед тим із «куркулами».

Залишилась одна біднота, що репрезентувала наш народ. Розхристана, примітивна, без розуму й без хитрощів (аджеж — без голови!), вона була для ворога лише «к бічу привыкшим стадом»¹², з яким він міг тепер накладати по своїй волі. І ворог так і вчинив: де «добровільно», бо, властиво, для людей іншого виходу не було, а де страшними засобами примусу, і то в більшості випадків, сколективізував усіх українських уцілілих селян. Землі та господарський реманент у селян пограбовано і створено з них нові фільварки з назвами «колгоспів» і «радгоспів», якими неподільно розпоряджає московська держава (московська компартія). До тих фільварків загнано, як панщизняних кріпаків, з розрахунком на вічні часи, і недобитки «куркулів», і недобитки, таки «скинених з мужицтва», «середняків», і всю «бідноту», разом із «повною владою», одержаною від облудної Москви. Цей «новий лад» ленінська Москва назвала «переможним соціалізмом», обіцяючи, що ось-ось запанує повний комунізм, як тільки Москва відбере від теперішніх фільваркових «соціалістичних» рабів останню хатину, убогу

¹²) Ці слова взяті зі строфи «вірша» московсько-большевицького поета Князева:

«Мы новый мир поставим;
Пусть нас немного — не беда!
Мы за собой идти заставим
К бичу привыкшие стада!»

садибу і невеличкий біля неї городець, а самих рабів зжене до спільних кошар. Отоді буде життя!

Ось так наш народ перетворено на невольників і коли він у недалекому часі не визволиться з московської неволі, то його жде ще гірша доля, себто — йому стелиться шлях у «переможний комунізм», коли москвини позбавлять його всього і він тоді дійсно не матиме «ні двора, ні плота, ні кола». Вершок страшної трагедії.

Варто поставити питання: Що було б сталося, якби в той час, коли ворог почав колективізувати наш народ, українське село було б сказало: »Ми одна родина і тому — один за всіх і всі за одного!« І після цього понад 40 мільйонів українських селян устали б, як одна родина, проти московського гнобителя. Напевно, це було б величезне чудо! Щоправда, в той час большевицька Москва почала »вбиватися в колодочки«, однак правдою є і те, що вона в 1928 році ще дуже дрібненько дихала. Та й це »чудо« було б зайве, якби його було попередило таке самісіньке »чудо« в 1917–1920 роках. Але це »чудо« могло здійснитися ще й перед 862 роком, вже тоді наш народ був би знайшовся у взаємній любові та братерстві, коронував би себе національною єдністю і могутньою лавою вирушив би у мандри віків. В 1917 році ми мали б щонайменше 250 мільйонів населення, посідали б у східній половині Європи велику й міцну державу від Північного до Чорного морів. Москви не було б..., а ми в році Божім 1965-ім не були б колгоспними рабами на своїй землі, ізгоями на чужині, не нарікали б на »дурну політику« чужих і дивацьких державних потуг щодо нас, велемудрих...

Та ба, як-то кажуть, — »де б'єш, як не в голову!« Ми за тих одинадцять соток років натворили таких »чуд« (але навідворіт!), що й згадувати про них сором. Згадаймо бодай деякі з них для науки нащадкам: у 862 році ми »поклонили варягів«, щоб — узявши нас за довгі чуби — рядили нами і панували над нами; у 1620 році ми створили »чудо« під Хотиним, у 1654 році — в Переяславі, в 1709 році — під Полтавою, триста років після хотинського ми змайстрували »чудо над Вислою« і, нарешті, покінчили »Варшавським договором«, а тоді Москва припечатала нас теж чудом», яке й донині зветься УРСР.

Щоб народ був свідомим, зрілим, повнокровним і таким чутливим, що коли вколиш його в одному місці, то відчує весь організм і моментально реагує нестримним бажанням відплати, то для цього треба працювати всім національним силам, не покладаючи ні на хвилину рук. (Берім приклад із жидів: десь там, напр., у Токію, хтось ударив жида, по заслузі чи ні, і ось весь жидівський світ починає протестувати, кидає »громи« на те місце в Токію, а преса виповнюється рейвахом про жидівські погроми, про антисемітизм тощо).

Поставимо знову питання: Хіба ж може бути хоч би найменший сумнів у тому, що в шереху наших національних сил національна література і її творці — письменники і критики — мають якраз займати одне з найпередовіших і найвідповідальніших місць? Ні, тут не може бути місця на жоден сумнів. А коли так, то звідси випливають цілком однозначне

призначення кожної національної літератури і величезна відповідальність перед своїм народом її творців.

Річ у тому, що неволя оголочує кожний народ, не виключаючи з того числа і наш; цей процес оголочення є завжди в простій пропорційній залежності від часу тривання неволі. Наш народ уже понад 700 років переживає пекло неволі й нині від нас вимагається докладно зрозуміти всю глибину нашого власного оголочення. А вже дійсною національною трагедією треба уважати явище, коли прикмета оголочення починає переважати при характеристиці цілих поколінь нації.

Народ є вічний у своїх поколіннях, але лише тоді, коли ці покоління формуються, плакаються, себто — культивуються і виростають у національно-здоровій і соціально-гігієнічній атмосфері, коли у виховників ні на мент не випадає з їхньої уваги ідеал національно та соціально здорової людини, коли докладається максимальних зусиль, щоб цей ідеал досягнути. Нехай же нам усім стане ясним і відповідально зрозумілим, що вирішальними факторами або чинниками у процесі виховання поколінь нації є: родина (батьки), церква, школа, письменство, мистецтво і оточення, а в першій черзі — батьки.

Добре задумаємося в цю скалю і побачимо, що відповідальними за здоров'я і долю нації є всі члени нації, одні більше, інші менше. Звідсіля випливає і очевидна істина, що за всілякі поразки й неуспіхи, що їх народ зустрічає на своїм життєвому шляху, він має нарікати переважно сам на себе, а не тільки на «воріженьків», яких ми, як правдиві християни, маємо любити, але одночасно тримати їх на сто гонів від себе.

Щоб закінчити цей розділ, залишається вже мало сказати. Хочемо лише спrecизувати ще нашу думку про «голоту», як соціальне або, правдивіше, як асоціальне явище. З того, що вже сказано, дехто міг зробити висновок, що ми пропонуємо знищити голоту. Такий висновок цілком розходився б з правдою. Для ясності скажемо, якщо комусь хотілося б уживати слово «знищення», то ми обстоюємо знищення, але не голоти, а лише всіх тих причин, які зроджують голоту.

Якщо в якомусь суспільстві починає з'являтися елемент голоти, то це твердий і непомильний знак соціального захворіння того суспільства. Тоді зараз же треба почати негайне дослідження причин того з'явища і, знайшовши їх, у корені нищити, а цим знищується і джерело появи голоти. У старім Римі таку голоту презентував відомий «люмпен-пролетаріат». В ті часи Рим уже скочувався у безодню і замість того, щоб лікувати свою соціальну болячку, він усілякими способами ще й потурав їй. Згадаймо, як Рим підгодовував свою голоту «хлібом і видовищами» (*"Panem et circenses"*) і... згинув.

Розмноження у суспільстві голоти несе з собою, натурально, і поширення її «ідеології», девізою якої є — протидуки́вство або «смерть дукам».

А тепер, щоб було ясно: Бути проти дуків (а це означає одночасно — бути проти своїх дуків) лише тому, що вони в соціальній піраміді стоять вище нас, означає ні більш, ні менш, а тільки те, що ми з таким наставлен-

ням ніколи не будемо спроможні створити своє повнокровне і повноцінне національне суспільство, яке на всім світі та в усіх віках мало, має і матиме одну-єдину соціологічну формулу: *Національний провід* («дуки») *плос національна і послухна маса*. Практичний сенс протидуківського наставлення той, що носій його не спроможний створити свою власну незалежну державу. Ми вже говорили, що коли в якимсь національним суспільстві постійно відбувається протидуківський процес, тоді в ньому поступово нидіє провідна національна верства, аж настане повна її атрофія. З національного організму випадає один фактор і створюється порожнеча. А тому, що — згідно з законом Торіччелі — природа не терпить порожнечі, на місце атрофованої своєї національної провідної верстви приходить ззовні національно-чужа провідна верства. Так настає поневолення даного народу.

(Закінчення у наступному числі)

З ВІДГУКІВ ЧИТАЧІВ

Читаючи спогади проф. М. Величківського «Сумні часи німецької окупації», пригадав я собі один епізод із власного переживання.

Я молодий, недосвідчений член Похідних груп, іду на схід від Умані. Пригадується «Гонта в Умані»... Це кінець жнив 1941 року. Давкола чути постріли...

Німецький старшина з задоволенням оглядає велику кількість нагромадженої, змолоченої пшениці. Він задоволено усміхається і вигукнує: «Alles deutsch»!

Біля мене стоїть сл. п. друг Бардахівський і каже: — «Не пшеницею, а оливом нагодуємо їх». На жаль, друг Бардахівський загинув. Поклав своє життя за волю свого народу в Джанкою на Перекопі. Вічна йому пам'ять!

П. Ворона

*

Статті проф. Величківського «Сумні часи німецької окупації» дуже цікаві, бо про ті часи так мало знаємо. З повісті Д. Гуменної «Хрещатий яр» годі уявити собі справжній образ тодішнього Києва. Читається його, як твір про китайську філософію... Було б побажанням, щоб проф. Величківський подавав більше документальних даних. Як називався той якийсь гестапівський офіцер, та ще й українець, що так погано ставився до наших людей? Пощо приховувати його прізвище? Було б побажанням, щоб автор подав і прізвища всіх тих німців, що свідомо чи несвідомо діяли в користь большевиків, якщо вони йому відомі. Самих висловів «оскаженілі bestii», «тупоголові» тощо для поважного твору не вистачає... Спогади інж. Биковського чи Г. Совачевої незвичайно цінні й друкуйте таких спогадів більше...

Роман Коцик

Проф. П. САВЧУК

Наукова бібліографічна розвідка

Д-р О. Соколишин: ШЕВЧЕНКІ-ЯНА В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ. Бібліографічна розвідка. Відбитка з журналу «Овид» (Чікаго, липень—вересень 1964), стор. 27.

З великою присмністю треба привітати цю наукову бібліографічну розвідку нашого відомого бібліографа д-ра О. Соколишина.

Світового значення у літературі Т. Шевченко почав набувати ще за свого життя, але найбільше — після смерті. Визначні літератори й критики інших національностей почали перекладати його твори, писати статті й рецензії про його творчість. Рівночасно з тим щораз більше висвітлюється і ідейно-політичне тло Шевченкової творчості, як поета національного, борця за волю поневоленого українського народу.

Творчість Т. Шевченка будила й інші поневолені народи з політичного сну, спрямовувала їх на визвольну боротьбу за свої національні права і свою політичну незалежність. Тому-то Т. Шевченко завоював собі належне йому місце в світі, як один з найбільших поетів-борців за правду й волю. Його твори щораз більше поширюються у перекладах на різні мови світу, а його ім'я стало визнане й шановане в усіх народів.

До цього особливо спричинилися і масові відзначування 100-ліття з дня смерті поета і 150-тиліття з дня його народження (1961-1964 роки). Його твори перекладено на понад 50 мов світу. Одною з найбільших культурних світових мов є англійська, на яку також перекладено чи-

мало творів Шевченка. Англійською мовою написано чимало статей, розвідок, альманахів, збірників та ряд інших ювілейних видань, присвячених Шевченкові. Цю шевченкіяну англійською мовою у вільному світі зібрав дослідник-бібліограф д-р Олександр Соколишин — «понад 470 позицій із часописів, журналів, пропам'ятних книг, програм, літератур, антологій, енциклопедій, словників і документів, виданих за 96 років» (стор. 29).

Вся ця шевченкіяна англійською мовою, безперечно, стверджує високомистецький рівень Шевченкової творчості, як його поезії, так і прози та малярських творів, що заслуговують на світове признание. В цих працях, зазначає автор, «високо оцінено його (Шевченка) ідеї свободи та оборони прав української нації на самостійне державне життя, а також його широку популярність серед українського народу по цілому світі» (стор. 29).

Першим писав про Шевченка англійською мовою О. Агапій Гончаренко (як це відомо всім шевченкознавцям, про що й зазначає автор даної розвідки), що прибув до Америки в 1865 році. В 1868 році він почав видавати часопис «Alaska Herald» англійською, московською і українською мовами, в якому періодично друкував змістовні статті про Шевченка і його поезії. Він перший на американському континенті ознайомлював американців із творчістю та політичними ідеями геніального українського поета — борця за волю і національну незалежність.

Далі автор розвідки знайомить читача з окремими англомовними шевченкознавцями. З-поміж них особливо відомим є професор Колумбійського університету Кларенс Меннінг, що написав кілька статей і зробив деякі переклади творів Шевченка на англійську мову. Професор славістики Оксфордського університету Вільям Річард Морфілл був першим перекладачем двох строф «Заповіту» Шевченка, що були надруковані з відповідним коментарем про поета. Він же написав пізніше розвідку про Шевченка — «Козацький поет». Взагалі цей автор дуже прихильно ставився і в інших своїх працях до Шевченка та його творчості.

Універсальна антологія, видана в 1890 році Річардом Гернеттом у Лондоні (29 том), подає прозовий переклад «Тарасової ночі». На початку ХХ-го століття появляються окремі збірки Шевченкових поезій англійською мовою. Зокрема звертає на себе увагу збірка англійської письменниці Етель Ліліян Войніч п. з. «Шість ліричних творів Тараса Шевченка» (Лондон, 1911, стор. 64). В цій збірці є і окрема розвідка про Шевченка, написана перекладачкою.

Сторіччя з дня народження Т. Шевченка (1914) р.) величаво вшановано майже в усіх країнах світу. Написано ряд статей українськими і англійськими авторами англійською мовою (Антін Цукровський, Персі Пол Сілвер та інші). Потім появились переклади творів Шевченка на англійську мову С. Вольської, Ц. Бічгофера, Джардіна Гантера та інших. До найкращих перекладів англійською мовою Шевченкових творів слід зарахувати переклади Віри Річ, англійської поетеси.

Документально-історичною публікацією англійською мовою, що ви-

дана в США в 1960 році, є праця «Європейський борець за свободу — Тарас Шевченко, 1814-1861, його документальна біографія» (видання Бюра урядових публікацій США на основі резолюції Палати репрезентантів, ч. 524). Ця праця в англомовному шевченкознавстві зробила «майже революцію у зібранні джерел бібліографії видань творів Шевченка та творів про нього», — зазначає автор «Шевченкіяни в англійській літературі» (стор. 32).

Згадує автор і працю англійською мовою проф. Р. Смаль-Стоцького — «Шевченко зустрічає Америку». Крім цього, в розвідці згадується ще чимало інших авторів, журналів та часописів, що писали по-англійськи про Шевченка, зокрема з нагоди спорудження пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. Тут слід згадати і англомовну бібліографічну працю самого д-ра О. Соколишина п. з. «Шевченкіяна англійською мовою», яка чекає свого видавця. Фотокопію автор вислав до Конгресової бібліотеки США, звідки одержав відповідь із подякою за «цінну працю».

Наприкінці автор зазначає, що він не претендує на повний «перелік англомовної шевченкіяни», подає лише те, що йому вдалося зібрати. Одне слід ствердити, що автор солідно й науково подав чимало джерельних матеріалів, які послужать початковою підручною довідкою для зацікавлених.

До того слід додати, що д-р О. Соколишин пропагує шевченкіяну не лише пером, а й експонатами. Він влаштував був гарну й досить багату виставку англомовної шевченкіяни з нагоди відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, яка зацікавлювала не лише українців, а й привабливих гостей — американців та

інших національностей, — зокрема кореспондентів, які одержували інформації для своїх видавництв, та фоторепортерів, що фотографували виставку.

Наприкінці ще раз підкреслимо, що праця д-ра О. Соколишина «Шевченкіана в англomовній літературі» заслуговує на признання і збагачує наукову скарбницю шевченкіани.

Софія НАУМОВИЧ

Мухи і щурі

Екзистенціалісти, зокрема французькі, любуються у вигадуванні неймовірних паскудств, якими заповнюють свої досить великі твори. Чи тому, що їм бракує іншої теми, а чи тому, що хочуть «блиснути» своєю оригінальністю — вони роблять із маловажних, на перший погляд, речей «велику проблему». І як не дивно, в центрі їхньої уваги не є еротично-сексуальні справи. Мабуть тому, щоб відрізнитися від реалістів-натуралістів минулого сторіччя (Золя, Бальзак), любовні справи їхніх персонажів є тільки фоном, на якому відбуваються низькі, дуже огидні дії. А в деяких модерних творах любовних подій взагалі немає...

Візьмим, наприклад, твір «Мухи», що його написав «батько французького екзистенціалізму» Жан-Поль Сартр. Подія відбувається у стародавній Греції, в місті Аргосі. Причини трагедії — чисто шекспіровські: повертається син убитого батька і застає на троні другого чоловіка його матері. Сестра в небезпеці, але в прибулому братові бачить визволення. Йому вдається пімститися за смерть батька: він убиває вітчима і власну матір, а в сестрі закохується. Та вчинивши ті злочини-вбивства і засівши на троні, він і далі мусить чинити злочини. Але все це, як ми вже казали, є побічними справами. Головні персонажі твору — це великі, чорні мухи, що хма-

рами розмножилися у місті на всіляких відпадках і трупах. Вони завжди появляються там, де має статися злочин, вони віщують нещастя, вони, врешті, йдуть за героєм-убивцею, піддані якого хочуть убити і його.

Твір іншого чоловічого екзистенціаліста Альберта Камюса, що удостоївся Нобелівської нагороди, має назву «Чума». Його герої також подібні до героїв Сартра, тільки в нього вже не мухи, а... щурі. В африканському місті Орані лікар спостерігає, що з будинків виповзують щурі й після кількох хвилин здихають. Спочатку їх було кілька, а потім десятки, сотні, врешті ціле місто заповнилося здохлими щурами. Ось ті щурі приносять пошесть, починають вмирати люди. Місто ізолюють від світу, обставають сторожею. Пошесть прибирає грізних розмірів, хворих забирають від родин, ізолюють. Вони вмирають і родину повідомляють тільки про похорон. Врешті тих хворих уже стільки, що похорони відбуваються швидше й простіше — у спільних ямах. Люди байдужіють до всього, чекають смерті. Але, — і в тому Камюс великий, — збирається горстка людей, що вирішили боротися з лихом. Вони організують санітарні бригади, працюють в ізоляторах, допомагають лікарям і санітарям. І хоч не відразу вдається їм побороти

пошесті і найідейніші з них наприкінці вмирають, головне те, що вони не здаються, що керуються волею боротьби і бажанням перемоги. Твір закінчується вигасненням пошести і... появою живих щурів.

Читаючи такі огидні книжки (такої лектури розвагою назвати не можна), автори яких мусять добре натрудитися, поки вигадають «щасливу» ідею з мухами чи щурами, мимоволі напрошується запитання: чому наші автори не використовують такої відомої і близької їм теми, як голод? Адже дантейські сцени, що відбувалися у 33-тих роках по всій Україні, могли б дати теми для тисяч творів, для цілих бібліотек! Щоправда, наші автори мусять б узяти до уваги ось що: 1) писати такі твори чужими мовами, 2) не намага-

тися зворушити читача, не давати жодних коментарів від себе, 3) страхотливі події штучного голоду в Україні слід описувати спокійно, без «красивих» описів, звичайним, розмовним, а то й досадним стилем, без страху, що можна вразити чиясь «делікатне вухо», 4) в героїв мусять бути воля до спротиву і перемоги голоду (тим самим і Москви!), бо покірливе терпіння нікого не зворушить.

Якби хтось з українських авторів узявся за це діло і написав таку книжку, напевно знайдуться чужинецькі видавці, що зацікавляться нею. Бож голод, який несе з собою пошесті, смерть і звіродіння — такі улюблені атрибути сучасної світової літератури — не є гіршою темою, як мухи і щури!

БІБЛІОГРАФІЯ

о. Мелетій М. Соловій, ЧСВВ: БОЖЕСТВЕННА ЛІТУРГІЯ — історія, розвиток, пояснення. «Записки ЧСВВ», Серія II, Секція I. Рим, 1964, стор. 422.

Н. Полонська-Василенко: ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ УАПЦ (видання 2-е). «Записки ЧСВВ», Серія II, Секція I. Рим, 1964, стор. 126.

Проф. д-р Полонська-Василенко: ДВІ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І РОСІЇ. Вид. Українського Вільного Університету, Мюнхен, 1964. Стор. 52.

Митрополит Іларіон: БОГ І СВІТ — Читанка для молоді недільних і українських шкіл та для родин. Частина перша. Вид. Християнська Бібліотека («Віра й Культура», ч. 6). Вінніпег, 1964, стор. 70.

ПІД ПРАПОРОМ СУМА — Огляд діяльності Спільки Української Молоді Америки. Ілюстрований збірник. Видання Головної Управи СУМА, Нью-Йорк, 1964, стор. 134.

Вадим Лесич: КАМ'ЯНІ ЛУНИ —

песії (1960-1964). Видання ООЧСУ, Нью-Йорк, 1964, стор. 88.

Володимир: БАЛЯДА ЛІСОВОГО ШУМУ. Вид. «Орден», Лондон, 1965, стор. 32.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПРОФ. Є. ОНАЦЬКОГО. Вид. Спільки Українських Науковців, Літераторів і Мистців. Буенос-Айрес, Аргентина, 1964, стор. 58.

Каленик Листок: В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ (Справа українсько-жидівських відносин). Онтаріо, Каліфорнія, 1964, стор. 40.

Іван Гладун: В СІТЯХ МІЖНАРОДНИХ ЗМОВНИКІВ. Вид. Крайової Управи Спільки Визволення України в Канаді. Торонто, 1963, стор. 32.

АЛЬМАНАХ — Календар «Гомону України» на 1965 рік. Накладом В-ва «Гомін України», Торонто, Канада, стор. 208.

КАЛЕНДАР «СВІТЛА» на 1965 рік. В-во ОО. Василян, Торонто, Канада, стор. 224.

ХРОНІКА

З українського життя у діаспорі

* *Загальні Збори КНТШ*. 17-го січня ц. р. в Торонті (Канада) відбулися Загальні Збори Канадського Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Звіти показали, що в минулій каденції діяльність Товариства значно пожвавилася. Відбувся ряд наукових конференцій, появився друком Збірник праць наукових конференцій, доповнилися і ряди членів НТШ новими силами. У Загальних Зборах брало участь понад 80 особисто приїзних і заступлених уповноважених членів. Нову Управу КНТШ обрано в такому складі: проф. д-р Євген Вертипорох — голова, проф. Василь Іванис — перший заступник, інж. Осип Сецінський — другий заступник, д-р Степан Росота — секретар, д-р Богдан Стебельський — скарбник, інж. Ярослав Гарасевич, д-р Степан Кучменда, проф. Зенон Зелений, проф. Василь Янішевський — члени. Контрольну Комісію очолив о. Степан Хабурський.

* *XIII-ий З'їзд ООЧСУ*. В дні 20-21 лютого ц. р. в Нью-Йорку (США) відбувся XIII з черги З'їзд Організації Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ). Звіти Головної Управи ООЧСУ показали великий вклад цієї Організації в розбудову суспільно-політичного життя української спільноти в США. У своїй діяльності ООЧСУ має великі досягнення. Поважно зросли фінансові засоби Організації, збільшилася кількість її відділів, поширилася її видавнича діяльність, значно зросло значення ООЧСУ в українській дія-

спорі. На З'їзді брали участь представники від 42 відділів ООЧСУ та понад 300 гостей. Прочитано дві доповіді: «До проблеми ідеології і ідеалізму» — проф. Б. Романенчука та «Сучасна політична ситуація і ми» — д-ра Петра Мірчука. Нову Головну Управу ООЧСУ обрано в такому складі: м-р Іван Винник — голова, ред. Ігнат Білинський і Лев Фугала — заступники голови, д-р В. Нестерчук — секретар, д-р П. Мірчук, д-р М. Кушнір, ред. В. Давиденко, проф. Б. Романенчук, д-р Степан Галамай, д-р М. Чировський, м-р І. Базарко, Б. Казанівський, В. Левенець, М. Зацухний, інж. Є. Івашиків і м-р В. Стойко — члени. Контрольна Комісія — м-р Є. Лозинський (голова), д-р І. Подригуля, м-р Т. Качалуба, М. Ганущак і Б. Мороз. Організаційний Суд — м-р М. Дужий, М. Черешньовський, М. Грицьков'ял, проф. П. Савчук і д-р О. Соколишин.

* «Бібліотека свободи ім. Шевченка». Американський конгресмен Тадей Дульський із Вофало подав до Конгресу США резолюцію про встановлення в Конгресовій бібліотеці окремого відділу п. н. «Бібліотека свободи ім. Т. Шевченка». Ця резолюція спрямована до окремої Комісії, яка має розглянути і вирішити зголошену пропозицію.

* *Етимологічний словник української мови*. Українська Вільна Академія Наук у Канаді видала наприкінці січня ц. р. четвертий випуск «Етимологічного словника української мови», що його опрацював проф. Я. Рудницький. Як відомо, цей словник

започаткований ще в 1941 році в Празі й перший його випуск появився в Канаді 1962 року. Нова частина словника охоплює букву «В», від слова «вага» до слова «вид». Всіх частин словника, як заплановано, має бути 20, приблизно — 2000 сторінок.

* *Нові випуски «Записок ЧСВВ».* Нещодавно в Римі появились два нові випуски «Записок Чину Св. Василія Великого», що присвячені 500-літтю з дня смерті Київського митрополита Ісидора. Тематика статей пов'язана передусім із життям та діяльністю Митрополита Ісидора. Обидва випуски мають разом 569 сторінок друку.

* *Нова наукова праця проф. д-ра Н. Василенко-Полонської.* У Мюнхені (Німеччина) вийшла нова наукова праця нашого історика проф. д-ра *Наталії Василенко-Полонської* п. з. «Історичні підвалини УАПЦ». Праця має 124 сторінки й поділена на такі розділи: 1) Християнство в Україні до державної доби, 2) Християнство в Україні в княжу добу, 3) Православна Церква в литовсько-руській державі, 4) Підпорядкування Української Православної Церкви московській патріархії, 5) Українська Церква в юрисдикції московського патріарха та російського синоду, 6) Українська Автокефальна Православна Церква.

* *Комітет для видання творів У. Самчука.* У зв'язку з відзначенням 60-тиріччя з дня народження і 40-річчя літературної праці відомого нашого письменника *Уласа Самчука*, що тепер живе в Канаді, постав спеціальний Комітет для ювілейного видання найважливіших творів письменника. Головою цього Комітету є *Арсен Шумовський*, а секретарем — *Трохим Ридченко*.

* *Відзначення 80-тиліття з дня народження артиста М. Тагайва.* 31-го січня ц. р. в Торонті (Канада) відзначено 80-тиліття з дня народження відомого нашого артиста *Михайла Тагайва*. Ювілят народився 1885 року в Харкові. Почав виступати на сцені українського театру ще за керівництва П. Саксаганського і І. Карпенка-Карого. Спочатку співав тенорові партії, а згодом почав грати й драматичні ролі. Відзначення 80-тиліття М. Тагайва відбулося у формі ювілейного бенефісу, себто вистави, з якої весь прибуток призначено на дарунок ювілятові. Цією бенефісовою виставою була п'єса Карпенка-Карого «Безталанна», в якій ролі Івана виконував сам ювілят.

* *Дипломатична історія України доби Визвольних Змагань.* Євген Деслав повідомив, що перший том «Дипломатичної історії України», яку він підготовляв, вже готовий. Ця фундаментальна праця (100 розділів) подає українську тисячолітню дипломатичну історію, починаючи з 907 року, коли князь Олег уклав договір з Візантією. Другий том «Дипломатичної історії» має охопити добу Визвольних змагань. Автор звернувся до закордонних міністерств усіх тих держав, що були визнали Українську державу, з проханням уможливити йому студії у їхніх архівах матеріалів, що стосуються до дипломатичних взаємин з Україною під час її Визвольних змагань.

* *XV-ий Крайовий З'їзд СУМ-у у Великій Британії.* 30 і 31 січня ц. р. відбувся XV-ий Крайовий З'їзд Спільки Української Молоді у Великій Британії. У З'їзді брали участь 49 делегатів (разом із уповноваженнями — 72 делегатських голосів) і 27 представників юнацтва. Наприкінці

1964 року СУМ у Великій Британії мав 854 старших членів і 1670 юнаків та юначок. Головою нової Крайової Управи СУМ-у переобрано Я. Деремеду.

Відійшли у Вічність:

Олександр Наріжний. 6-го січня 1965 р. в Цюріху (Швейцарія) помер на 81-му році життя Олександр Наріжний. Покійний народився 1884 року в Сокилці на Полтавщині. В 1917 році був заступником голови Всеукраїнської Ради Військових Депутатів у Києві. Потім перебував в Карпатській Україні, працюючи як кооператор. В 1931 році був редактором ужгородського тижневика «Свобода», постійним дописувачем до українських газет і журналів на Закарпатті. Відомий своїми політичними гуморесками й сатирами, що їх писав під псевдонімом Максим

Сливка. Був великим приятелем молоді, співробітником журналу «Пробоем» — органу карпатської молоді.

Наприкінці другої світової війни, коли большевики окупували Чехо-Словаччину, покійний виїхав до Швейцарії і тут перебував до останніх днів свого життя.

Д-р Юрій Студинський. 25-го лютого ц. р. в Мюнхені (Зах. Німеччина) помер на 62-му році життя відомий український громадський діяч і науковець з ділянки права й політичних наук д-р Юрій Студинський, звичайний професор Українського Вільного Університету. Покійний брав активну участь у діяльності УВУ, очолював якийсь час деканат факультету права і суспільних наук, а в останні роки викладав історію господарства й економічних доктрин, економічну політику та теорію і історію кооперації.

† **ВАСИЛЬ ПАВЛІШАК**

27-го січня 1965 року помер у Ріджайні (Канада) на 37-му році життя *Василь Павлішак* — член ОУН, відданий працівник Організації Українського Визвольного Фронту, голова Відділу ЛВУ в Мус-Джо.

Покійний походив із Золочівщини. 16-тирічним юнаком вступив до Української Дивізії. По закінченні війни перебував деякий час у таборі в Ріміні, а потім переїхав до Англії, де включився у громадське життя. Виїхавши до Канади, продовжував свою громадську діяльність, як один з найкращих працівників Організації Визвольного Фронту. Скромний, дисциплінований, безпретенсійний, точний і сумлінний у виконванні своїх обов'язків — був справжнім зразком українського патріота.

Під час поминаків, що відбулися по похороні Покійного, на заклик п. Володимира Сагаша, пп. Степан Гальчик і Дем'ян Сагайдак провели збірку на українську пресу, замість цвітів на могилу Покійного. Зібраних 75 дол. розподілено на: «Гомін України», «Визвольний Шлях», «Шлях Перемоги» і «Поступ».

Вічна пам'ять Покійному!

КОНВЕНЦІЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ПРИЯТЕЛІВ АБН

16-го січня 1965 року в Нью-Йорку (США) відбулася чергова дворічна конвенція Американських Приятелів Антибольшевицького Блоку Народів (АП АБН). У конвенції брали участь представники білорусів, болгарів, козаків, угорців, словаків, українців і хорватів.

Вичерпний звіт із діяльності АП АБН, на тлі аналізу сучасної закордонної політики США, подав голова Екзекутиви АП АБН *ред. І. Білинський*. Звітували також генеральний секретар *Чарлз Андреанскі* та *п-ні Уляна Целевич*. З черги представники національних груп — *д-р Нестор Процик* (українець), *д-р Іван Дочев* (болгарин), *Чарлз Андреанскі* (угорець) — з'ясували значення і важливість політичної діяльності АП АБН у США.

Після звітування і ділової дискусії, схвалено приготований Екзеку-

тивую меморіал до президента США і політичні резолюції. Обрано й нові керівні органи АП АБН. Згідно з принципом чергування представників окремих національних груп на керівних постах, головою Екзекутиви на наступну каденцію обрано *д-ра І. Дочева* (голова Болгарського Національного Фронту), генеральним секретарем — *Чарлза Андреанскі* (угорець), а Президію Ради АП АБН очолив *д-р Нестор Процик* (українець). До Екзекутиви ввійшло також по двох представників від кожної національної групи.

Гостем конвенції АП АБН був голова АБН *п. Я. Стецько*, що зупинився у США, вертаючись із Формози, де брав участь у Конгресі Азійської Протикомуністичної Ліги. Він дав доповідь для учасників конвенції п. з. «Позитивні сили у вільному світі проти московсько-советського імперіалізму».

ПІДСУМКИ І ПЛЯНИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УПРАВИ СУМ-У

В днях 27 і 28 лютого ц. р. в Брюсселі (Бельгія) відбулося засідання Центральної Управи Співки Української Молоді, на якому зроблено перегляд праці СУМ-у за минулий рік і вирішено низку актуальних питань.

Відмічено посилену дію СУМ-у в виховній ділянці, що в окремих випадках уже дає гарні наслідки, а в інших ще виявляє деякі недоліки.

Вирішено такі актуальні питання:

1) Зміцнити виховну дію з допомогою постійних вишкочів виховників з-поміж юнацтва, випуску по-

трібних підручників, як також розповсюдження журналів «Крилаті» й «Авангарду» та «Записків Виховника».

2) Місяць травень (1965 р.) оголосити як Місяць Юного Сумівця для розпропагування сумівських ідей серед усього суспільства, а зокрема серед незорганізованої української молоді.

3) Обговорено план таборування молоді та юнацтва СУМ-у в 1965 році, підкреслюючи постійне зростання кількості власних сумівських осель і потребу придбання нових.

4) Маніфестаційна діяльність СУМ в 1965 році буде відбуватися під кутом відзначення 40-ої річниці створення СБУ-СУМ в Україні та 15-тиліття з дня героїської смерти сл. п. ген. Т. Чупринки.

5) В 1965 році всіх членів і всі клітини СУМ-у зобов'язує гасло року: «Живи і зростаєш для перемоги!»

6) В другій половині 1965 року кінчиться трирічна каденція Центральної Управи СУМ-у і для того ЦУ СУМ-у скличе III-ій Світовий Конгрес Співки Української Молоді, який відбудеться складаним способом в Європі та в Північній Америці наприкінці серпня і в першій половині вересня.

7) Центральна Управа Співки Української Молоді з'ясовує своє становище супроти актуальної тепер проблеми «культурного обміну», кваліфікуючи цю акцію, як ще одну спробу московсько-советського режиму в Україні внести розбиття і

замішання в рядах української еміграції.

ЦУ СУМ-у вважає, що на офіційні розмови з висланиками окупантського режиму в Україні не повинно бути місця, хоч між тими висланиками можуть знаходитись і вартісні з національного погляду одиниці. Зокрема з погляду виховання української молоді на еміграції, такі розмови можуть мати фатальні наслідки, створюючи можливість проникання серед молоді т. зв. «прогресизму» і навіть советофільства. З другого боку, такий «культобмін» може бути використаний московсько-большевицьким режимом в Україні для погашування визвольних прагнень тамошньої молоді, мовляв, українська еміграція вже прийняла «радянську платформу».

8) Вирішено продовжити реченець конкурсу на гимн і марш СУМ-у до кінця травня 1965 року. Просимо заінтересованих присилати проєкти для розгляду журі.

З Празником Христового Воскресіння сердечно вітаємо всіх наших Співробітників, Представників, Кольпортерів, Читачів і Прихильників.

Шлемо гарячий привіт героїському Українському Народові, його Борцям за волю і державність, усім нашим Братам і Сестрам, що караються у тюрмах, концтаборах і на засланнях, Ієрархії Українських Церков, Проводам і Членам ЗЧ ОУН, АВН і всіх Організацій Визвольного Фронту, всім Українським Патріотам на чужині, що жертвовно працюють для добра й визволення українського народу.

Христос Воскрес! — Воскресне Україна!
Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

В КАЛЕЙДОСКОПІ СВІТУ**ЧИ МОЖНА НАРІКАТИ НА ПОШТУ?**

Кожному приємно швидко одержати відповідь на свого листа. Віда тільки, що більшість людей неохоче відповідає на листи. А коли приходить другий або третій лист, в якому запитують, що трапилося, чому нема відповіді? — виручає випробуване речення: «Дивно, листа ж послав, мабуть, загубився на пошті».

Отже, звичайно, в усьому винна пошта! Адже не піде людина на пошту шукати «загубленого», невисланого листа!? Але й таке трапляється. Тому в деяких поштових відділах претенсій стоять оголошення: «Наша пошта, як правило, не вручає невисланих листів».

Пошта запевняє, що кожний лист буде доручений адресатові. І справді, рано чи пізно, кожний лист знаходить адресата, хоч не раз трапляються і парадокси. Ось недавно в Льозанні (Швейцарія) 65-тилітній інвалід, що вже ледве пересувався у спеціальному візку, одержав листа, зміст якого збентежив його. Капітан футбольної дружини просив його прибути на недільну футбольну зустріч без запізнення. «Недоречний жарт», — вирішив бідний інвалід. Але уважно оглянувши конверт, полегшено зітхнув: на штампі стояла дата відправлення листа — 18 березня 1917 року.

Доручення листів дуже багато залежить від того, як заповнена адреса. А адреси бувають різні.

Якось один читач написав Маркові Твенів листа з такою адресою: «Містерові Маркові Твенів. Бозна куди». Пошта доручила листа адре-

сатові, незважаючи на те, що Твен якраз відбував подорож по містах США. Марк Твен на квитанції розписався: «Бог знав. Марк Твен».

Кілька років тому пошта одного невеликого французького міста мала клопіт — кому вручити лист з адресою: «Найдурнішому адвокату цього міста». Лист передали до Адвокатської колегії і там він довго лежав нерозпечатаним, бо ніхто не хотів ризикувати своєю репутацією. Але знайшовся один адвокат із почуттям гумору, що сам згодився бути цим адресатом. Розпечатавши листа, він витягнув чек на кілька тисяч франків і записку: «Виявляється, ви не такі вже й дурні».

Згідно з правилами пошти, листи з незрозумілими адресами повертаються тому, хто їх вислав. Але, що має робити, напр., лондонська пошта, що напередодні кожного Нового року одержує від дітей десятки тисяч листів на ім'я Діда Мороза? В 1961 році «лондонський Дід Мороз» одержав понад 100 тисяч таких листів. Куди ж їх вислати? Але пошта знайшла вихід із трудного становища. Щоб не розчаровувати дітей, в грудні кожного року відкривається спеціальний відділ Діда Мороза, працівники якого відповідають маленьким адресантам, а одночасно повідомляють батьків про бажання їхніх дітей і просять по можливості здійснити їх. Цей почин лондонської пошти перейняли і деякі інші міста світу.

Винахідливість людей не має меж. Декого вже не задовольняють за-

старілі методи, і вони пишуть листи на чому завгодно, аби не на папері. На листках рослин, на склі, дереві, камені і т. д.

Три роки тому поштар міста Нешвіл (США), забираючи листи з поштової скриньки, знайшов у ній сире яйце з наклеєними марками і повною адресою. На «зворотньому» боці «листа» було написано: «Доведи, що маєш спортовий дух — відправ листа на дану адресу». І каліфорнійський адресат Вільям Брайен одержав цього «листа».

Дуже цікава історія листів, що їх одержував американський збирач курйозів Роберт Ріплей. Десь у двадцятих роках він написав книгу: «Хочеш — вір, хочеш — ні». В тій книзі він зібрав найбільш дивовижні рекорди людей на таких же дивовижних змаганнях. Але невдовзі після виходу книги, Ріплей почав одержувати тисячі й тисячі листів. Читачі звертали йому увагу на те, що багато із записаних ним рекордів уже не рекорди і перевершені тим-то і там-то. По якомусь часі Ріплеєві набридли одноманітні зовнішнім виглядом листи і він перестав ними цікавитися. Тоді публіка вирішила внести різноманітність у листування з ним. Ріплей почав одержувати листи, написані на полотні, шерсті, на горошинах тощо. А потім і листи, написані азбукою Морзе, рунічним письмом, ієрогліфами, стенографією, різними шифрами. Пошта вручила йому й новорічну листівку завдовжки 8 метрів і завширшки біля трьох метрів. На конверті була така адреса: «Найбільшому брехуніві земної кулі».

Надійшло також багато листів з адресою-ребусом. Щоб зрозуміти, як удалося пошті розгадати ці ребуси, треба було знати, що мільйонна ма-

са читачів називала Ріплея скорочено — Ріп, що означає «розрив» або «тріщина». І Ріплей чи Ріп почав одержувати досить дивні листи. Наприклад, на одному з них не було жодної адреси, але на конверті була тріщина. Ага, тріщина — Ріп, — і Ріплей одержав листа. На іншому конверті замість адреси було написано: «Якщо твої штани занадто тісні й ти з силою присядеш, що станеться з ними?» Пошта відгадала: «тріснуть». Значить, знову Ріп. Чашу терпіння пошти переповнив лист, на конверті якого не було жодного слова, крім малюнка якоїсь птиці. Тільки з допомогою побільшуючого скла вдалося розібрати: ввесь малюнок виконано мікроскопічними літерами. Один поштар, що мав незрівняну терпеливість, підрахував: авторові листа довелося 3.500 разів написати мікроскопічними літерами «Роберт Ріплей», щоб вийшов цей малюнок. Начальникові поштового департаменту було вже досить цього «спорту», що виснажував пошту і 19 квітня 1930 року він опублікував такий наказ: «Оскільки службовці пошт забагато часу витрачають даремно на розгадування неясно адресованих містерові Ріплею листів, то подаю до відома, що відтепер такі листи або будуть відсилатися назад адресантам, або будуть віднесені до категорії листів із невиявленими адресатами». Здавалося, що ця історія вже закінчена, але на пошту потрапив ще один лист, на конверті якого замість адреси був наклеєний вирізаний із газети наказ начальника поштового департаменту, і Ріплей одержав ще й цю запізнілу «ластівку».

Коли вже мова про рекорди, то варто згадати і рекорди любовного листування. Молодий італієць Андрі-

яно Полтроньєрі наприкінці 1960 року заручився з гарною Грацієллою. Весілля довелося відкласти, бо Андріяна покликали до армії. Прощаючись, молодята поклалися кожної вільної хвилини писати одне одному листи. Андріяно служив в армії 519 днів і за цей час написав коханій 615 листів і 1580 листівок. Грацієлла відповіла йому такою ж

кількістю листів і листівок. Крім того, кожного тижня вони обмінювалися листами-телеграмами і при першій можливості говорили по телефону. В серпні 1962 року Андріяно і Грацієлла побралися. В день весілля італійська пошта зробила молодятam приймну несподіванку — вони одержали коштовний весільний подарунок.

ІНДІАНСЬКІ ПЛЕМЕНА «АМАЗОНОК»

В центральних районах Південної і Центральної Америки ще й досі живуть індіанці, що стоять на різних ступенях культурного й історичного розвитку. Деякі з них не відійшли далеко від кам'яної доби, інші вже є громадянами деяких держав, але лише дві з цих держав не зрікаються індіанських традицій — це Болівія і Мексико.

Про велич індіанських культур, про високий рівень освіченості і наукових знань інків, ще досі не знають навіть широкі верстви інтелігенції. Мало знають і про події, що відбулися на території Південної і Центральної Америки, коли на береги цього незайманого континенту прийшла біла людина.

Відома, напр., назва однієї з великих рік Південної Америки — Амазонка, але мало хто знає, звідки ця назва ріки походить. А виникнення назви цієї ріки має цікаве легендарне пояснення.

В 1541 році з перуанського міста Кіто, вже завойованого і пограбованого, вийшов великий загін еспанських всяків шукати нових покладів злота. Орієнтуватися йому допомагали індіанські легенди про землю обітовану, що лежить за дев'ятьма горами і ріками на схід сон-

ця. Таку землю мали в доісторичні часи люди всіх континентів і це було свого роду царство мрії та ілюзій.

Згаданий загін очолював Гонсалес Піссаро, брат Франсіска Піссаро, покровителя держави інків.

Вояки Піссаро їхали на конях і возах, з гаківницями. Їм удалося переїхати через гірський хребет Анд і вони почали спускатися в безкрайню низину, на якій зловісно блищали води рік, що розливалися серед таємної зелені пралісу.

Коли ж вони зійшли вниз, до самих мочарів, на них відразу накинулися москїти і змії. Багато вояків згнуло і від стріл, пущених на них з таємничої непрохідної гущавини, заглиблюватися до якої означало — смерть.

Зазнавши страшних утрат, виснажений вкрай загін дістався, нарешті, до невідомої судноплавної ріки. Коли останній індіанець із загону Піссаро загинув від лихоманки, Піссаро послав свого сотника Франсіска Ореллано по допомогу. Ореллано збудував пліт і поплив униз за течією 3000 кілометрів. Але він зовсім не дбав і навіть забув про знесилених людей, яких залишив у таборі

під горами. На думці в нього було тільки одне — знайти золото.

Коли минуло кілька місяців і Ореллано не вертався, тоді Піссаро вирішив повернутися зі своїми рештками експедиції до Перу. Знову багато людей загинуло в дорозі, але все ж групка хворих вояків ще раз перетнула височезні Анди. До Кіто повернулося тільки дев'ятьох вояків.

Сотник Ореллано золота не знайшов. Зате коли наблизився до гирла цієї великої ріки, по якій плив багато днів, то натрапив на індіанські племена, якими керували жінки. Пізніше Ореллано розповів, що ті жінки добре орудували зброєю, а своїх синів віддавали на виховання чоловікам, що займалися домашнім господарством і жили окремо. Дівчат вони виховували самі, у війську.

Це й стало причиною, що вусаті еспанці, трохи обізнані з античною літературою, назвали річку на честь цих войовничих жінок — Амазонкою.

Можливо, що ця легенда правдива, а може й ні. Але те, що в тих краях жили амазонки є фактом. Дані про матримоніальний устрій бразильських індіанців підтверджують виробництво кераміки — прикраси, переважно, стилізованими жіночими фігурками і різними орнаментами. Багато керамічних виробів є в Національному музеї Ріо-де-Жанейро, але чоловіків на тих малюнках там не побачиш.

Траплялися випадки, що на чолі індіанських племен ставали і європейці. Наприклад, у середині шістнадцятого століття якийсь невгамований португалець-авантюрист пробрався невідомо як у джунглі до бразильських індіанців. Індіанці зробили його своїм вождем і він, нібито,

мав десятки жінок та сотні дітей. Називався він Карамуру, але яке було його правдиве португальське ім'я — того ніхто не знає.

Були в Південній Америці й держави, що не підлягали ні еспанській, ні португальській короні.

В 1558 році в ріській затоці була виникла протестанська колонія кальвіністів, але через кілька років її захопили португальці, спалили, а гугенотів майже всіх винищили.

Там, де тепер лежить відома держава Південної Америки Парагвай, на початку XVII століття єзуїти заснували місто Консепсьйон. Місто з кожним роком розросталося, розбудовувалося і згодом виникнула католицька держава, керована єзуїтським орденом. Нова країна процвітала, вела торгівлю, вивозила врожай із своїх плантацій і мала з того не обиякий зиск. Поступово єзуїти охрестили всіх індіанців, що жили в околицях міста. Єзуїти ставилися до індіанців по-людському, що викликало обурення у сан-павльських баронів, родом з Опорто, Браги та Браганси. Вони напали на територію керованої єзуїтським орденом держави і погнали тисячі індіанців — християн і нехристиян — у рабство. Потім єзуїти знову вернулися до розораних і спалених міст та сіл, щоб відновити незалежність своєї держави.

Багато, дуже багато є ще таємниць про тубільні індіанські держави в Південній і Центральній Америці, про їх високу культуру й цивілізацію, яких й досі не виявлено. Треба сподіватися, що згодом ще багато цікавого розкажуть нам археологи, що далі досліджують цей колись незайманий білою людиною континент.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

США

Листа ч. 216 (Нью-Йорк). Жертвував: О. Харук — 11 дол.

Листа ч. 246 (Янгстовн). Жертвували: М. Іванюк — 3 дол.; по 2 дол. — І. Іванюк, М. Болотенний; по 1 дол. — М. Леник, М. Хорас, О. Гнатів, М. Кончак, М. Гаврилюк, Ф. Якимів, Д. Затварницький.

Листа ч. 263 (Нью-Йорк). Жертвував: П. Наконечний — 5 дол.

Листа ч. 278 (Нью-Йорк). Жертвували: по 2 дол. — І. Мартинюк, М. Симчич, А. Ясний, М. Абрамюк, О. Галатин.

Листа ч. 301 (Філадельфія). Жертвував: Інж. І. Крих — 2 дол.

Листа ч. 332 (Акрон). Жертвували: А. Іваницький — 2 дол.; по 1 дол. — Т. Кост, В. Галамай, С. Волошин, М. Коваль, П. Пацюра, Т. Мицьків.

Листа ч. 368 (Клівленд). Жертвував: Михайло Ждан — 1 дол.

Листа ч. 398 (Пассайк). Жертвував: Осип Шуя — 3 дол.

Листа ч. 413 (Клівленд). Жертвував: В. Стригун — 1 дол.

Канада

З нагоди п'ятиріччя з дня народження Мирослави Глушок (Вінніпег), присутні гості склали на пресовий фонд «Виз. Шляху» 10 доларів. Пожертви склали родини: Березовських, Романюків, Мандибурів, Харів, Лехів, Глушок і Борисів.

Оцінюючи велику працю «Визвольного Шляху» для української нації, просимо прийняти від нас цю скромну пожертву.

М. Борис

Хресний батько Мирослави

Щиро дякуємо за пожертву, а Мирославі бажаємо багато щастя і здоров'я, найкращих успіхів у житті на радість батькам і користь своєму рідному народові.

Індивідуальні пожертви:

Б. Дицьо (Торонто) — 5 дол.; Є. Бочан (Торонто) — 3 дол.; по 2 дол.

М. Шанайда (Монтреал), І. Тупісь (Торонто), П. Ясінський (Торонто); по 1 дол. — В. Благий і Д. Степок.

Австралія

Листа ч. 476 (Банкстовн). Жертвували: П. Середюк — 10 ш.; по 5 ш. — П. Мирха, Д. Зелений, В. Новицький, І. Босара; по 4 ш. — А. Середюк, С. Маркевич; по 3 ш. — В. Риван, С. Козакевич.

Австрія

Листа ч. 669 (Зальцбург). Жертвували: І. Чук — 30 ш.; по 10 ш. — Іваницький, В.В., Стрийський, О. Синюк; по 5 ш. — А. П., Різник, Падач, С. З.

Німеччина

Листа ч. 599 (Авгсбург). Жертвували: по 5 н.м. — С. Ільницький, Г. Ковалик, о. дек. В. Турковид; по 2 н.м. — І. Сембер, М. Ковальчук, М. Суль, Д. Г., Л. Вілич, д-р Рогужинський, Т. Забавський, Н. Зіневич; по 1 н.м. — М. Ванчуляк, Рогужинський, І. Мельник, І. М., І. Миськевич, М. Петрів, Д. К., М. Б., Д. С.

Листа ч. 577 (Мюнхенгльядбах). Жертвували: В. Сорока — 10 н.м.; по 5 н.м. — Мочурат, Вільчинський, Шукалович, Тарабаса, Макар, І. Чапа; І. Івасюта — 4 н.м.

Листа ч. 579 (Дортмунд). Жертвували: С. Товарицький — 10 н.м.; Сколоздра — 5 н.м.

Листа ч. 1974 (Дортмунд). Жертвував: Сколоздра — 10 н.м.

Велика Британія

Листа ч. 830 (Лестер). Жертвували: по 5 ш. — В. Михайлюк, В. Салляк, В. Стефанюк; по 2 ш. 6 п. — І. Костів, Д. Сторошко, П. Маруняк, О. Вільшеницький; по 2 ш. — С. Попик, В. Гриняк, Панчак.

Листа ч. 832 (Льовборов). Жертвували: Коропецький — 5 ш.; Г. Світлик — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Гайда,

І. Савкович, Рогатинюк, Сліпець, А. Майзак.

Листа ч. 833 (Лестер). Жертвували: по 10 ш. — Миколишин, М. Зенко; по 5 ш. — Гнатківський, Солонинка, В. Медичкий; Якимів — 4 ш.; С. Кунців — 2 ш.

Листа ч. 835 (Лестер). Жертвували: по 5 ш. — Г. Ганик, Камінський; по 2 ш. 6 п. — В. Понюх, Н. Куфлинський, І. Мельник, Р. Марків; по 2 ш. — Саламаха, М. Яцюк.

Листа ч. 837 (Дарбі). Жертвували: по 10 ш. — М. Купранець, В. Кондрат; по 5 ш. — І. Путько, В. Купранець, С. Черненко, С. Мицюк, З. Вогоніс, О. Олексюк, І. Скринковський, В. Підкорчемний, І. Парасин, І. Благий, Торкалюк, В. Микитюк, М. Перегінець.

Листа ч. 839 (Дарбі). Жертвували: по 10 ш. — І. Адиноваль, П. Ц.; по 5 ш. — І. Маланчук, П. Маланчук; Каблаш — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Панькуш, О. Проць, Марчук.

Листа ч. 840 (Дарбі). Жертвували: Т. Ковалишин — 1 фунт; по 10 ш. — Максимів, О. Стецишин, Ю. Микита; по 5 ш. — Кулич, В. Мельниченко, Федоришин, Семенко, Загородний, О. Мельниченко, Кристеляк, Дрона, Каленюк, І. Бороха, Р. Кривий, І. Городчук.

Листа ч. 841 (Дарбі). Жертвували: Д. Могилячак — 10 ш.; по 5 ш. — М. Остапів, Г. Хома, Хараман, В. Кравців.

Листа ч. 842 (Вартон). Жертвували: по 1 фунт. — С. Гарбуз, М. Ковалюк, Р. Кісак; по 10 ш. — М. Карабінович, П. Кухтар, М. Сеньків, М. Божик, М. Коханевич; В. Галицький — 5 ш.; А. Борис — 6 ш.; М. Кузишин — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Рак, В. Чепак.

Листа ч. 843 (Дарбі). Жертвували: по 10 ш. — Чорний, О. Кельман, П. Назарук; Мельник — 5 ш.

Листа ч. 845 (Дарбі). Жертвували: М. Попович — 15 ш.; П. Гнатко — 10 ш.; О. Мяткович — 5 ш.; С. Гергега — 4 ш.; І. Голоднюк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 878 (Ковентрі). Жертвували: І. Космірак — 10 ш.; по 5 ш. — М. Веселівський, М. Мельничук, Г. Герилюк, Я. Дунець, І. Максимів, М. Середа; по 3 ш. — М. Кошмарик, С. Рибак, П. Парадний; по 2 ш. 6 п. — П. Гаврилів, П. Бойчук, В. Деркач.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ «ВИЗ. ШЛЯХУ»

М. Дмитерчук (Рочдейл)	— 3
О. Боднар (Лестер)	— 1
Д. Мельник (Рочдейл)	— 1
о. Любомир Сивенький (Канада)	— 1
Г. Равлюк (Сторрінгтон)	— 1
Л. Чорній (Лідс)	— 1
І. Холявка (Німеччина)	— 1

Щиро дякуємо активним Приятелям за приєднання нових передплатників. Хто черговий?

Листа ч. 879 (Ковентрі). Жертвували: по 1 фунт. — Андрушків, Сворень, М. С., О. Красій; по 10 ш. — О. Завойовський, Демус, Ю. М., С. Собащук, З. Я.; по 5 ш. — Г. Максимів, І. Депутат, С. Фещук, П. Левицький, В. Каваців, П. Несторук; М. Пак — 4 ш. 6 п.; по 2 ш. — В. Шкатуляк, О. Яковина.

Листа ч. 880 (Ковентрі). Жертвували: Ф. Гишка — 1 фунт; по 10 ш. — Г. Семенчук, Г. К., І. Ш., М. К.; по 5 ш. — М. Ц., І. Т., О. Варський, М. Гарасимович, Я. Прокопів, В. Андрушко, Н. Лань, М. Сарапун, С. Т.; І. Гордій — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 881 (Ковентрі). Жертвували: по 1 фунт. — І. Гуцуляк, В. П.; по 10 ш. — С. Дж., І. Дзидз, О. Корендович; по 5 ш. — І. Грищук, С. Скалецький, Я. Масляк; М. Гуцуляк — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Зелих, В. Шостак, В. Білас, О. Тимочко.

Листа ч. 882 (Ковентрі). Жертвували: по 10 ш. — В. Ванчарський, М. Добрянський, С. Будний, І. Думка; по 5 ш. — Я. Михайлишин, О. Дзидзан; О. Гнатів — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Костюк, Наконечний.

Листа ч. 883 (Ковентрі). Жертвували: ЛУКА ДЕМЧУК — 5 фунтів; А. Шафранський — 3 фунти; по 1 ф. — В. Галич, І. Фіялкович, І. Олійник; по 10 ш. — П. Дюк, М. Фляк; по 5 ш. — В. Невідомий, В. Мулик, І. Ілюк, С. Купранець, М. Мілян, Т. Дращнівський, П. Цекот, М. Синиця, В. Павлів, І. Гора, М. Барабаш, С. Хомицький, С. Завальський, П. Криницький, І. Білик; В. Романюк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 884 (Ковентрі). Жертвували: по 5 ш. — І. Гресько, В. Гунька; М. Пісковий — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — О. Петрів, О. Микицей, П. Пісковий, С. Скоципець, С. Савчук; Багира — 2 ш.

Листа ч. 885 (Ковентрі). Жертвували: М. Іванців — 10 ш.; М. Кіч — 5 ш.

Листа ч. 887 (Ньюїтон). Жертвували: О. Зинич — 1 фунт; по 10 ш. — В. Шеремета, М. Тягур, М. Телевка; С. Дуркалець — 3 ш.; П. Візяк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 986 (Болтон). Жертвували: по 10 ш. — І. Яцик, М. Мельникович, Т. Лизень, С. Пивоварчук; І. Габрій — 6 ш.; по 5 ш. — С. Маринець, Д. Муравський, І. Павкнер, В. Вотусь, П. Сарапук, В. Личко, В. Кицик, В. Кавка, В. Мойсик, З. Предко, М. Гайдар, Г. Пивоварчук, В. Кухта; М. Павлів — 4 ш.; Т. Старчак — 3 ш.; М. Продивус — 3 ш.; Ю. Крохмальний — 2 ш. 6 п.; М. Брошко — 2 ш.

Листа ч. 987 (Болтон). Жертвували: *Український Товариський Клуб* — 5 фунтів; по 10 ш. — М. Квасецький, Є. Михаць, І. Гнідець; по 5 ш. — В. Грамяк, С. Щур, Я. Пановик, І. Підкова, В. Фігурка, Д. Павлюк, В. Чахар, В. Фляшак; по 4 ш. — М. Якубів, І. Довбенюк, С. Романців; по 3 ш. — Й. Погутьяк, П. Юцишин, О. Баран, В. Доскоць, В. Пірановський, В. Ворецький; по 2 ш. — М. Керкош, В. Дедів.

Листа ч. 988 (Болтон). Жертвували: по 5 ш. — Г. Болубаш, В. Головатий; М. Рудейчук — 4 ш.; І. Парашук — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Колісник, Ю. Рогатинський, Л. Бучинський, І. Прийдун, А. Довгун, В. Мартин, І. Маслівець, Є. Гінда, Т. Песко, П. Гладун, С. Теличкан, М. Горбач, М. Івасик, Г. Бей, П. Климок; по 2 ш. — Гнатюк, Несторович.

Листа ч. 989 (Болтон). Жертвували: І. Гінда — 10 ш.; Л. Підвисоцький — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — Т. Калита, М. Смачило; Я. Кобзан — 2 ш.

Листа ч. 1000 (Болтон). Жертвували: по 10 ш. — В. Лучка, В. Янківський, І. Казимир, І. Карпінський, В. Гладчук, С. Заяць, В. Гець, А. Демкович, Г. Олійник; по 5 ш. — Д. Шарко, І. Васюк, Г. Пісковий, В.

Бурий, В. Мельник, М. Букавин, М. Дацьків, І. Грамяк, М. Ставечний, В. Садовий, Д. Лохман, С. Рудяк, М. Дволіш, М. Левик, М. Бурда, П. Гарасівка, І. Борисюк, Л. Лесньовський, М. Тимчишин, В. Благолюк, М. Опрісник, А. Тріска, Р. Сколоздра, І. Мазур.

Листа ч. 764 (Лондон). Жертвували: по 1 фунтові — І. Дем'янчук, П. Рафалюк, В. Масник; А. Щур — 10 ш.; по 5 ш. — І. Владика, М. Росовський.

Листа ч. 792 (Фелікстов). Жертвували: М. Петринчин — 1 фунт; Г. Лесик — 15 ш.; по 10 ш. — Г. Зьомбра, І. Парубочий, В. Мальона, В. Мотоляниць, С. Каратницький, І. Возьний, І. Келиман, В. Шинкляр; по 5 ш. — М. Соколюк, А. Гуцман, В. Іванців, В. Челядин, Р. Пиріг, М. Бучинський, І. Марчук, П. Король, В. Шевчук, П. Вербовський, І. Семчишин, О. Качор, Т. Харко, І. Пасіка, М. Запоточний; О. Денецук — 3 ш.; І. Крихтяк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 793 (Сторінгтон). Жертвували: М. Чичур — 1 фунт; по 10 ш. — П. Назаркевич, Г. Равлюк, С. Стрільбицький, І. Варлам, В. Мандрика, Й. Зарічанський, Д. Дудишин, Г. Грабовський, Т. Гук, С. Мниш, І. Ткачук, В. Мацяк, М. Грицяк, М. Кушнір, Г. Чав'як; С. Богдан — 8 ш.; Я. Мариняк — 7 ш. 6 п.; С. Крисарчук — 6 ш.; по 5 ш. — Д. В., Р. Дубиняк, С. Оревчук, Т. Чиж, І. Калитин, М. Томин, С. Мацюк, П. Будлянський, Т. Петришин, С. Шпак; М. Моравецький — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — С. Стах, П. Лесів.

Листа ч. 797 (Чешгунт). Жертвували: по 5 ш. — Я. Устянівський, М. Нога, Т. Дулиба, Мельникович, Ливандовський, Іваницький; по 3 ш. — Петришак, Дякун, Лопушняк, Федів, Макух, Жугай, Устименко, Маслюк; по 2 ш. 6 п. — Попович, Кузишин; по 2 ш. — Г. Ференс, Федоришин, І. Костюк, Крижанівський, Кобирницький, В. О., С. Деркач, Костюк, М. Магійшин.

Листа ч. 798 (Чешгунт). Жертвували: по 5 ш. — І. Пасіка, М. Бачинський, Мацьків, Лозинський, М. Шеретюк, Галайда, Верес; по 3 ш. — М. Антошко, А. Винницький, Кишення, Василів, Лютяк; по 2 ш. — Щербя, П. С.

Листа ч. 799 (Чешгунт). Жертвували: по 5 ш. — Острижюк, Павлович, Равлюк, Глинчак, Слюсарчук, Цюник; по 3 ш. — Вінтонюк, О. Василів, Явір, Постумен, Тижбер; по 2 ш. — Коцюбай, Яцунь, Кучер, Малетич.

Листа ч. 800 (Енфілд). Жертвували: по 5 ш. — І. Москаль, Гримировський, Сокіл, Сокілка, Кузік, Васильків; по 3 ш. — Ю. Денис, Венців, І. Пелих, Цюпин, Білан, С. Лупенець; по 2 ш. — Гаврилюк, Хахуляк.

Листа ч. 801 (Гатфілд). Жертвували: по 5 ш. — Зубач, О. Михайлів, Бойкевич, Береза, Годованець, Слабей; Дикий — 3 ш.

Листа ч. 804 (Лютон). Жертвували: по 10 ш. — Г. Павлюк, М. Сеньків, М. Захарків, М. Зінявський; по 5 ш. — І. Ярема, М. Павлюк; по 3 ш. — П. Орищук, М. Вислович, А. Пасічник.

Листа ч. 805 (Лютон). Жертвували: В. Шурик — 10 ш.; по 5 ш. — І. Лисейко, І. Палюхович, Піхур, Ф. Онацко, І. Гриців, М. Міщак; по 3 ш. — О. Жук, В. Михайлів; по 2 ш. 6 п. — Радьо, Г. Ясак, В. Васьковець, (прізвище нечітке), Сагаль, Бордяк.

Листа ч. 806 (Лютон). Жертвували: по 10 ш. — І. Циган, Т. Останчук; по 5 ш. — І. Ленців, М. Франків, П. Сітка, В. Цяма, П. Сич, П. Юрків, В. Циган, Г. Ганчарик.

Листа ч. 829 (Лестер). Жертвували: по 2 ш. 6 п. — В. Циган, А. Коваленко, М. Шеляк, Я. Касюк, О. Боднар; по 2 ш. — Т. Яцюк, Т. Кукік, М. Зубрицький.

Листа ч. 848 (Ноттінггам). Жертвували: С. Маланчин — 1 фунт; по 10 ш. — М. Демків, В. Чолій, А. Білоус; по 5 ш. — П. Цап, А. Сусідик.

Листа ч. 849 (Ноттінггам). Жертвували: І. Харишин — 12 ш. 6 п.; В. Білик — 10 ш.; М. Джус — 7 ш.; по 5 ш. — Г. Старуха, П. Хромей, І. Іваськів, Н. Н., Я. М.; по 4 ш. — В. Смочило, О. Германович; М. В. — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Дуфенюк, П. Антошків, І. Дмитрук, Т. Шкробат, Д. Д.; Д. С. — 2 ш.

Листа ч. 850 (Ноттінггам). Жертвували: В. П'ятноцький — 1 фунт; В. Андрусишин — 6 ш.; по 5 ш. — І.

Захарко, О. Хохоляк, А. Мельник, М. Ковалик, І. Верхола, В. Рекечук, І. Дума, Степула; по 2 ш. 6 п. — М. Чепак, С. Губор, Любинський.

Листа ч. 851 (Ноттінггам). Жертвували: по 2 ш. 6 п. — І. Іванцюра, М. Бойко, Гурський, Ю. Яремченко, М. Зера, А. Мельниченко, С. Юрчишин, Т. Дсколяса.

Листа ч. 852 (Ноттінггам). Жертвували: Лесечко — 10 ш.; Новак — 7 ш. 6 п.; по 5 ш. — Карпа, Бубнів, С. Сіянчук, Бережанський; по 2 ш. 6 п. — Губер, Доманський.

Листа ч. 853 (Ноттінггам). Жертвували: УТКА — 10 фунтів; В. Легкий — 1 фунт 10 ш.; по 1 ф. — В. Фалюш, Т. К.; по 10 ш. — М. Івасько, І. Ш.

Листа ч. 854 (Ноттінггам). Жертвували: по 1 ф. — М. Хелій, В. Легдан, С. Ковалик, П. Тимоць; по 10 ш. — М. Ф., Д. Думчин, І. Сметанюк; І. К. — 6 ш.; П. В. — 5 ш.; С. Роздольський — 3 ш.

Листа ч. 855 (Ноттінггам). Жертвували: О. Сорока — 1 фунт; по 10 ш. — В. Федішин, М. Кріслатий, Г. Хомин, І. Рожик, М. Пітиляк, М. Федчишин; М. Бобин — 8 ш.; С. Гузан — 5 ш.; по 4 ш. — М. Меленюк, Е. Іванісік; М. Кривінський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — О. Душа, П. Дупак, Д. Сметанюк.

Листа ч. 857 (Бістон). Жертвували: по 10 ш. — В. Мотовильник, П. Мельничук, М. Скарбинець; по 5 ш. — І. Кухта, М. Гуменюк, С. Палій, П. Палій, Т. Гуль; Г. Шкатуляк — 4 ш.

Листа ч. 858 (Ноттінггам). Жертвували: по 1 фун. — В. Калинич, О. Курляк; по 10 ш. — С. Димида, Л. Ковалик, І. Мороз, С. Баран, М. Дзерен, В. Веселовський, В. Гладій, І. Венчик, І. Добровський, Н. Королук, В. Стасів, М. Зеленюк, О. Кінаш, В. Пуляк, М. М., Я. Коваль, Б. Піддубрівний, С. Антонів; по 5 ш. — В. Іванчук, О. Ісаків, І. Старик, П. Кунтий, М. Степула; В. Михайлюк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 859 (Ноттінггам). Жертвували: С. Безкорований — 2 фунти; по 1 фун. — Д. Оришко, М. Костів; по 10 ш. — М. Савула, В. Гніп; Д. Мартинів — 5 ш.

Листа ч. 861 (Ноттінггам). Жертвували: по 1 фун. — В. Дем'янчук, А.

К., М. Сорока; по 10 ш. — М. Конац, О. Кріслатий, М. Футей, П. Безклубний, М. Бачинський, П. Рафалюк, Т. Данкович, М. Кінаш, С. Ділай, В. Гусає, М. Гнип, І. Макушенко, О. Бичковський, Н. Салюк, М. Юрків, В. Трачук, С. Гузан, М. Боднар, Т. Коваль, П. Кривий, В. Мицко; по 5 ш. — М. Вовк, М. Тримбалюк, М. Старостка, М. Охрін, Анна Вовк, М. Луцишин, М. Зрай, С. Дулеба, С. Шум'як, Д. Кокуцяк, Л. Сухаручка, М. Хомин; М. Музичка — 4 ш.; В. Сіромолот — 2 ш.

Листа ч. 888 (Бірінггем). Жертвували: по 10 ш. — І. Стельмах, І. Федішин, В. Сопель, М. Ховзун; по 5 ш. — В. Загайкевич, А. Матвійів, М. Некига, І. Ярема, В. Ковальчук, І. Савчак, А. Б.; І. Зубко — 4 ш.; по 3 ш. — М. Пилипів, М. Дмитрик, Д. Колиба; по 2 ш. 6 п. — П. Саїк, М. Петрів, А. Давуда, І. Кришак, М. Кішка, М. Фурман, І. Проць; С. Ярема — 6 п. (4-ріліт. дитина).

Листа ч. 892 (Бірінггем). Жертвували: по 5 ш. — Т. Масура, І. Бригнєвський; по 2 ш. 6 п. — М. Дудяк, М. Петрів, С. Мартин, В. Павлавський.

Листа ч. 893 (Кіддермінстер). Жертвували: по 10 ш. — Т. Тиндей, М. Лялюк; по 5 ш. — П. Василик, П. Гуменюк.

Листа ч. 894 (Геднесфорд). Жертвували: Ф. Мосюрняк — 1 фунт; по 10 ш. — Й. Псюк, І. Бутинський, М. Граб, П. Чайківський, А. Пик, М. Ярема, Г. Скартовський, І. Зельо, Г. Синіка, М. В.; В. Матейчук — 6 ш. 6 п.; по 5 ш. — П. Динька, Й. Скрипник; Сандалович — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — Й. Яремчук, М. Вас.

Листа ч. 895 (Доннінгтон). Жертвували: І. Іванів — 1 фунт; по 10 ш. — С. Товпига, А. Катеринич, С. Шмігель, М. Мулярський, О. Гижий; по 5 ш. — М. Товпига, Б. Гафткович, В. Савчук, А. Мевкало, М. Манастирський, М. Мулик, І. Гілевич; Д. Мушинський — 2 ш.

Листа ч. 896 (Вольвергамптон). Жертвували: по 10 ш. — С. Савчук, Калін, Д. Куліта, Г. Ковальчук, О. Вуйцьо; по 5 ш. — С. Климко, Варашак, Я. Л., Ляхман, Гумен, М. Сарняк; Бачик — 4 ш.

Листа ч. 897 (Вольвергамптон). Жертвували: О. Циган — 1 фунт;

по 10 ш. — В. Левків, Гудзь, Р. Сенко, В. Гушак; по 5 ш. — О. Кравець, В. Бахар, А. Форощівський, І. Завойський; В. Польовий — 4 ш. 6 п.; І. Остапчук — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Е. Гушак, П. Антонів, І. Горбач, М. Чемерис; по 2 ш. — С. Федик, П. Лупій.

Листа ч. 898 (Вольвергамптон). Жертвували: М. Сидор — 4 ш.; по 3 ш. — М. Кашуба, М. Титко; по 2 ш. 6 п. — Б. Д., І. Михайлович, Малицький, П. Качан, І. Дуда, О. Юрко, С. Кропивницький, М. Ілик, В. Михайлович, І. Миколайчук, М. Гуменюк, О. Микулін; по 2 ш. — П. Кос, К. Данилів, В. Войтачик, В. Клячок.

Листа ч. 899 (Вольвергамптон). Жертвували: по 10 ш. — І. Мороз, В. Семенюк; по 5 ш. — І. Дзюба, Гребінець; по 3 ш. — С. Ворон, І. Павлишин, Я. Пилипів; по 2 ш. 6 п. — П. Данильчук, А. Мондюк, Д. Ковальчук, М. Я., В. Воровей, Масляний, М. Ковальчук, І. Дідик.

Листа ч. 900 (Вольвергамптон). Жертвували: Д. Купецький — 1 фунт; І. Лац — 10 ш.; Ю. Стебівка — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Послушний, М. Мулик, А. Зубка, Б. Борис, М. В.; І. Панченко — 2 ш.

Листа ч. 901 (Вольвергамптон). Жертвували: М. Кузик — 1 фунт; по 5 ш. — Г. Я., І. К.; по 2 ш. 6 п. — Теленський, Г. Ч., В. І., Д. Т.

Листа ч. 902 (Вольвергамптон). Жертвували: Волосовський — 1 фунт; Т. Козубовський — 12 ш. 6 п.; по 10 ш. — Павлів, П. Нагайло; Т. Могилович — 6 ш.; по 5 ш. — Т. Парубоцький, О. Костур, М. Семків, В. Нагайло; по 4 ш. — Р. Дубіль, В. Сидорук; В. Костур — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 917 (Дукінфілд). Жертвували: В. Грицак — 5 ш.; В. Дубіль — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — О. Войчук, Д. Кузик.

Листа ч. 918 (Дукінфілд). Жертвували: С. Цицик — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — Т. Обач, М. Філяк, М. Гергіль; І. Скоморовський, Е. Чорний.

Листа ч. 922 (Аштон). Жертвували: по 10 ш. — Тригук, Червак; Р. Ревко — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Ярега, В. Пришляк, Ваторик, В. Легкий, І. Кіт; В. Бучок — 2 ш.; Бабич — 1 ш. 6 п.

Листа ч. 923 (Аштон). Жертвували: по 5 ш. — М. Содорук, Дроздов-

ський, В. Гайдучський, М. Ференц, І. Беретенський, Т. Савків, І. Сплавник; П. Грекулук — 4 ш.; М. Галай — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — С. Галай, В. Вільницький, М. Олександр, М. Заяць, В. Погребний, П. Савків, Козла, Т. Іваницький; по 2 ш. — Г. Поліха, М. Розгін.

Листа ч. 925 (Аштон). Жертвували: по 2 ш. 6 п. — П. Целех, М. Максимюк, О. Лучин, Г. Хавст, М. Кулярський, М. Сташко, І. Тимочко, К. Бурда.

Листа ч. 936 (Рочдейл). Жертвували: по 10 ш. — І. Дідак, М. Дмитерчук; по 5 ш. — А. Бутчук, А. Ковальчук.

Листа ч. 1001 (Галіфакс). Жертвували: С. Бабухівський — 1 фунт; по 10 ш. — О. Кузьо, М. Малик, П. Гарасимлюк, В. Мацик; по 5 ш. — В. Дідич, Г. Мазур, П. Маруха, Кузьмач, М. Ониськів, І. Матенчук; П. Коропецький — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Юсипчук, П. Тира, В. Різник.

Листа ч. 1002 (Галіфакс). Жертвували: по 10 ш. — Л. Саврій, М. Кондрат; по 5 ш. — М. Дрозда, М. Климчук; С. Ільків — 3 ш.; по 2 ш.

6 п. — С. Суліковський, І. Демах, О. Мельник, В. Левицький, М. Опавка, Тихович; по 2 ш. — Г. Любас, Антоненко, П. Міщук, В. Лозинський.

Листа ч. 1005 (Галіфакс). Жертвували: по 10 ш. — І. Чайківський, Ф. Костів, Г. Диркач; О. Данко — 7 ш.; по 5 ш. — П. Бурко, М. Дуда, В. Чабанюк, І. Загірський, Я. Мандзій, Т. А., М. Радьо, К. Музика, В. Мокарчук, В. Іващук; Л. Стефанський — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1006 (Галіфакс). Жертвували: М. Кіземішин — 1 фунт; по 10 ш. — Д. Ч., І. Пилипчак, А. П., М. Рапа, Г. Колода, М. Когут; І. Сухий — 6 ш.; по 4 ш. — О. Кульчицкий, Я. Мандебура; І. Ружанський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Василишин, В. Пилипів, М. Гурлінські; С. Потошняк — 2 ш.

(Далі буде)

Всім Збірщикам і Жертводавцям сердечно дякуємо за матеріальну й моральну піддержку нашого журналу.

ЗБІРКА НА ПРЕСОВИЙ ФОНД З НАГОДИ 15-ТИРІЧЧЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» ТА НА КУПНО ДОМУ УВС

Шотландія

Листа ч. 1491 (Данді). Жертвували: по 10 ш. — М. Рава, А. Заневич; по 5 ш. — С. Мелешко, Д. Смолій, А. Рава, Доротея Рава; по 2 ш. 6 п. — М. Воечко, Г. Остапчук, Ф. Капля, П. Тарнавський, А. Сапеляк, І. Жидак, М. Тусик, Л. Бойчук, В. Танюк, М. Довженко, А. Ліцишин; по 2 ш. — В. Сокоנדяк, І. Кравець, Л. Савка, О. Ваврин, М. Житкевич, В. Чирик.

Листа ч. 1492 (Данді). Жертвували: по 1 фунт. — А. Лізишин, Ю. Ілюк, Д. Прокопів, С. Мелешко; по 10 ш. — М. Рава, І. Варський.

Листа ч. 1494 (Глясгов). Жертвували: Б. Бріль — 1 фунт; по 10 ш. — Т. Гижий, В. Вірстюк, С. Сампара, В. Дутчак; по 5 ш. — М. Бойчук, І. Румежак, Ю. Скоротко, О. Мазур, Я. Мисарович, Й. Саладяк, Я. Проців, П. Цетнарський, А. Сухинський, М. Вондя.

Листа ч. 1495 (Перц). Жертвували: по 5 ш. — П. Шавель, М. Зубриць-

кий; по 3 ш. — П. Гельман, С. Мікоян; по 2 ш. 6 п. — П. Сенишак, П. Тимчук; по 2 ш. — В. Петрушак, М. Шевчук, М. Кітчак, М. Дутчин.

Листа ч. 1496 (Галашілс). Жертвували: В. Чубатий — 1 ф. 10 ш.; по 1 фунт. — М. Ферко, М. Федик, Г. Голубко, В. Лучка, Г. Старчак, П. Зембало, В. Семенишин; по 10 ш. — Р. Федорук, М. Вірстен, Г. Легуцький, А. Сособовський, М. Федоров, А. Фещук, С. Бурлака, М. Рідош, о. М. Матичак, І. Дублянка, І. Остапко; по 5 ш. — Кавулич, В. Смалко, І. Гуменюк.

Листа ч. 1497 (Едінбург). Жертвував: М. Соснівка — 2 ф. 10 ш.

Листа ч. 1498 (Едінбург). Жертвували: по 5 фунтів — Е. Стешин, І. Головецький; Д. Чиж — 3 фунти; по 1 фунт. — П. Дем'ячук, І. Равлюк, О. Дем'ячук.

Всім Збірщикам і Жертводавцям — щиро дякуємо!